

MAKRO İKTİSATTA GENEL DENGE VE İKTİSAT POLİTİKALARININ ETKİNLİĞİ

DOÇ. DR. NURAL YILDIZ

Genel Yayın Yönetmeni / Editor in Chief • C. Cansın Selin Temana

Kapak & İç Tasarım / Cover & Interior Design • Serüven Yayınevi

Birinci Basım / First Edition • © Aralık 2025

ISBN .978-625-5749-93-2

© copyright

Bu kitabın yayın hakkı Serüven Yayınevi'ne aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

The right to publish this book belongs to Serüven Publishing. Citation can not be shown without the source, reproduced in any way without permission.

Serüven Yayınevi / Serüven Publishing

Türkiye Adres / Turkey Address: Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak

Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA

Telefon / Phone: 05437675765

web: www.seruvenyayinevi.com

e-mail: seruvenyayinevi@gmail.com

Baskı & Cilt / Printing & Volume

Sertifika / Certificate No: 47083

Makro İktisatta Genel Denge ve İktisat Politikalarının Etkinliği

DOÇ. DR. NURAL YILDIZ

ÖNSÖZ

Makro iktisat, bir ekonominin bütününe analiz eden ve ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, kamu borçları ve dış ticaret dengesi gibi temel değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyen, iktisat biliminin alt dalıdır. Mikro düzeyde bireylerin ve firmaların kararları üzerine kurulu olan klasik analizlerin ötesine geçerek, toplam talep ve toplam arz gibi kavramlar aracılığıyla ekonominin genel işleyişini anlamayı hedefler.

Makro iktisat, yalnızca teorik bir disiplin olmanın ötesinde, karar alıcılar açısından da politika üretiminde yön gösterici bir çerçeve sunar. Özellikle istikrarsızlıkların yaşandığı dönemlerde doğru politikaların belirlenmesi, makro iktisadi göstergelerin doğru okunmasına ve aralarındaki etkileşimin sağlıklı şekilde değerlendirilmesine bağlıdır. Bu bağlamda, makro iktisadi yapının sürdürülebilirliği ve dengeye ulaşabilmesi için uygulanan iktisat politikaları büyük önem taşımaktadır.

İktisat politikaları, bir ülkenin ekonomik ve sosyal hedeflerine ulaşması için önemli araçlardır. Bu politikaların en çok başvuru alan ve temel olarak kabul edilenleri maliye politikaları ve para politikalarıdır. Bu iki politika ülkelerin makroekonomik hedeflere olduğu kadar sosyal hedeflere ulaşmada da doğrudan belirleyici role sahiptirler. Ancak, bu politikaların yalnızca uygulanması değil, hangi koşullarda ne derece etkili oldukları da ayrıca değerlendirilmelidir.

İktisat politikalarının istenen hedeflere ulaşması, bu politikaların etkinliğine bağlıdır. İktisat politikalarının etkinliği, büyüme, istihdam ve fiyat istikrarı gibi temel makroekonomik hedeflere ulaşılmasında kritik bir rol oynar. Etkin politikaların uygulanması, ekonomik istikrarın sağlanmasında, sosyal dengelerin kurulmasında, eşitsizliklerin giderilmesinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Etkisiz uygulamalar ise kıt olan kaynakların israfına, çevresel sorunların artmasına, ekonomik istikrarsızlıkların derinleşmesine neden olabilir. Bu etkinliğin en iyi

şekilde değerlendirilebilmesi ise, makro iktisadın temel yapı taşlarından biri olan genel denge analizine dayanmaktadır.

Makro iktisadın merkezinde yer alan konulardan biri olan genel denge analizi, bir ekonomideki tüm piyasa ve sektörlerin karşılıklı etkileşim içinde dengeye ulaşmasını ifade eder. Mal, para, tahvil piyasalarının birbiriyle uyumlu bir şekilde çalışması, ekonomik istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi için gereklidir. Genel dengenin bozulması durumunda, yalnızca bir sektörde değil, tüm ekonomide çarpan etkisiyle hissedilen sorunlar ortaya çıkabilir. Genel dengenin sağlanması ve sürdürülebilmesi için hangi politikanın, hangi koşullarda daha etkili olduğunun bilinmesi gerekir. Dolayısıyla, iktisat politikalarının etkinliği önemlidir.

İktisat politikalarının etkinliğini belirleyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerden birisi de hiç kuşkusuz ekonomik özgürlük düzeyidir. Ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerde, iktisat politikalarının etkinliği de yüksektir. Bu süreç refahın artması ve sürdürülmesine de önemli katkılar yapar. Bu nedenle, politika etkinliğini artırmak isteyen ülkelerin, ekonomik özgürlükleri genişletecek yapısal reformları öncelikli hale getirmelidirler.

Ekonomik özgürlük sadece piyasa mekanizmasının işlemesi ile ilgili değildir. Mülkiyet hakları, yolsuzluk düzeyi, yargı bağımsızlığı, vergi yükü, iş özgürlüğü gibi değişkenleri de kapsamaktadır. Ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerde iktisat politikalarının daha etkin olmasının nedenleri arasında; politikaların esnek, şeffaf, öngörülebilir, gecikmelerin daha az olduğu, güvenilir olması, yargının bağımsızlığı gibi faktörler vardır.

Ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerde para ve maliye politikalarının daha etkin olmasının yanında, kamu müdahaleleri daha şeffaf ve hesap verebilir düzeydedir. Bu durumda iktisat politikalarından istenen sonuçları elde etmek için kamuya büyük görevler düşmektedir.

Bu çerçevede, çalışmanın temel amacı da makro iktisadi yapı içinde genel dengeyi esas alarak, iktisat politikalarının etkinliğini bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktır.

Çalışmanın ilk bölümü, makro iktisadın temel konularını, üretimden istihdama, fiyat istikrarından dış ekonomik ilişkilere kadar uzanan geniş bir çerçevede sunmaktadır. Takip eden bölümde, makro iktisadın gelişimine etki eden faktörlere ve özellikle de 1929 Dünya Bunalımı üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde, mal ve para piyasaları dengesinin analizi üzerinden genel dengenin oluşum sürecini, IS-LM-BP modelleri kapsamında incelemektedir. Dördüncü ve beşinci bölümler, para ve maliye politikaları üzerine yoğunlaşırken, altıncı bölümde ise iktisat politikalarının etkinliği analiz edilmiştir. Ayrıca ekonomik özgürlüğü iktisat politikalarının etkinliği üzerindeki etkileri tartışılmıştır.

Bu çalışma, iktisat politikalarının etkinliğini genel denge analizi yardımıyla açıklamaya yönelik bir çabanın ürünüdür.

İÇİMDEKİLER

ÖNSÖZ.....	V
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
GENEL OLARAK MAKRO İKTİSAT.....	1
1. Makro İktisat.....	2
2. Makro İktisadın Ana İnceleme Konuları.....	3
2.1. Üretim.....	4
2.2. İstihdam ve İşsizlik.....	12
2.2.1. İstihdamla İlgili Kavramlar.....	12
2.2.2. İşsizlik.....	15
2.2.2.1. İşsizliğin Maliyeti.....	16
2.2.2.2. İşsizlik Çeşitleri.....	17
2.3. Fiyat İstikrarı.....	19
2.3.1 Enflasyon.....	20
2.3.1.1. Enflasyonun Nedenleri ve Çeşitleri.....	24
2.3.1.2. Enflasyonun Maliyeti.....	28
2.3.2. Deflasyon.....	31
2.3.2.1. Deflasyonun Nedenleri ve Sonuçları.....	31
2.3.2.2. Deflasyonda alınacak önlemler.....	32
2.3.3. Stagflasyon.....	33
2.3.4. Enflasyon ve İşsizlik: Phillips Eğrisi.....	34
2.4. Dış Ekonomik İlişkiler.....	40
İKİNCİ BÖLÜM.....	46
MAKRO İKTİSADIN GELİŞİMİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER.....	46
1. İstatistik.....	46

2. 1929 Dünya Bunalımı.....	48
2.1. Dünya Bunalımının Nedenleri	49
2.2. Dünya Bunalımının Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Alınan Önlemler	53
3. Konjonktürel Dalgalanmalar.....	57
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	62
GENEL DENGEYE GİDEN SÜREÇ: MAL-PARA PİYASASI DENGESİ	62
1. Genel Olarak Denge	62
2. Yatırım-Tasarruf Eşitliği.....	66
2.1. Tasarruf ve Tasarruf Fonksiyonu	66
2.1.1. Tasarruf Paradoksu	71
2.2. Yatırım Harcamaları ve Yatırım Fonksiyonu	73
2.2.1. Sermayenin Marjinal Verimliliği.....	79
2.2.2. Tobin'in Q Teorisi.....	80
3. Devlet ve Makroekonomik Denge.....	81
3.1. Kamu Harcamaları ve Denge.....	82
3.2. Vergiler ve Denge	85
4. Mal piyasası dengesi: IS.....	89
5. Para Piyasası Dengesi: LM.....	96
6. Genel Denge IS=LM.....	99
7. Açık Ekonomide Genel Denge IS-LM-BP.....	101
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	105
İKTİSAT POLİTİKALARI.....	105
1.Genel Olarak İktisat politikaları	105
2. İktisat Politikalarının Tarihçesi	107

3. İktisat Politikaları Hedef ve Araçları.....	109
3.1. Para Politikası.....	109
3.1.1. Para Politikasının Hedefleri.....	110
3.1.2. Para Politikasının Araçları.....	114
3.2. Maliye Politikası.....	117
3.2.1. Maliye Politikasının Hedefleri.....	117
3.2.2. Maliye Politikasının Araçları.....	119
BEŞİNCİ BÖLÜM.....	122
İKTİSAT POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ.....	122
1. Politikaların Etkinliği.....	122
2. Para Politikalarının Etkinliği.....	123
2.1. Deflasyonda Para Politikasının Etkinliği.....	124
2.2. Enflasyonda Para Politikasının Etkinliği.....	126
2.3. Para Politikasının Etkinliğini Sınırlayan Faktörler.....	128
3. Maliye Politikasının Etkinliği.....	130
3.1. Kamu Harcamaları ve Dışlama Etkisi.....	132
3.2. Maliye Politikasının Etkinliğini Etkileyen Faktörler.....	133
<i>Zamanlama Gecikmeleri; maliye politikası kararlarının alınması ve uygulamaya konması zaman alıcı bir süreçtir. Bu süreç, genellikle üç aşamalı bir gecikmeyi içerir:</i>	133
ALTINCI BÖLÜM.....	138
EKONOMİNİN GENEL DENGESİ VE POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ.....	138
1. Kapalı Ekonomide Politikaların Etkinliği.....	138
1.1. Maliye Politikasının Etkinliği.....	138
1.2. Para Politikasının Etkinliği.....	140

2. Açık Ekonomide Politikaların Etkinliği (IS=LM=BP).....	141
2.1 Sabit Kur Sistemi Altında Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği	142
2.1.1. Para Politikasının Etkinliği.....	142
2.1.2. Maliye Politikasının Etkinliği.....	143
2.2. Serbest Kur Sistemi Altında Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği	144
2.2.1. Para Politikasının Etkinliği.....	145
2.2.2. Maliye Politikasının Etkinliği.....	146
3. Ekonomik Özgürlük ve İktisat Politikalarının Etkinliği.....	147
KAYNAKLAR	151

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MAKRO İKTİSAT

İktisat, toplumda herkesin ilgisini çeken bir alandır. Çünkü iktisatla ilgili konular, alınan kararlar tüm toplumu etkiler. Bu yüzden iktisadi konular yakından takip edilir. İktisadi gelişmeler toplumların, bireylerin refah düzeyini değiştirebilir.

İktisat bilimi genel olarak iki alt başlıkta analiz edilebilir: Mikro İktisat ve Makro İktisat. İktisatta bu ayrım özellikle ikinci dünya savaşı sonrasında yaygınlaşmıştır. Özellikle 1929 dünya bunalımına kadar olan dönemde mikro iktisat ile ilgili çalışmalar yaygındı. Mikro iktisat daha çok endüstri dengesi, firma dengesi, bir malın piyasa fiyatının nasıl oluştuğu, kaynakların dağılımı gibi konuları kapsar. Ekonomik birimlerden hane halkı ve firmaların karar alma süreçlerini ve alınan kararların piyasadaki etkileri analiz edilir. Kar maksimisasyonu ile fayda optimisasyonu önemli konulardır.

Makro iktisat ise firmalarla, hane halklarıyla ilgilenmez. Makro iktisat için önemli olan ekonominin bir bütün olarak analizidir. Piyasada oluşan tek bir malın fiyatı değil, fiyatlar genel düzeyi önemlidir. Firma dengesi değil, ekonominin genel dengesi önemlidir. Dikkat edilirse bütünü oluşturan parçalar mikro iktisadın inceleme alanıdır. Dolayısıyla bu iki alan birbirinden bağımsız değildir. Aksine etkileşim içerisindeyler. Örneğin firmaların yapmış oldukları üretim ekonominin bütünsel üretimini oluşturur.

Makro iktisat için bazı kaynaklarda “Bütünsel İktisat” kavramı kullanılırken, bazı kaynaklarda da “Toplamlar İktisadı” kavramı kullanılmaktadır. Bu yüzden Bütün ile toplam arasındaki farkı açıklamakta fayda var. Aslında buradaki sorun İngilizce kelime olan “aggregation” un Türkçe karşılığıyla ilgili olsa gerek.

İçinde farklı ürünlerin olduğu bir sepet aggregate olarak düşünülebilir. Bu bir toplam değildir. Eğer sepette sadece elmalar olsaydı bu durumda toplamdan bahsedilebilirdi. Bütüncül üretim denildiğinde, içinde birbirinden farklı binlerce mal ve hizmetten bahsediliyor demektir. Bütüncül üretim kavramı Türkçe literatürde toplam arz ya da toplam üretim olarak geçiyor. (Çakmak 1997:2-3.). Bu kitapta da Türkçe literatürde kullanılan “Toplam” kavramı tercih edilmiştir.

1. Makro İktisat

Makro iktisat ekonomiyi bir bütün olarak analiz eder. Ekonominin istihdam düzeyi, işsizlik, toplam üretim, fiyatlar genel düzeyi, dış ekonomik ilişkiler, faiz oranları, döviz kurları gibi değişkenler makro iktisadın inceleme alanı içerisine girer. Bu yüzden makro iktisadi konular ülke boyutunda olduğu gibi aynı zamanda küresel boyuttadır. Bunlarla ilgili alınan kararlar toplumda herkesi yakından ilgilendirir. Örneğin, hükümetlerin vergi kararı, merkez bankasının faiz kararı gibi konular günlük hayatta önemli bir etkiye sahiptir.

Makro iktisatta teoriler genel olarak iki temel varsayım etrafında şekillenir. Bunlar; esnek fiyatlı modeller ve katı fiyatlı modellerdir. Esnek fiyatlı modellerde fiyatlar aşağıya ve yukarıya doğru değişerek piyasalarda arz-talep dengesini oluştururlar. Dolayısıyla bu modellerde piyasaların dengede olduğu kabul edilir. Bu yüzden bu modellere “piyasaların sürekli olarak temizlenmesi” adı da verilir. Buna göre para, mal, emek ve tahvil piyasaları sürekli olarak dengededir. Bu yaklaşım özellikle klasik iktisadi görüş savunucuları tarafından kabul edilir. Piyasaların sürekli olarak temizlenmesi varsayımının geçerli olabilmesi için fiyatların arz ve talepteki değişimlere uyumunda gecikmelerin olmaması gerekir. Oysa gerçek hayatta fiyatlar ve ücretler çok hızlı değişmezler. Özellikle ücretler sözleşmelerle belirlenir.

Gecikmelerin olması esnek fiyatlı modelleri yararsız hale getirmez. Ücretler ve fiyatlar sürekli olarak sabit kalmazlar. Nihayetinde

değişirler. Özellikle bu değişim uzun dönemde olur. Bu durumda ekonomik dalgalanmalar gibi kısa dönemli analizlerde fiyatların esnekliği varsayımı çok gerçekçi olmasa da, ekonomik büyüme gibi uzun dönemle ilgili konularda gerçekçi bir yaklaşım olarak kabul edilebilir. Esnek fiyatlı modellerin savunucularının dönemsel yaklaşımlarının uzun dönem olduğu da unutulmamalıdır.

Esnek fiyatlı modellere karşıt görüş ise katı fiyatlı (piyasaların sürekli olarak temizlenmediği) modellerdir. Keynesyen görüş savunucuları genelde bu yaklaşımı kabul ederler. Özellikle ücretler aşağıya doğru yapışkandır. Gerçek hayatta da ücretlerin aşağıya doğru yapışkan olması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bunun nedenleri arasında; sendikalar, asgari ücret uygulamaları, ücret sözleşmeleri, işsizlik sigortası uygulamaları gibi faktörler yer almaktadır.

Makro iktisatçılar genel olarak esnek fiyatlı modelleri uzun dönemde, katı fiyatlı modelleri de kısa dönemli analizlerinde kullanmaktadırlar.

Keynesçi yaklaşımlar aynı zamanda miktar uyumlu modeller veya talep mekanik yaklaşımlar olarak da bilinmektedir. Çünkü bu görüşün savunucularına göre toplam talebin toplam arzı üstünlüğü vardır. Ekonomide belirleyici olan toplam taleptir.

Keynesçi olmayan yaklaşımlar ise fiyat uyumlu modeller veya arz mekanik modeller olarak bilinmektedir. Bu görüşlerin savunucularına göre de toplam arzın üstünlüğü vardır. Ekonomide belirleyici olan toplam arzıdır. Dayanılan temel görüş "Say Yasası"dır. Buna göre ekonomide ne kadar arz varsa karşılığında da buna eşit miktarda talep vardır. Her arz kendi talebini yaratır.

2. Makro İktisadın Ana İnceleme Konuları

Modern makronun kurucusu J.M.Keynes olarak kabul edilir. J.M.Keynesin 1936 yılında yayınlamış olduğu "İstihdam, Faiz ve Paranın

Genel Teorisi” eseri de temel eser olarak kabul edilir. Fakat bu eser makro iktisatta yazılan ilk eser değildir. Makro iktisat alanındaki ilk eser olarak David Hume tarafından 1752 tarihinde yazılmış olan “Ticaret Dengesi Üzerine” adlı çalışma kabul edilmektedir. Bu da makro iktisat konularıyla ilgili çalışmaların J.M.Keynes öncesinde de var olduğunu gösterir.

Makro iktisadın ana inceleme konularını dört başlık altında toplamak mümkündür. Bunlar; Üretim, İstihdam-İşsizlik, fiyat istikrarı ve dış ekonomik faaliyetlerdir. Bir ülkenin performansının ölçülmesinde de bu dört kavram ön plana çıkar.

2.1. Üretim

Ülkelerin temel amaçlarından biri toplumun refahını arttırmaktır. Bunun için de toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri üretmek gerekir. Üretimin göstergesi olarak da günümüzde Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) kavramı kullanılmaktadır. GSYH nicel bir göstergedir. GSYH ekonomik performansın iyi bir göstergesi olmasına rağmen, ekonomik refahın doğru bir ölçüsü değildir. Çünkü özet bir ölçüdür. Örneğin gelir dağılımı hakkında bilgi vermez. Üretimin savunma veya polis gibi harcamalardan mı kaynaklanıyor yoksa sağlık, eğitim gibi harcamalardan mı kaynaklanıyor göstermez. Buna rağmen dünyanın en büyük ekonomilerini sıralarken kullanılan önemli bir göstergedir.

Dünya bankasının verilerine göre 2023 yılı dünya GSYH değeri 105 trilyon 435 milyar Amerikan Doları’dır. Tablo 1’de ilk yirmi ülke gösterilmiştir. Tabloda da görüleceği gibi ABD dünya GSYH’sının yaklaşık dörtte birini gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla bu ülkede ekonomiyle ilgili alınan, uygulanan politikalar tüm dünyayı etkileyebilmektedir.

Tablo 1’deki değerler nominal değerlerdir. GSYH nominal ve reel olarak hesaplanabilmektedir. Aşağıda GSYH ile ilgili bazı açıklamalar yapıldıktan sonra nominal ve reel değerlere değinilecektir.

Tablo:1 GSYH Değerlerine Göre Dünyanın En Büyük İlk Yirmi Ekonomisi

(Milyar \$) 2023.

1. Amerika Birleşik Devletleri	27.360
2. Çin	17.794
3. Almanya	4.456
4. Japonya	4.212
5. Hindistan	3.549
6. İngiltere	3.340
7. Fransa	3.030
8. İtalya	2.254
9. Brezilya	2.173
10. Kanada	2.140
11. Rusya Federasyonu	2.021
12. Meksika	1.788
13. Avustralya	1.723
14. Kore Cumhuriyeti (Güney Kore)	1.712
15. İspanya	1.580
16. Endonezya	1.371
17. Hollanda	1.118
18. Türkiye	1.108
19. Suudi Arabistan	1.067
20. İsviçre	884

Kaynak: Worldbank.(2024).<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (Erişim Tarihi 12.08.2024)

GSYH, bir ülkede belirli bir dönemde ülke sınırları içerisinde üretilen nihai mal ve hizmetlerin toplam piyasa değeridir. Burada üretimin kimler tarafından yapıldığının önemi yoktur. Önemli olan üretimin ülke sınırları içerisinde gerçekleşmesidir. Örneğin Türkiye’de faaliyette bulunan alman bir firmanın yapmış olduğu üretim Türkiye’nin GSYH’sına dahil edilir. Aynı zamanda bir ülkenin ekonomik performansını ölçen başka bir gösterge vardır. Bu da Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)’dır. GSMH ülke vatandaşlarının ülke içinde ve ülke dışında yapmış oldukları nihai mal ve hizmet üretiminin toplam piyasa değeridir. Burada önemli olan üretimin nerede yapıldığı değil kimler

tarafından yapıldığıdır. Yukarıdaki örnekte alman firmasının faaliyeti Almanya'nın GSYH'sına dahil edilmezken, GSMH'sına dahil edilir.

GSYH tanımında yer alan nihai mal ve hizmetler kavramı önemlidir. GSYH hesabında kullanıma hazır olan mallar anlamına gelen nihai mal ve hizmetler katılır. Örneğin ara malları hesaba katılmaz. Eğer ara malları hesaba katılırsa yanıltıcı sonuçlar elde edilir. Çifte hesaplama anlamına gelen mükerrer hesaplama neden olur. Örneğin, salça yapımında kullanılan domatesi ayrı, salçayı ayrı hesaba katılırsa hatalı bir sonuç elde edilir. Çünkü salçanın fiyatının içerisinde domatesin de fiyatı vardır. Mükerrer hesaplama için katma değer hesabına başvurulur.

Katma değer, bir malın üretim aşamalarında o mala yapılan ilave değerdir. Katma değerler toplanarak da GSYH değerine ulaşılabilir. Bununla ilgili örnek aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2'de basit bir şekilde bir malın üretim aşamaları ve o mala yapılan maliyetler gösterilmiştir. Aynı zamanda ekonomide tek bir malın üretildiği varsayılmıştır.

Tablo:2 Katma Değer Örneği

Üretim Aşaması	Satış Fiyatı (P)	Ara Malı Maliyeti	Katma Değer
Çiftçi	50	-	50
Değirmenci	80	50	30
Fırıncı	100	80	20
Ekmek	140	100	40

Tablo 2'de ilk aşamada çiftçi tarafından buğdayın üretilip (ara malı maliyeti olmadığı varsayılmıştır) değirmenciye satıldığı ve çiftçinin yapmış olduğu katma değer 50 birim olduğu görülmektedir. İkinci aşamada değirmencinin bu mala yapmış olduğu katma değeri bulmak için satış fiyatından ara malı maliyeti çıkarılmaktadır. Bu süreç nihai mal

olarak kabul edilen ekmeğe kadar devam etmektedir. GSYH değeri nihai malın satış fiyatı ile üretilen miktarı çarpılarak bulunur.

$$\sum_{i=1}^n P_i X_{Qi} = GSYH$$

Burada bütün değerlerin toplamı bize GSYH'nın piyasa fiyatları üzerinden parasal değerini vermektedir. Bir birim ekmeğe üretildiği kabul edilirse tablo 2'deki örnekte $GSYH=140 \times 1=140$ olarak bulunur. Bu hesaplamada nihai ürünün satış fiyatı kullanılır. Bunun yerine bu mala yapılan katma değerler toplanırsa (50+30+20+40) yine aynı sonuca ulaşılır. Dikkat edilirse satış fiyatları toplamından ara malı maliyetleri toplamı çıkarılırsa da (370-230=140) sonuç değişmez.

Türkiye'de GSYH hesabı Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılarak, üçer aylık ve yıllık olarak açıklanmaktadır. Çeyreklik GSYH sonuçları, referans çeyreği takip eden 60. Gün kurumun internet sayfasında yayımlanarak kamuoyu ile paylaşılır. Eğer açıklama tarihi hafta sonuna denk gelirse, açıklama takip eden ilk iş günü ve saat 10.00'da yapılır.

GSYH hesabı üç farklı yöntemle yapılabilmektedir. Bunlar; üretim yöntemi, harcama yöntemi ve gelir yöntemidir. TÜİK üç yolla da hesaplamayı yapar. Temel alınan yöntem üretim yöntemidir. Üretim yöntemine göre GSYH'yı TÜİK, ekonomideki yerleşik olan üretici birimlerin, hesaplanan dönemdeki ekonomik faaliyetleri sonucu yaratmış oldukları tüm mal ve hizmetlerin değerleri toplamından, bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan girdiler toplamının çıkartılmasıyla bulur.

GSYH nominal ve reel olarak hesaplanmaktadır. Nominal GSYH piyasa fiyatlarıyla yapılan bir hesaplamadır. Hangi dönem hesaplanıyorsa o dönemin fiyatları, cari fiyatlar kullanılır. Bu yüzden üretimin değerini göstermede yanıltıcı sonuçlar verebilir. Çünkü değişim fiyatlardan da kaynaklanmış olabilir. Örneğin;

Nominal $GSYH_{2023} = P_{2023} \times Q_{2023}$ eğer 2024 yılı hesaplınsaydı 2024 yılının fiyatları ve miktarları kullanılacaktı. Böylece 2023'ten 2024'e nominal GSYH'nın değişiminin iki temel nedeni olur. İlk olarak bu değişim fiyatlardan kaynaklanmış olabilir, ikincisi üretimden kaynaklanmış olabilir. Bu yanıltıcı bir sonuçtur. Çünkü GSYH hesabında amaç fiyatlardaki değişimi değil, üretimdeki değişimi görmektir. Bu yüzden nominal GSYH aldatıcı olabilmektedir.

Reel GSYH hesabında fiyatlar temel bir yıla sabitlenir. Yukarıdaki örnekte 2023 temel yıl kabul edilirse, Reel $GSYH_{2024}$ 2023 fiyatlarına göre hesaplanır.

$$\text{Reel } GSYH_{2024} = P_{2023} \times Q_{2024}$$

Burada fiyatlar 2023'e sabitlenmiş oluyor. Böylece 2023'ten 2024'e GSYH değişiminin tek bir nedeni olmaktadır. O da üretimdir.

Tablo:3 Nominal ve Reel GSYH Hesabına Örnek

	Nominal GSYH (2020)			Nominal GSYH (2021)			Reel GSYH (2021)*		
	P	Q	PXQ	P ₂₀₂₁	Q ₂₀₂₁	PXQ	P ₂₀₂₀	Q ₂₀₂₁	PXQ
Kitap	10	40	400	15	20	300	10	20	200
Ekmek	20	50	1000	20	70	1400	20	70	1400
GSYH			1400			1700			1600

*2020 temel yıl

Tablo 3'te bir ekonomide iki mal (Kitap ve Ekmek) üretildiği kabul edilmiştir. Bu malların 2020 ve 2021 fiyat ve miktarları nominal GSYH verilerinin altında yer almaktadır. Nominal GSYH hesabında cari dönem kullanıldığı unutulmamalıdır. Burada 2020 reel GSYH hesabı gösterilmemiştir. Çünkü temel alınan yılda hesaplanan nominal değer ile reel değer birbirine eşittir. Dolayısıyla 2020'nin reel GSYH değeri 1400'dür. Fark temel yılın dışında oluşur. Eğer temel yıl dışında hesaplanan nominal ve reel GSYH değerleri arasında fark olursa, bu o

ülkedeki fiyatlar genel düzeyi hakkında da bilgi verir. Örnekte 2021 yılında nominal GSYH reel GSYH'dan daha büyüktür. Bu farkın temel nedeni fiyatlardaki değişimdir. Eğer temel yıl dışında;

Nominal GSYH > Reel GSYH ise o ülkede enflasyon,

Nominal GSYH < Reel GSYH ise o ülkede deflasyon vardır.

Yukarıdaki örnekte olduğu gibi reel GSYH'yı sabit fiyatlarla hesaplanabildiği gibi zincirleme endeks yöntemiyle de hesaplanabilmektedir. TÜİK 12 Aralık 2016 tarihli haber bülteninde reel GSYH'yı hesaplamak için Avrupa Birliği Yönetmelikleri (ESA) 2010 ve Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA) 2008 ile uyumlu olarak zincirleme endeks yöntemini kullanmaya başladığını açıklamıştır. 2016 yılı üçüncü çeyrek rakamlarını kamuoyuyla paylaşmıştır. TÜİK daha önce 1998 yılı sabit fiyatlarıyla milli gelir serilerini hesaplamaktaydı.

İlk olarak 1953 yılında Birleşmiş Milletler tarafından geliştirilen Ulusal Hesaplar Sistemi (System of National Accounts, SNA), 1968, 1993 ve 2008 yıllarında güncellenmiştir. Bu sisteme uygun olarak Avrupa Birliği İstatistik Ofisi de daha çok kendi üye ülkelere hitap eden Avrupa Bölgesel ve Ulusal Hesaplar Sistemi'ni (European System of Accounts, ESA) 1975 yılında ilk defa kullanmış ve sonrasında 1979, 1995 ve 2010 yıllarında güncellemiştir. TÜİK'te milli gelir hesaplamalarını bu Sistemlere uygun olarak yapmaktadır.

Aşağıdaki tablo 4'te Türkiye'nin GSYH ile ilgili veriler görülmektedir. Cari fiyatlarla olan veri nominal GSYH değerleridir. Dolayısıyla fiyatları da kapsamaktadır. Cari fiyatlarla \$ verisi aynı zamanda kur değişiminden de etkilenmektedir. Çünkü TL ile hesaplanan cari fiyatlar, o yılın ortalama kuruna bölünerek bulunmaktadır. Yanıltıcılığı yüksektir.

Zincirlenmiş hacim endeksi reel GSYH'dan hesaplanır. Son sütunda yer alan değişim oranı ise ekonomik büyümeyi gösterir ve zincirlenmiş

hacim endeksi değerlerinden faydalanılarak hesaplanır. Ekonominin büyüme hızı,

- Y_t = İçinde bulunulan yılın reel GSYİH
- Y_{t-1} = Bir önceki yılın reel GSYİH

$g = \frac{Y_t - Y_{t-1}}{Y_{t-1}} \times 100$ formülü yardımıyla hesaplanmaktadır. Bununla birlikte milli gelir hesaplarında kullanılan diğer önemli formüllerden biri de,

Reel GSYİH = $\frac{\text{Nominal GSYİH}}{\text{Fiyat İndeksi}} \times 100$ formülüdür. Burada kullanılan fiyat endeksine GSYH deflatörü de denir.

Tablo:4 Türkiye'nin GSYH Sonuçları, IV. Çeyrek: Ekim-Aralık, 2023

Yıl	Çeyrek	GSYH			
		Cari Fiyatlarla (Milyon TL)	Cari Fiyatlarla (Milyon \$)	Zincirlenmiş Hacim Endeksi (ZHE)	Değişim Oranı (%)
2022	Yıllık	15.011.776	905.814	210,9	5,5
	I	2.519.789	181.490	186,9	7,8
	II	3.424.670	219.665	201,6	7,6
	III	4.273.138	242416	223,8	4,1
	IV	4.794.179	262.243	231,2	3,3
2023	Yıllık	26.276.307	1.118.593	220,4	4,5
	I	4.642.146	246.013	194,3	4,0
	II	5.506.173	271.669	209,5	3,9
	III	7.696.613	296.508	237,4	6,1
	IV	8.431.375	304.402	240,4	4,0

Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni, Sayı: 537562. 29 Şubat 2024.

Tablo 4'teki cari fiyatlarla olan yıllık değerler çeyrekliklerin toplamıdır. ZHE yıllık değerleri ise çeyreklerin aritmetik ortalaması alınarak bulunmaktadır. Örneğin, 2023 yıllık ZHE değerini bulmak için 2023 çeyreklik değerleri toplayıp dörde bölünür.

$(194,3+209,5+237,4+240,4)/4 = 220,4$ değeri bulunur. Değişim oranlarının yıllık değerleri ekonomik büyüme formülü ve ZHE değerleri kullanılarak bulunur. Yıllık değerler, ZHE yıllık değerlerinin bir önceki yıla göre değişimini gösterir. Çeyreklik değerler de ekonomik büyüme formülü yardımıyla, ZHE değerlerinin bir önceki yılın aynı çeyreğine göre değişimini gösterir. Örneğin 2023 yılı değişim oranı (ekonomik büyüme) şu şekilde hesaplanır;

$$g_{2023} = \frac{Y_{2023} - Y_{2022}}{Y_{2022}} \times 100 \quad Y\text{'ler ZHE değerleridir.}$$

$g_{2023} = 220,4 - 210,9 / 210,9 \times 100 = 4,5$ 2023 yılı büyüme oranıdır. Bu oran brüttür. Net büyüme oranı için nüfus artış hızının bu orandan çıkarılmasıyla bulunur.

Tablo 4'teki veriler yardımıyla 2022 ve 2023 yıllarına ait ortalama \$ kuruda hesaplanabilir. Bunun için cari fiyatlarla verilen TL değerini cari fiyatlarla verilen \$ değerine bölmek yeterli olacaktır. 2022 yılı için $15.011.776/905.814 = 16,57$ ($1\$ = 16,57\text{TL}$) bulunur. 2023 yılı için de bu hesaplama yapıldıktan sonra, kurdaki değişim de hesaplanabilir. Yine tablodaki değerlerden faydalanarak GSYH deflatörünün değeri de hesaplanabilir. Bunun için önce cari fiyatlarla TL olarak verilen değerlerin yıllık değişimi bulunur. Bulunan bu rakamdan hesaplanan yılın ekonomik büyüme oranı çıkartılır.

Milli gelir hesapları içerisinde en önemli ve güvenilir olanı ekonomik büyüme olmasına rağmen, yine de bu değişkenler dikkatli analiz edilmelidir. Çünkü GSYH hesabına yansımayan, dolayısıyla ekonomik büyümede de görülemeyen bazı işlemler vardır. Bunlardan biricisi her ekonomide piyasaya yansımayan bir üretimin varlığıdır. Örneğin evlerde yapılan işler, kendi tüketimimiz için yaptığımız üretim gibi. Bir diğer önemli sorun üretimin neden olduğu negatif dışsallıklardır. Örneğin üretim sonucunda çevre kirliliğinin artması. Malları kalitesindeki değişimi yansıtmaması, gelir dağılımını göstermemesi gibi

nedenlerden dolayı GSYH, reel değerleri kullanılsa bile refahın göstergesi olarak yetersiz kalmaktadır.

2.2. İstihdam ve İşsizlik

İstihdam kavramı iktisat literatüründe genellikle iki anlamda kullanılmaktadır. Bunlardan ilki geniş anlamda kullanımıdır. Geniş anlamda istihdam tüm üretim faktörlerinin üretimde kullanılmasını ifade eder. İkinci olarak dar anlamda kullanımıdır. Dar anlamda ise sadece emek faktörünün üretimde kullanılmasını anlatmaktadır. Emegin istihdam edilmesi, miktarı ve verimliliği ülkedeki üretim seviyesini de doğrudan etkilemektedir. Emegin açıkta kalması ekonomik olduğu kadar sosyal bir sorun da olduğu için, genellikle istihdam denildiğinde dar kullanımı akla gelmektedir.

2.2.1. İstihdamla İlgili Kavramlar

Emek, biriktirilemeyen bir faktördür. Amacı kıt kaynakların en doğru şekilde kullanılması olan ekonomi bilimi açısından emek faktörünün zamanında ve tam kullanılmaması ekonomik bir sorun olarak ele alınmaktadır. İstihdam konusu ile ilgili ortaya çıkan işsizlik ekonomik yönü olduğu gibi sosyal, politik ve psikolojik boyutu da olan bir sorun olma özelliği ile ekonomi gündeminde her zaman yer alacaktır. Aşağıda istihdam ile ilgili bazı kavramlar açıklanmıştır.

- *İstihdam*: İstihdam, çalışma isteğinde olan emek faktörünün üretimde kullanılmasıdır (Unay 2001:342). Daha genel bir tanımla, üretim faktörlerinin üretim sürecinde değerlendirilmesidir.

- *Tam İstihdam*: Eğer bir ekonomide tüm üretim faktörleri üretim sürecinde kullanılabilirse, tam istihdamdan bahsedilebilir. Emek açısından, işgücüne dahil olup, çalışmak isteyen herkesin iş bulmasıdır. Makro düzeyde emek arzı ile emek talebinin eşit olmasıdır. Uygulamada böyle bir durum söz konusu değildir. Çünkü her toplumda çeşitli nedenlerden dolayı atıl olan bir işgücü vardır. Bu yüzden makul bir işsiz

sayısı tam istihdam olarak kabul edilebilmektedir. İktisat ekolleri arasında da bu konuda önemli görüş ayrılıkları vardır. Örneğin Klasik ekol tam istihdam düzeyinde olan bir ekonomide, sadece iradi işsizliğin olabileceğini kabul ederken, Keynesyen ekol gayri iradi işsizliğin varlığını savunur. Aynı zamanda bu ekole göre tam istihdam nadir bir durumdur. Ekonomi daha çok eksik istihdam düzeyindedir.

-Eksik İstihdam: Bir ekonomide üretim faktörlerinin bazılarının atıl kalmasıdır. Emek açısından da işsizlik demektir. Kaynaklar israf ediliyor demektir. Ülkenin potansiyelini kullanamaması anlamına gelir. Toplum da yaşaması gereken refah düzeyinin altında bir yaşam sürüyor demektir. TÜİK eksik istihdam kavramı yerine, zamana bağlı eksik istihdam ve yetersiz istihdama ilgili verileri yayınlamaktadır. Çünkü Uluslararası Çalışma Örgütü'nün düzenlediği 16. Çalışma İstatistikçileri Konferansında eksik istihdam kavramı yerine “zamana bağlı eksik istihdam” ve “yetersiz istihdam” kavramlarının kullanılması kararlaştırılmıştır. Her iki kavramın içerisinde de istihdamda olan işgücü vardır.

Zamana bağlı eksik istihdam: Referans haftasında istihdamda olan, esas işinde ve diğer işinde/işlerinde fiili olarak 40 saatten daha az süre çalışmış olup, daha fazla gelir elde etmek amacıyla daha fazla süre çalışmak istediğini belirten ve mümkün olduğu takdirde daha fazla çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir (TÜİK 2024:8). Yetersiz istihdam: Zamana bağlı eksik istihdam kapsamında yer almamak koşuluyla, referans haftasında istihdamda olan, son 4 hafta içinde mevcut işini değiştirmek için veya mevcut işine ek olarak bir iş aramış olan ve böyle bir iş bulduğu takdirde 2 hafta içinde çalışmaya başlayabilecek olan kişilerdir (TÜİK 2024:8).

-Aşırı İstihdam: Bir ekonomide sahip olunan üretim faktörleriyle gerçekleştirilebilecek olan üretimin üstünde bir üretim düzeyine ulaşmaktır. Potansiyelinin üzerinde bir üretim gerçekleştirilmesidir. Bu süreç içerisinde fiyatların istikrarlı olması gerektiği unutulmamalıdır.

Aşırı istihdamın gerçekleştirilebilmesi için dış ülkelerden üretim faktörü temin edilmesi gerekir. Aşırı istihdam ekonomiler için nadir bir durumdur. Emek açısından aşırı istihdam, emek talebinin emek arzından fazla olmasını ifade eder. Emek piyasasında talep fazlalığı vardır.

-İstihdam Oranı: İstihdam edilenlerin aktif nüfusa oranıdır. Kurumsal olmayan çalışma çağındaki (Üniversite yurtları, yetiştirme yurtları (yetimhane), huzurevi, özel nitelikteki hastane, hapishane, kışla vb. yerlerde ikamet edenler dışında kalan nüfus içerisindeki 15 ve daha yukarı yaştaki nüfus) nüfusun ne kadarının çalıştığını gösteren bir kavramdır.

İşgücü: Bir ekonomide nüfusun üretici durumunda bulunabilecek bölümünü yani işverenleri, ücretlileri, kendi hesabına çalışanları, yardımcı aile bireylerini ve işsizleri kapsar. İşgücü çalışanlar ile işsizlerin toplamıdır.

Kişilerin işgücüne dâhil olmaları için; 15-65 yaş aralığında, çalışma isteği ve bedensel-zihinsel yeterliliğe sahip olup, cari ücret ve çalışma koşullarını kabul etmeleri gerekir.

İşgücüne dâhil olmayan nüfusu TÜİK aşağıdaki gibi sınıflandırmaktadır;

1- *İş aramayıp çalışmaya hazır olanlar:* Çeşitli nedenlerle başka bir iş aramayan, ancak 2 hafta içinde işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerdir. Bu kişiler iki alt başlıkta ele alınmaktadır:

İş bulma ümidi olmayanlar: Daha önce iş aradığı halde bulamayan veya kendi vasıflarına uygun bir iş bulabileceğine inanmadığı için iş aramayan ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerdir.

Diğer: Mevsimlik çalışma, ev kadını olma, öğrencilik, irad sahibi olma, emeklilik ve çalışamaz halde olma gibi nedenlerle iş aramayıp ancak işbaşı yapmaya hazır olduğunu belirten kişilerdir.

2- *Mevsimlik çalışanlar*: Mevsimlik çalışması nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

3- *Ev işleriyle meşgul*: Kendi evinde ev işleriyle meşgul olması nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

4- *Eğitim/öğretim*: Bir öğrenim kurumuna devam etmesi nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

5- *Emekli*: Bir sosyal güvenlik kuruluşundan emekli olduğu için iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

6- *Çalışamaz halde*: Bedensel özür, hastalık veya yaşlılık nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

7- *Diğer*: Ailevi ve kişisel nedenler ve bunun dışındaki diğer nedenler ile iş aramayan ve iş başı yapmaya hazır olmayan kişilerdir.

2.2.2. İşsizlik

İşsizlik, ekonomik olduğu kadar sosyal bir sorundur. Bütün toplumu etkileyen bir kavramdır. İşsizliğin yüksek olduğu ülkelerde, ahlaksızlık, suç oranlarında artma, göç sorununun yaşanması, tasarruflarda düşme, üretimde azalma, iç çatışmaların ortaya çıkması, kamu maliyesinin zayıflaması gibi ekonomik ve sosyal sorunlarda artış ortaya çıkar. İşsizliği farklı tanımları yapılabilmektedir.

Çalışma çağında olup, cari ücreti kabul ettiği halde bir işi olmayanlara (Sloman, 2004:45) işsiz denir. Belli bir andaki işsiz sayısını ölçen işsizlik stok bir kavramdır.

TÜİK'da işsizliği, referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan kişilerden iş aramak için son dört hafta içinde aktif iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm kişiler olarak tanımlamaktadır.

ILO kriterlerine göre bir kişinin işsiz olarak tanımlanabilmesi için, bu kişinin durumu aşağıda sıralanan üç koşulu birlikte sağlamalıdır. Çalışabilir çağdaki kurumsal olmayan nüfusa dâhil olan kişilerden (15 ve daha yukarı yaş); (TÜİK, Kasım 2007:28)

- Referans döneminde bir işi olmayan
- Bir iş arayan ve bu konuda bir girişimde bulunmuş olan,
- İş bulduğu takdirde işbaşı yapabilecek durumda olanlar işsiz olarak tanımlanır.

Ayrıca, üç ay içinde başlayabileceği bir iş bulmuş ya da kendi işini kurmuş ancak işe başlamak ya da işbaşı yapmak için çeşitli eksikliklerini tamamlamak amacıyla bekleyenlerden, 2 hafta içinde işbaşı yapabilecek kişiler de işsiz nüfus kapsamına dâhildirler.

İşsizlik Oranı: (İşsiz sayısı/işgücü)x100 şeklinde hesaplanabilir.

2.2.2.1. İşsizliğin Maliyeti

İşsizlik, kişisel olarak gelir ve moral kaybına neden olmaktadır. İşsiz kişilerin yakın çevreleri de bu olumsuzluklardan etkilenmektedir. İşsiz kalma süresi arttıkça kişi ve yakın çevreleri üzerindeki baskı da artmaktadır.

Makro boyutu ile işsizlik hükümetler açısından vergi kaybına neden olması, işsizlik yardımları da bütçeye yük getirmesi yönüyle dikkat çekmektedir. Gelir vergisi ve sigorta aidatı ödemeyen işsizler, daha az harcadıkları için KDV gibi tüketim vergilerini de daha az ödeyeceklerinden hükümetin vergi gelirlerinde azalmaya neden olacaktır.

“İnsanlığın dostları her ülkede işçi sınıflarının neşe ve konfor içinde olmasını ve bütün kanuni araçlarla bu imkânlarla ulaşma amaçlarının teşvik edilmesini isterler. Kalabalık bir nüfus içinde bundan daha güven verici bir şey olamaz. İşçilerin arzularının yeterince karşılanmadığı, en

ucuz gıdalarla hayatlarını sürdürdükleri ülkelerde halk çok büyük sefalet ve çalkantılara mahkûmdur”(Adelman, 1971:59). David Ricardo 1817’de işsizliğin sonuçlarını bu şekilde ifade ederek, işsizliğin her ülkede ortak şekilde gerçekleşen toplumsal sonuçlarına da dikkat çekmiştir.

2.2.2.2. İşsizlik Çeşitleri

Yapısal (Strüktürel) İşsizlik: Bu işsizlik türü genelde değişen teknolojiden ya da uluslararası rekabet artışından kaynaklanmaktadır. Teknolojik işsizlik diye de anılmasının nedeni budur. Örneğin, bir demir-çelik fabrikasının otomasyona geçmesi sonucu o fabrikada çalışan işçilerin bir kısmı işini kaybederken bir başka iş yerinde bilgi ve iletişim teknolojileriyle yeni işçi talepleri doğmakta; örneğin bilgisayar operatörleri aranmaktadır. Bu durumda demir- çelik fabrikasından ayrılan işçilerin yeni açılan işlere alınmaları mümkün olmakla birlikte bazen uzun süren bir eğitim ve yeniden öğrenme sürecinden geçmeleri de gerekmektedir. Bu durum, yapısal işsizlikle mücadelenin pek kolay olmadığını, ciddi bireysel ve toplumsal çabalar gerektirdiğini ortaya koymaktadır.

Konjonktürel (Eksik Talep İşsizliği) İşsizlik: Piyasa ekonomilerinde ekonomik faaliyetler dalgalı bir seyir izler. Bu faaliyetlerin bazen yoğunlaştığı, bazen durgunlaştığı görülür. Bu dalgalı gidişe ekonomik konjonktür adı verilir. Konjonktürel işsizlik, ekonomik faaliyetlerin azaldığı dönemde ortaya çıkan, bu faaliyetlerin daha sonra canlanmasıyla azalan ya da ortadan kalkan geçici bir işsizlik türüdür.

Mevsimlik İşsizlik: Konjonktürel işsizliğin sık görülen bir türü de mevsimlik işsizliktir. Yılın belirli dönemlerinde çalışıp, belirli dönemlerinde de işsiz kalınması sonucunda ortaya çıkan işsizlik türüdür. Örneğin, tarım, turizm, inşaat gibi sektörlerde yaz dönemlerinde istihdam artarken, kışın azalır.

Arızı (Frikسیونel) İşsizlik: Hemen bütün ülkelerde rastlanılan bir işsizlik türüdür. Çalışanın herhangi bir nedenle işini değiştirmek amacıyla

bir süre işsiz kalmasıdır. Aynı zamanda yeni mezunların, işgücüne yeni katılanların dahil edildiği bir işsizliktir. Emeğin normal dolaşımı friksiyonel işsizliğin devamlılık kazanmasına neden olur.

Gizli İşsizlik: Açık işsizliğin yanında bir de gizli işsizlik vardır. Aslında gizli işsizler çalışanların oluşturduğu bir gruptur. Fakat üretime hiçbir katkı sağlamazlar. Emeğin marjinal verimliliği sıfırdır. Eğer üretimde bulunanların bir kısmı işten çıkartıldığında üretim hacminde bir düşme olmuyorsa, orada gizli işsizlik var demektir.

Doğal İşsizlik: Ekonominin tam istihdam durumunda var olan işsizliktir. İşgücü piyasası dengedeysen ortaya çıkan işsizliktir. Friksiyonel işsizlik ve yapısal işsizliğin toplamından oluşur. Aynı zamanda enflasyon oranını arttırmayan işsizlik (NAIRU) olarak ta tanımlanmaktadır. Makro açıdan doğal işsizlik ile NAIRU arasında bir fark yoktur. Mikro açıdan ise bazı farklar vardır. Doğal işsizlik, tam rekabet piyasalarının ve tam istihdam düzeyinde ortaya çıkan bir işsizliktir. NAIRU ise eksik rekabet piyasalarının ve eksik istihdam düzeyinde ortaya çıkan işsizliktir. Aynı zamanda doğal işsizlik oranı M. Friedman tarafından geliştirilen bir kavramken, NAIRU yeni Keynesyenlerin geliştirdiği bir kavramdır.

İktisatçılar arasında, en azından uzun dönemde, istikrarlı enflasyonla tutarlı olan bir denge işsizlik oranının (NAIRU'nun) var olduğu konusunda geniş bir fikir birliği vardır (Pichelmann ve Schuh, 1997;13).

M. Friedman, herhangi bir anda reel ücret oranlarının yapısındaki denge ile tutarlı olma özelliğine sahip işsizlik düzeyinden bahseder. Bu işsizlik düzeyinde sermaye oluşumu, teknolojik gelişmeler gibi uzun dönemli trendlerin etkilerinde kaldığı sürece süresiz olarak sürdürülebilecek bir reel ücret oranlarının ortalama olarak “normal” oranda yükselme eğiliminde olduğunu belirtmiştir (Friedman, 1968;8).

Doğal işsizlik oranı, karmaşık yöntemlerle hesaplanırsa da basit bir yöntemle uzun dönemde fiili işsizlik oranlarının ortalaması, doğal işsizlik

oranını verir. İktisadi dalgalanmalarda gözlemlenen işsizlik oranlarının ortalaması olarak da ele alınabilir. Doğal oran, işçilerin hızlı bir şekilde iş bulmalarını engelleyen bütün işgücü piyasası aksaklıkları veri iken uzun dönemde işsizlik oranının yöneldiği durumdur (Mankiw, 2009;177).

Nüfusun demografik yapısı (yaş, cinsiyet, nüfus artış hızı v.b.), asgari ücret uygulaması, sektörlerin büyüme hızları, işsizlik sigortası uygulaması doğal işsizlik oranını belirleyen faktörlerdendir.

Doğal işsizliğin çözümü için (Unay, 2001; 352);

- Nüfus artış hızının ve göç hareketlerinin kontrol altına alınması,
- İstihdam politikalarının iyi düzenlenmesi; örneğin işsizlik sigortasının uzun sürmesi ve yüksek seviyede verilmesi işsizliği teşvik edecektir,
- Emek piyasalarında enformasyonu sağlamak,
- Çalışmayı teşvik eden eğitim ve uygulamaları desteklemek,
- Ekonomide yaşanan işsizlik türlerini doğru teşhis ederek, sorunu çözecek şekilde istihdam politikalarının uygulanması işsizlikle mücadelede etkili olacaktır.

2.3. Fiyat İstikrarı

Toplumun yakından ilgilendiren konulardan birisi hiç kuşkusuz tüketim ve üretimde kullandıkları mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimdir. Fiyatlardaki değişim toplumun satın alma gücünü etkilediği gibi, ileriye yönelik olarak alınacak kararlar üzerinde de etkilidir. Fiyatlardaki değişim girişimcilerin yatırım kararlarını da etkiler. Fiyatlar iki yönde değişebilir. Fiyatlardaki artışlar “enflasyon” habercisi olurken, düşüşler ise “deflasyon” nun habercisidir.

2.3.1 Enflasyon

Enflasyon, genel olarak fiyatlar genel düzeyinde sürekli bir artış olarak tanımlanmaktadır. Dikkat edilirse bu tanımda tek bir maldan bahsedilmemektedir. Aynı zamanda fiyatlardaki bir seferlik artıştan da söz edilmemektedir. Doğal olarak ulusal bir ekonomide çok sayıda mal ve hizmet vardır. Enflasyon bu mal ve hizmetlerin birçoğunun bulunduğu “mal ve hizmet sepetinin” fiyatlarındaki ortalama değişimi göstermektedir. Dolayısıyla bu sepet içerisinde yer alan mal ve hizmetlerin fiyatları aynı doğrultuda değişmeyebilir. Bazılarının fiyatları artarken, bazılarının hiç değişmemiş veya azalmış olabilir. Ama ortalama olarak bir artış varsa bu enflasyon olarak değerlendirilir. Tabii ki bu artışın sürekli olması gerekmektedir.

Enflasyon, bütün mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki bir artış olmadığına göre, toplumdaki bireylere, firmalara v.b. yansıması da aynı olmayacaktır. TÜİK 2024 yılı temmuz TÜFE (Tüketici Fiyat Endeksi) verilerinde, bir önceki aya göre fiyatı en fazla düşen % -14 ile patates ve bazı yumru bitkiler olurken, en fazla fiyatı artan temel başlık ise %38 ile elektrik olmuştur. Genel olarak da bir önceki aya göre değişim ise %3,23'tür. Görüleceği gibi bazı mal ve hizmetlerin fiyatlarında açıklanan enflasyon rakamının üzerinde bir artış yaşanmışken, bazılarında ise fiyatlar düşmüştür. Eğer kişi bu dönemde fiyatı düşen mal ve hizmetleri kullanıyorsa enflasyondan etkilenmeyecektir. Bunun tersi de geçerlidir. Herkesin enflasyonu farklıdır. Bu yüzden enflasyon toplumda her zaman tartışılan bir kavram olmaktadır ve olmaya da devam edecektir.

Önemli bir nokta, enflasyondaki bir artış ya da azalışı, fiyatlardaki bir artış ya da azalmayla karıştırmamaktır. Enflasyondaki artışın anlamı, fiyatlarda bir önceki döneme göre daha hızlı bir artış olmasıdır. Enflasyonun düşmesinin anlamı ise fiyatlardaki düşme değildir. Fiyatlardaki artış hızının yavaşlamasıdır. Yoksa fiyatlar artmaya devam etmektedir. Örneğin, 2020 yılında fiyatlar genel düzeyi %25 iken, 2021 yılında %18 ise enflasyon düşüyor demektir. Dikkat edilirse 2021 yılında

%18 oranında enflasyon vardır. Ama fiyatlardaki artış hızı 2020 yılına göre düşüktür. Zaten fiyatlarda artış yoksa enflasyon da yok demektir.

Enflasyonun ölçülmesi fiyat endeksleri yoluyla olur. Türkiye’de fiyat hareketlerindeki değişme, TÜİK tarafından ölçülmektedir. Her ülke enflasyon hesabı için fiyat endekslerini kullanmaktadır. Fiyat endeksleri uluslararası standartlarla belirlenmiş yöntemlerle hesaplanmaktadır. Ülkeler arasında kapsam farklılıkları olmakla birlikte genel standartlar açısından aynı yöntemler izlenmektedir.

Uygulamalarda farklı fiyat endeksleri kullanılmaktadır. Sık kullanılan fiyat endeksleri TÜFE (Tüketici Fiyatları Endeksi), ÜFE (Üretici Fiyatları Endeksi)dir. Bununla birlikte milli gelir hesaplamalarında da fiyat endekslerinden faydalanılır. Milli gelir hesaplamalarında kullanılan fiyat endeksine “GSYH Deflatörü” denmektedir.

Türkiye’de enflasyonun göstergesi olarak TÜFE kullanılmaktadır. TÜFE, hane halkının tüketim harcamalarında en fazla paya sahip olan mal ve hizmet sepetinin fiyatlarındaki ortalama fiyat değişimlerini göstermektedir. Mal ve hizmet sepeti her yılın aralık ayında güncellenmektedir. Harcamalar içerisinde payı azalanlar sepetten çıkartılıp, payı artanlar sepete dahil edilmektedir. TÜFE’de 2024 yılı için yapılan güncelleme ile 81 ilin tamamı ve 227 ilçe kapsamında, 28 852 işyeri ve 5 246 konuttan (kira) 406 madde, 913 madde çeşidi için her ay yaklaşık 608 594 fiyat derleneceği belirtilmiştir. Ayrıca 12 ana harcama grubunun nispi payları da aynı dönemde güncellenmektedir. Aşağıdaki tablo da 2024 yılı temmuz ayı ana harcama gruplarıyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Tablo:5 Ana Harcama Gruplarına Göre Tüketici Fiyat Endeksi (2003=100)
Temmuz 2024

Ana harcama grupları	Harcama grubu ağırlıkları
TÜFE	100,00
Gıda ve alkolsüz içecekler	24,98
Alkollü içecekler ve tütün	3,76
Giyim ve ayakkabı	6,94
Konut	14,20
Ev eşyası	8,12
Sağlık	3,71
Ulaştırma	17,35
Haberleşme	3,34
Eğlence ve kültür	3,33
Eğitim	1,80
Lokanta ve oteller	8,17
Çeşitli mal ve hizmetler	4,30

Kaynak: TÜİK. (2024). Haber Bülteni. Sayı: 53617. 5 Ağustos 2024.

Tabloda görüldüğü gibi ana harcama grupları içerisinde en fazla etkiye sahip olan grup gıda ve alkolsüz içeceklerdir. Türkiye’de enflasyon rakamları bu yüzden yaz döneminde diğer dönemlere göre genellikle daha düşük seyrediyor. Çünkü bu dönem tarımda hasat dönemidir. Bu tarz ürünleri arzı arttığı için fiyatları aşağıya doğru gelir. Bu da TÜFE’yi aşağıya çeker. Aynı zamanda bu tablo hane halkının nelere harcama yaptığını da göstermektedir. Örneğin 100 birimlik gelir olduğunu varsayılırsa, bu gelirin 24,98 birimi gıda ve alkolsüz içecekler, 17,35 birimini ulaştırmaya, 14,20 birimini konuta v.b şeklinde harcadığını göstermektedir.

TÜİK, TÜFE endeksini çekirdek enflasyonu hesaplarken de kullanmaktadır. 2005 yılının Ocak ayından itibaren hesaplanıp yayımlanan Özel Kapsamlı TÜFE, Türkiye için çekirdek enflasyon göstergeleridir.

Özel Kapsamlı TÜFE Göstergeleri;

- Mevsimlik ürünler hariç [A]
- İşlenmemiş gıda ürünleri hariç [B]
- Enerji, işlenmemiş gıda ürünleri hariç [B1]
- Enerji hariç [C]
- Enerji, alkollü içkiler ve tütün ürünleri hariç [C1]
- Enerji, alkollü içkiler, tütün ürünleri, fiyatları yönetilen/ yönlendirilen diğer ürünler ve dolaylı vergiler hariç [C2]
- Enerji, alkollü içkiler, tütün ürünleri, fiyatları yönetilen/ yönlendirilen diğer ürünler, dolaylı vergiler ve işlenmemiş gıda ürünleri hariç [C3]

Enflasyonu hesaplamada kullanılan bir diğer fiyat endeksi ise Üretici Fiyatları Endeksi (ÜFE)dir. ÜFE tarım, imalat sanayi, madencilik ve enerji sektörlerinde üretimi yapılan malların, üretici tarafından yurtiçi peşin satılan fiyatlarındaki değişimleri göstermektedir.

Türkiye’de Üretici Fiyat Endeksi adıyla ilk defa 2005 yılında 2003 temel yıllı olarak açıklanmaya başlanmıştır. Daha önce ise 1994 temel yıllı Toptan Eşya Fiyat Endeksi (TEFE) hesaplaması yapılmaktaydı. TEFE hesaplaması 2006 yılından itibaren durdurulmuştur. ÜFE ise 2014 yılından itibaren sanayi kapsamında yurt içi ve yurt dışı ayırımında hesaplanmaktadır. Yurt dışına ihraç edilen ürünlerin üretici fiyat değişimlerini ölçmek amacıyla sanayi sektörü için Yurt Dışı Üretici Fiyat Endeksi (YD-ÜFE) de aylık olarak hesaplanmakta ve referans ayı takip eden ayın 20. günü (eğer bugün resmi tatil ise bir sonraki işgünü) ayrı bir haber bülteni ile TÜİK tarafından açıklanmaktadır. Yine TÜİK tarafından her ay açıklanan Yİ-ÜFE, sanayi kapsamındaki üretici firmaların ürünlerinin fabrikadan yurt içi piyasaya yaptıkları satış fiyatlarındaki değişimleri ölçmektedir.

Tarımsal fiyatlarla ilgili gelişmeler ise yine 2014 yılından itibaren Tarım Ürünleri Üretici Fiyat Endeksi (Tarım ÜFE) yardımıyla TÜİK tarafından hesaplanmaktadır. Tarım ÜFE her ayın 15. günü (eğer bu

tarih resmi tatil gününe denk gelirse bir sonraki işgünü) yayımlanmaktadır. Böylece 2014 yılı ile birlikte ÜFE; Yİ-ÜFE, YD-ÜFE, TARIM-ÜFE olarak açıklanmaya başlandı.

2.3.1.1. Enflasyonun Nedenleri ve Çeşitleri

Enflasyonun birden fazla nedeni vardır. Genel olarak bunlar sıralanacak olursa;

- Tüketim harcamalarındaki artış.
- Bütçe açıkları.
- Devlet politikaları.
- Ücret artışları.
- Hammadde fiyatlarındaki artış.
- İthal malların fiyatlarındaki yükselme.
- Para arzındaki artışlar.
- Beklentiler şeklinde ifade edilebilir.

Enflasyonun nedenlerini ve etkilerini incelemenin en basit yolu ise, toplam talep toplam arz eğrilerini kullanmaktır. Toplam talep ile toplam arz eğrilerinde ortaya çıkan dengesizlikler enflasyona neden olabilmektedir. Yukarıda sayılan enflasyonun nedenleri toplam talep ve toplam arz içerisinde de yer almaktadır.

Enflasyon, farklı sınıflandırmalara ayrılabilir. Örneğin, enflasyon hızına göre ayrılabilirdiği gibi, kaynaklarına göre de sınıflandırılabilir.

Enflasyon hızına göre;

▪ İlimli ya da sürünen enflasyon, yıllık olarak %10'nun altında kalan enflasyondur.

▪ Yüksek oranlı enflasyon (Kronik Enflasyon),

▪ Hiperenflasyon olarak ayrılabilir.

Kaynaklarına göre enflasyon, Talep Enflasyonu ve Maliyet Enflasyonu olarak tanımlanmaktadır. Toplam talep eğrisinin artmasından kaynaklanıyorsa, talep enflasyonu (ya da talep yanlı enflasyon) olarak adlandırılır. Eğer arz eğrisinin sola kaymasından kaynaklanıyorsa, maliyet enflasyonu (ya da arz yanlı enflasyon) olarak tanımlanır. Bu durumda enflasyon ikiye ayrılabilir; Talep enflasyonu ve Maliyet Enflasyonu.

Talep Enflasyonu

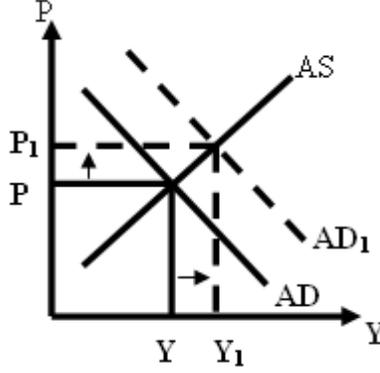
Talep enflasyonu, toplam talepteki sürekli artıştan kaynaklanır. Firmalar talepteki bu artışa kısmen fiyatları yükselterek kısmen de üretimi arttırarak karşılık verirler. Fiyatları ne kadar yükseltecekleri, artan üretim sonucu maliyetlerinin ne kadar artacağına bağlıdır.

Fiili üretim potansiyel üretime yaklaştıkça, üretimi arttırma imkânları azalacak ve firmalar talep artışlarına daha çok fiyatları arttırarak karşılık vereceklerdir.

Enflasyonun olması için, toplam talep (AD) eğrisinin devamlı olarak sağa doğru kayması ve fiyatların da devamlı olarak yükselmesi gerekir.

Şekil 1'de görüleceği gibi, toplam arz (AS) sabit kaldığında, toplam talepte ortaya çıkan bir artış fiyatlar genel düzeyinde yükselişe neden olmuştur. Toplam talepteki artış; devletin yapmış olduğu harcamalardaki artıştan, tüketimdeki artıştan, yatırımlar için yapılan harcamalardaki

artıştan veya dış ticarettten kaynaklanabilir. Sonuçta toplam arz, toplam talepteki artışa, aynı düzeyde bir karşılık veremezse enflasyon ortaya çıkar.

Şekil: 1 Talep Enflasyonu

Ekonomi tam istihdam durumunda ise, toplam talepte meydana gelen artışa toplam arz anında karşılık veremez. Çünkü firmaların üretimi arttırmak için kullanabilecekleri atıl kaynak yoktur. Bu durum enflasyonun yaşanmasına neden olur.

Maliyet Enflasyonu

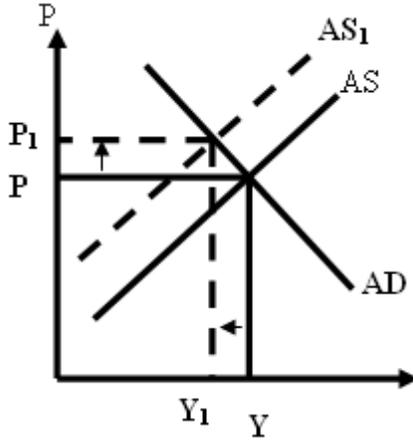
Maliyet enflasyonu, toplam arzdaki azalmadan kaynaklanmaktadır. Bu durum özellikle maliyetlerin toplam talepten bağımsız olarak arttığında ortaya çıkar. Örneğin, İşçi ücretleri, hammadde fiyatları artmış olabilir. Üretim maliyetlerindeki bu artışa firmalar genellikle üretimlerini kısarak ve fiyatlarını yükselterek tepki gösterirler. Bu da enflasyona yol açabilir.

Maliyetlerdeki artışın farklı nedenleri olabilir. Bu yüzden maliyet enflasyonunun çeşitli türleri vardır:

Ücret Enflasyonu: Verimlilik artışı olmaksızın sendikaların emek talebinden bağımsız olarak yüksek ücretler istemeleri sonucunda ortaya çıkar.

Kar Enflasyonu: Firmalar daha fazla kar elde etmek için yine tüketici talebinden bağımsız olarak sattıkları mal ve hizmetlerin fiyatlarını arttırmaları sonucunda bu tür enflasyon ortaya çıkar.

İthal Fiyatları Enflasyonu: Toplam talepten bağımsız olarak ithal mal fiyatlarının artması sonucunda ortaya çıkan enflasyondur. Dış ekonomik ilişkilerde bulunulan ülkelerde ortaya çıkan fiyat artışları ve bu artışları ihraç ettikleri (diğer ülke için ithalat) mal ve hizmetlere yansıtılmaları sonucunda, ithalat yapan ülkede maliyetlerin artmasına neden olmaktadır.

Şekil: 2 Maliyet Enflasyonu

Şekil 2'de yukarıda sayılan sebeplerden dolayı toplam arzda ortaya çıkan bir azalma (Toplam talep sabitken) fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olmuştur. Bu artışın engellenebilmesi için, maliyetler düşürülmeli, ya da toplam talep fiyat artışlarını engelleyecek düzeyde artmalıdır.

Şekil 1 ile 2 arasında önemli bir fark var. Şekil 1'de fiyatlar artarken, aynı zamanda milli gelir de artmaktadır. Ancak ikinci şekilde fiyatlardaki artışlar ile beraber milli gelir azalmaktadır. Ekonomide fiyat artışlarıyla beraber durgunluk yaşanmaktadır. Bu durum 1974 OPEC Krizi

döneminde dünya ekonomilerinde yaşanmış ve “stagflasyon” kavramını ortaya çıkarmıştır. Durgunluk içerisinde enflasyonu.

Aşağıdaki tablo 6’da Türkiye’de, bazı yıllar talep enflasyonu, bazı yıllarda da maliyet enflasyonu yaşandığı görülmektedir. Bunu TÜFE ile ÜFE arasındaki farka bakarak belirtmek mümkündür. TÜFE, ÜFE endeksinden büyük ise talep enflasyonu; ÜFE, TÜFE endeksinden büyük ise maliyet enflasyonundan bahsedilebilir.

Tablo:6 Türkiye’de Enflasyon Oranları (2000-2009)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2021	2022	2023
TÜFE	39	68,5	29,7	18,4	9,3	7,72	9,65	8,39	10,06	6,53	36,08	64,27	64,77
ÜFE	32,7	88,6	30,8	13,9	13,8	2,66	11,58	5,94	8,11	5,93	79,89	97,72	44,22
	TEFE										Yİ-ÜFE (Yurt İçi ÜFE)		

Kaynak: Veriler TÜİK’in internet sitesinden derlenmiştir.

2.3.1.2. Enflasyonun Maliyeti

Enflasyonun toplum üzerinde az veya çok etkileri olur. Bu etkilerin şiddeti enflasyonun beklenen oranda gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesine göre değişir. Basit bir örnek vermek gerekirse; kişinin yağmur yağacağını tahmin edip az veya hiç ıslanmaması ya da yağmurun yağmayacağını tahmin edip ıslanmasına benzetebiliriz. Sonuçta, beklenen veya beklenmeyen enflasyon olsun topluma belirli bir maliyet yükler.

Beklenen Enflasyonun Maliyetleri

Beklenen enflasyonun maliyetleri, beklenmeyene göre daha az olur. Çünkü toplum beklenen enflasyonun etkilerinden korunmak için tedbirler alabilir.

Her ne kadar enflasyon tahmin edilse de fiyatlar genel düzeyi

artıyor demektir. Bu da fiyat listelerinin, katalogların, broşürlerin değişmesi anlamına gelir. Bu da firmalara ilave maliyet getirir. Aynı zamanda ülke kaynakları israf edilmiş olur. Bu tür enflasyon maliyeti “menü maliyetler” olarak nitelendirilir.

Enflasyon oranları ne kadar yükse ise menü maliyetleri de giderek artacaktır. Çünkü firmalar fiyat listelerini daha sık yenilemek zorunda kalacaklardır.

Beklenen enflasyonun bir diğer maliyeti “ayakkabı eskitme maliyeti” dir. Bu maliyet, enflasyon vergisinin halkın tuttuğu para miktarı üzerindeki etkisidir. Eğer halk ortalama olarak üzerinde daha az para tutacaksa, para çekmek için bankaya daha sık gidecektir. Bu da ayakkabıların daha çabuk eskimesine neden olacaktır. Buna mecazi anlamda enflasyonun ayakkabı eskitme maliyeti denmektedir. (Mankiw 2009; 109) .

Beklenmeyen Enflasyonun Maliyetleri

Enflasyon oranları tahminlerden çok sapıyorsa, üreticilerin, tüketicilerin, kredi verenlerin, borçluların karşı karşıya kaldıkları belirsizlik de o derecede artmaktadır. Bu da enflasyonun maliyetini arttırır.

Beklenmeyen enflasyonun maliyetleri; ödemeler bilânçosuna, gelir dağılımına ve yatırımlara etkileri olarak değerlendirilebilir.

Enflasyon ödemeler dengesinde istikrarsızlığa neden olacaktır. Özellikle yüksek oranlı enflasyon yaşayan bir ülkenin ihracatı, dünya piyasalarında fiyat rekabetini kaybeder. Çünkü ihraç malların fiyatları artmış olur. Burada diğer değişkenlerin sabit kaldığı varsayılmaktadır. Aynı zamanda ithalat yurtiçinde üretilen mallara göre daha ucuz hale gelir. Böylece ithalat artar, ihracat azalır.

Gelirin yeniden dağılımına neden olur. Rant gelirleri artarken, özellikle sabit gelirlerle geçinenlerin reel gelirleri düşer. Bu da gelir

dağılımında adaletsizliği arttırır.

Enflasyon oranındaki dalgalanmalar, iş dünyasında belirsizliğe neden olur. Firmalar için gelir ve maliyet tahmini yapmak zorlaştıkça, yatırım yapma konusunda istekleri de azalır. Özellikle uzun vadeli yatırımlar azalır. Yatırımları olumsuz etkileyen bir başka faktör de faiz oranlarının yüksekliğidir. Enflasyon oranının yüksek olduğu dönemlerde nominal faizler yükselir. Bu da borçlanmanın maliyetini, dolayısıyla kredi maliyetlerini arttırır. Yatırımlar azalır. Üretim düşer.

Enflasyonun nedenlerine göre mücadele politikaları da şekillenir. Eğer enflasyon toplam talepten kaynaklanıyorsa, toplam talebin kontrol altına alınmasına yönelik politikalar uygulanacaktır. Bu tarz politikalar maliye ve para politikalarıdır.

Enflasyon toplam arzdan kaynaklanıyorsa, bu durumda toplam arzı kontrol altına almaya yönelik politikalar uygulanacaktır. Bu politikalar arz yanlı politikalar olarak nitelendirilir.

Para politikası, para arzı ve faiz oranının kontrolünü amaçlar.

Hükümet ya da merkez bankası para arzını azaltarak toplam talebi kısıabilir. (daraltıcı para politikası) böylece harcama yapılabilecek para miktarı azalacak ya da faiz oranları yükseleceği için borçlanma maliyeti artacaktır. Toplum daha az borçlanırsa daha az harcama yapacaktır.

Maliye politikası, hükümet harcamaları ve vergi sistemindeki değişmeleri içerir. Amaçlanan toplam talep düzeyini kontrol etmektir.

Enflasyonist dönemde, hükümet harcamaları kısılarak ve/veya vergiler arttırılarak daraltıcı maliye politikası uygulamasına gidilir.

Maliye politikaları enflasyonun talep kaynaklı olması durumunda oldukça etkilidir.

Arz yanlı politikalar ile amaçlanan maliyetlerdeki artışın

azaltılmasıdır. Bu uygulama arz eğrisindeki sola kaymanın azalmasına yardımcı olacaktır.

Maliyetlerin azaltılması;

▪ Fiyatlar ve gelirler üzerindeki tekelci etkilerin sınırlandırılmasıyla (örn. Sendikaların faaliyetlerini ya da şirket birleşmelerini sınırlandıran politikalar aracılığıyla)

▪ Verimliliği arttıracak politikaların tasarlanması (çeşitli vergi teşvikleri sağlayarak, araştırma ve geliştirmeleri destekleyerek, işçilerin eğitimleri için yatırım yapan şirketlere ödüller vererek) yoluyla sağlanabilir.

2.3.2. Deflasyon

Deflasyon, enflasyonun tersi bir durumdur. Deflasyonda, fiyatlar genel düzeyi düşer. Bunun anlamı enflasyonda olduğu gibi, fiyat artışlarının azalması değildir. Fiyatlar gerçek anlamda düşer. Fiyatların düşmesinin temel nedeni durgunluktur, toplam talebin düşük olmasıdır.

Deflasyonda tek bir sosyal grubun değil, tüm toplumun refah düzeyi düşer. Enflasyon çoğu zaman gelişmenin bir bedeli olarak görülürken, deflasyon aksine duraklama ve bunalım yaratır. Bu yüzden ülkeler enflasyonu deflasyona tercih ederler.

Deflasyon sonucunda ulusal para değer kazanır. Ulusal paranın satın alma gücü artar. Fakat yeni yatırımlar yapılmadığından istihdam yaratılamaz. İşten çıkarmalar artar. İnsanlar gelirinden olunca, paranın satın alma gücünün artmasının olumlu bir sonucu da olmaz.

2.3.2.1. Deflasyonun Nedenleri ve Sonuçları

Deflasyonun en önemli nedeni toplam talebin düşmesidir. Bununla birlikte toplam arzın toplam talepten daha hızlı artması, reel gelirlerdeki düşme ve beklentiler deflasyonun nedenleri içinde gösterilebilir. Özellikle,

tüketicilerin fiyatların daha da düşeceği beklentisi ile mal ve hizmet alımlarını ertelemeleri deflasyonun şiddetini arttırır. Aynı süreç özellikle yüksek enflasyon sürecinde de gerçekleşir. Fiyatların daha da artacağı beklentisi tüketimi öne çeker. Bu da harcamaların artmasına ve enflasyonun şiddetlenmesine neden olur.

Deflasyon sonucunda;

- Gelirler yeniden dağılır. Sabit gelirliler avantajlı durumdadır. Gelir dağılımı sabit gelirlilerin lehine gelişir.

- Firmalar mallarını satmakta zorlanırlar. Stok maliyetleri artar.

- Mal ve hizmetlere karşı talep azalırken, para talebi artar.

- Artan firma maliyetleri sonucunda karlar düşer ve firmalar üretimlerini kısarlar. İşçi çıkarmalar başlar. Bunların bir sonucu da işsizlik artışıdır.

- Üretimin düşmesine paralel olarak milli gelir azalır.

Deflasyon, borçların ödenmesini zorlaştırır. Aslında deflasyonda eldeki borcun değeri değişmez. Ama fiyatlardaki düşüşe bağlı olarak gelirlerin düşmesi, borcun ödenmesini zorlaştırır. Borçlular borçlarını ödemekte zorluk çekerlerken, alacaklılar karlı çıkar. Enflasyonda ise tersi durum söz konusudur.

2.3.2.2. Deflasyonda alınacak önlemler

Deflasyon, toplam talebin düşüklüğünden kaynaklandığına göre talebi arttırıcı önlemlere başvurulur. Toplam talebi oluşturan, tüketim harcamaları, yatırım harcamaları ve devletin harcamalarını politika araçlarını kullanarak arttırmak gerekir. Bunun için;

- Faiz oranları düşürülerek kredi maliyetleri azaltılabilir.

- Devletin harcamaları arttırılabilir.

▪ Özellikle işletmeler ve gelirler üzerindeki vergi oranları (Örneğin, kurumlar vergisi) düşürülebilir.

Faktör sahiplerinin gelirlerini arttırıcı yönde kararlar alınabilir. Örneğin devletin transfer harcamaları arttırılabilir. Sübvansiyonlar uygulanabilir.

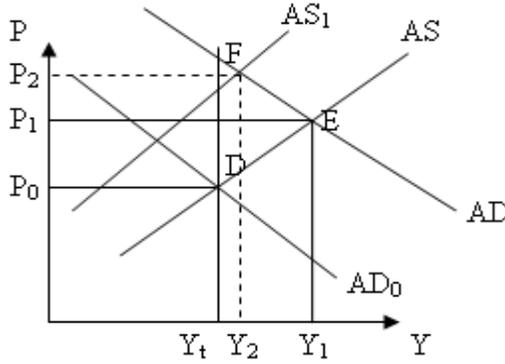
2.3.3. Stagflasyon

Stagflasyon kavramını Samuelson “Stagnasyon döneminde artan enflasyon” olarak, OECD teşkilatı, “Üretimin stagnasyon döneminde, enflasyon ve işsizlik seviyesinin yükselmesi” olarak tanımlamıştır. Ayrıca literatürde stagflasyonun “Enflasyonist durgunluk”, “Deflasyonist enflasyon paradoksu” gibi tanımlarına rastlanabilmektedir. (Dirimtekin, 1989:279)

Genel olarak stagflasyon, enflasyon ile durgunluğun birlikte ortaya çıkması ve sonuçta işsizliğe neden olması durumudur. Aslında enflasyonun olduğu dönemlerde durgunluğun ortaya çıkması paradoksal bir durumdur. Çünkü enflasyon genellikle canlanma ile birlikte ortaya çıkar. Bu da ekonomik büyüme yaratır. Hem enflasyonun hem de durgunluğun bir arada bulunması sık rastlanan bir durum değildir.

Dünyada yaşanmış stagflasyona en güzel örneklerden biri, 1970’li yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki hızlı artışlar sonucunda, özellikle petrol ve yan ürünlerini ithal eden ülkelerde maliyetlerin artması sonucunda ortaya çıkan fiyat artışları, durgunluk, işsizliğin birlikte görülmesidir. Bu dönemde ortaya çıkan maliyet enflasyonu “stagflasyon” kavramını yaratmıştır.

Stagflasyonla mücadele, enflasyon ve deflasyona göre daha zordur. Çünkü hem durgunluk, hem enflasyon, hem de işsizlik sorunları birlikte ortaya çıkar. Durgunluğu gidermek ve işsizliği azaltmak için uygulanacak politikalar enflasyonu arttırabilir. Aynı zamanda enflasyonla mücadele politikaları da durgunluğa ve işsizliğe neden olabilir.

Şekil: 3 Stagflasyon

Şekil 3'te stagflasyon durumu gösterilmiştir. D noktası toplam arz (AS) ve toplam talep (AD_0) eğrilerinin kesiştiği denge noktasıdır. Genişletici para politikası uygulandığı varsayılınsın. Bu durumda toplam talep AD konumuna gelir. Yeni denge durumunda, fiyatlar genel düzeyi P_1 'e yükselirken milli gelir de Y_1 düzeyine çıkar. Bu noktada ekonominin 1970'li yıllarda olduğu gibi bir arz şokuyla karşı karşıya kaldığı varsayılınsın. Toplam arz eğrisi AS_1 konumuna hareket eder ve stagflasyon ortaya çıkar. Çünkü bu F noktasında fiyatlar genel düzeyi P_2 düzeyine çıkarken, çıktı düzeyi, yani milli gelir Y_2 düzeyine düşmüştür. Milli gelirin düşmesi sonucunda işsizlik de artmış olacaktır. Enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkilerin analizi literatürdeki "Phillips Eğrisi" yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

2.3.4. Enflasyon ve İşsizlik: Phillips Eğrisi

Phillips eğrisi, enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Buna göre, enflasyon ile işsizlik arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Enflasyon artarken işsizlik oranı düşer, enflasyon azalırken işsizlik oranı artar. Bu durumda iktisat politikası uygulayıcıları zor durumda kalmaktadır. Çünkü işsizliği azaltmak için alınan önlemler enflasyona neden olacaktır. Diğer taraftan enflasyonu azaltmak için alınan önlemler de işsizliğin artmasına neden olacaktır.

Orijinal Phillips eğrisi işsizlik ile nominal ücretlerin değişme oranı arasındaki ilişkileri açıklamaktadır. A. W. Phillips 1958 yılında İngiltere'nin 1861-1957 dönemlerine ilişkin verilerinden faydalanarak böyle bir ilişkiyi ortaya koymuştur. Phillips'in yapmış olduğu bu analiz daha sonraki yıllarda Samuelson ve Solow'un çalışmalarıyla enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkileri açıklamada kullanılmıştır.

Fiyatlar genel düzeyi ile nominal ücretler arasındaki ilişki aşağıdaki gibi yazılabilir: (İşgüden, 1988:210)

$$P = kw/A$$

P= Fiyatlar genel düzeyi

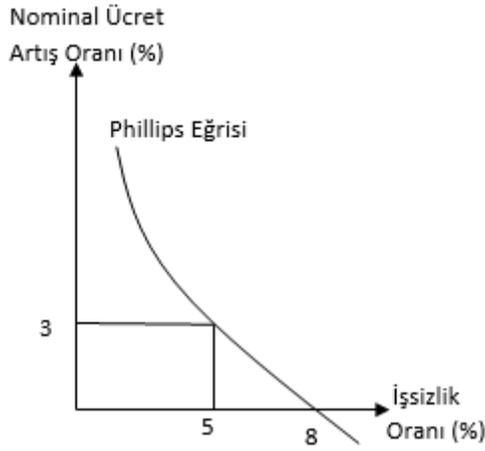
w= Ortalama nominal ücret düzeyi

k= Fiyatı belirlemek için birim işgücü maliyetine eklenen ortalama miktar

A= İşgücünün ortalama verimliliği

Nominal ücretlerdeki artış, işgücünün ortalama verimliliğinden yüksekse fiyatlar genel düzeyi artacaktır. O zaman nominal ücret artışları ile enflasyon arasında ilişki kurulabilir.

1950'lerde ve 1960'ların büyük bir kısmında işsizlik ve enflasyon arasındaki ilişki 100 yıl öncesinde olduğu gibiydi. Ancak 1960'ların sonlarından itibaren enflasyon ile işsizlik arasındaki Phillips eğrisi ilişkisi ortadan kalktı. Genelde enflasyon ve işsizlik birlikte yaşanmaya başladı. Buna istinaden, enflasyon ve işsizlik arasında uzun dönemde istikrarlı bir ilişkinin olmadığı ileri sürülmeye başlandı. (Ision ve Wall, 2007: 343).

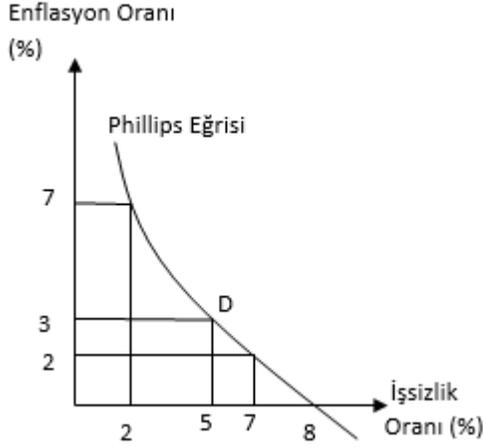
Şekil:4 Orjinal Phillips Eğrisi

Şekil 4'te görüldüğü gibi, %5 gibi varsayılan bir işsizlik oranını sürdürmek için nominal ücret artışlarının %3 olması yeterli olmaktadır. Nominal ücretlerde artış olmazsa işsizlik oranı %8'e çıkmaktadır. Dolayısıyla bu eğri işsizlik oranını sabit tutmak için, nominal ücretlerin ne kadarlık bir artışın olması gerektiğini göstermektedir. Aynı zamanda nominal ücretlerdeki değişimin işsizlik oranına nasıl yansıtacağını gösteren bir eğridir. Nominal ücretler arttıkça işsizlik oranı azalmakta, nominal ücretler azaldıkça da işsizlik oranı yükselmektedir.

Kısa Dönem Phillips Eğrisi

Eğer ekonomide ücretler yükselirse, buna bağlı olarak toplam harcamalar da artacaktır. Toplam harcamalardaki artış enflasyona neden olabilmektedir. İşte Paul S. Samuelson ve Robert M. Solow gibi iktisatçılar bu düşünceden hareketle enflasyon oranları ile işsizlik oranları arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bir ekonomide işsizlik oranları ile enflasyon oranları arasında da bir değiş-tokuş ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Orijinal Phillips eğrisinde nominal ücretler enflasyon oranı olarak değiştirilmiştir.

Şekil 5'te beklenen enflasyon oranının %3 ve doğal işsizlik oranının da %5 olduğu varsayılmıştır. Bu durumda kısa dönem Phillips eğrisi D noktasından geçen bir eğri olacaktır. Eğer gerçekleşen enflasyon oranı, beklenen enflasyon oranından fazla olursa, gerçekleşen işsizlik oranı doğal işsizlik oranından daha düşük olacaktır. Şekilde gerçekleşen enflasyon oranı %7 iken, işsizlik oranı %2'ye gerilemiştir.

Şekil:5 Kısa Dönem Phillips Eğrisi

Phillips analizi politika yapıcılara alternatif sunar. Politikacılar %2 gibi düşük bir işsizlik oranını hedefliyorsa %7'lik enflasyona razı olmalı. Alternatif olarak politika yapıcılar düşük bir enflasyon oranı hedefleyebilirler. Bu durumda da işsizlik yükselecektir. %8'lik işsizlik oranı karşılığında enflasyon olmayacaktır. Şekilde %8'nin üzerinde işsizliğin ortaya çıkması deflasyon durumunu gösterir.

Kısa dönemde enflasyon oranı ile işsizlik oranı arasında varsayılan ilişkiler mümkün olmaktadır. Ama uzun dönemde enflasyon oranı ile işsizlik oranı arasındaki değiş-tokuş gerçekleşmez. Phillips eğrisi, y eksenine paralel olarak dik bir doğru şeklini alır.

Uzun dönem Phillips eğrisi gerçekleşen enflasyon oranı ile beklenen enflasyon oranının eşit olduğu durumlarda, işsizlik ile enflasyon arasındaki ilişkileri açıklar. (Ertek, 2008:288.)

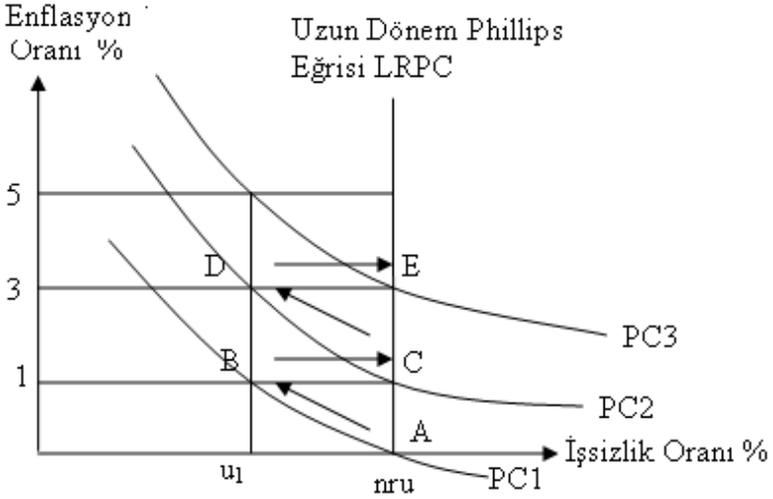
Beklentilerin Dâhil Edildiği Phillips Eğrisi

Phillips'in çalışmalarına önemli bir katkı 1960'lı yılların sonlarında Friedman ve E. Phelps'ten gelmiştir. Friedman ve E. Phelps 1968 yılında birbirlerinden ayrı olarak işçi ve işverenlerin beklentilerini gözeterik yorumlamışlardır.

Beklentiler ile genişletilmiş Phillips eğrisinin temel varsayımı: (Paya, 1997: 298).

İşçiler ve işverenler, enflasyonist gelişmelere karşı duyarlıdır. Ancak tepkileri farklı zamanlarda olur. İşçiler için önemli olan satın alma güçlerindeki değişimlerdir. Bu değişimi belirlemek zaman alacaktır. Çünkü tüketim amacıyla satın alınan bütün mal ve hizmetlerin fiyatlarındaki değişimleri bilmeleri gerekmektedir. Buna karşılık işverenin, enflasyondaki değişimi algılama süresi daha kısadır. Çünkü işveren sadece sattığı malların fiyatlarını, işçi ücretleri ve üretimde kullandığı girdilerin fiyatlarını izlemesi yeterli olacaktır. Dolayısıyla işverenler fiyat değişimlerini, işçilere göre daha kısa sürede algırlar.

Şekil 6'da her bir negatif eğimli, farklı fiyat artış beklentilerine karşılık gelen kısa dönemli Phillips eğrileri ile doğal işsizlik oranını da gösteren yatay eksene dik uzun dönemli Phillips eğrisi görülmektedir. Uzun dönem Phillips eğrisi A,C,E noktalarının birleştirilmesi yoluyla bulunmuştur.

Şekil: 6 Uzun Dönem Phillips Eğrisi

Ekonomi, başlangıçta A noktasındadır. Bu noktada, işsizlik oranı doğal işsizlik oranı (nru) seviyesindedir. Aynı zamanda bu noktada gerçekleşen enflasyon oranı ile beklenen enflasyon oranı birbirine eşittir.

Eğer hükümet işsizlik oranını düşürmek isterse genişletici para ve maliye politikası uygulayacaktır. Örneğin, para arzının artırıldığı varsayalım. Para arzı artışı fiyatlar genel düzeyinin artmasına neden olmuştur. Fiyatların artması işletmelerin karlarını olumlu etkiler. Böylece daha fazla istihdam imkânı ortaya çıkar. İşçiler ise fiyat artış beklentilerinin henüz değişmediği, fiyat artış beklentilerinin fiili fiyat artışlarının gerisinde kaldığı kısa dönemde, reel ücretlerin azalmasının etkisiyle, işsizlik oranı nru'dan u_1 'e düşer. Ancak enflasyon para arzının da genişlemesiyle 0'dan 1'e yükselir. Artık yeni denge noktası B'dir.

Uzun dönemde işçiler fiyat artış beklentilerini değiştirirler ve nominal ücretlerde gerçekleşen enflasyon oranı kadar talep ederler. Reel ücretlerin tekrar eski seviyesine dönmesiyle Phillips eğrisi sağa kayar, yeni fiyat artış beklentisine göre farklı bir kısa dönemli Phillips eğrisi oluşur. Ekonomi artık B noktasında değil, tekrar nru işsizlik oranına karşılık gelen C noktasında dengededir. Fakat bu noktada enflasyon oranı da 1'e

yükselmiştir.

Hükümetler genişletici politikaları sürdürmeye devam ederlerse, ekonominin yeni denge noktası kısa dönemde D'ye, uzun dönemde E'ye kayar. Sonuçta istihdam düzeyi değişmez, işsizlik oranı doğal seviyesinde kalır. Fakat fiyatlar genel seviyesi artmış olur.

İşçiler zaman içerisinde enflasyon beklentilerini gerçekleştiren enflasyona adapte ederler. Aynı zamanda hükümetler enflasyonu beklentilerin üzerinde sürekli olarak tutamazlar. Bu yüzden gerçekleşen enflasyon ile beklenen enflasyon eşitlenir. Böylece işsizlik ile enflasyon arasında kısa dönemde ortaya çıkan ilişki, uzun dönemde gerçekleşmez.

Modern biçimiyle Phillips eğrisi aşağıdaki gibi yazabiliriz: (Mankiw, 2009: 432).

$$\pi = \pi^e - \beta(u - u^n) + v$$

Enflasyon = Beklenen enflasyon (π^e) - (β x Konjonktürel İşsizlik) + Arz şoku

işsizlik doğal düzeyinde olduğunda $u = u^n$ olur.

β parametresi enflasyonun konjonktürel işsizliğe karşı nasıl tepki verdiğini ölçer.

2.4. Dış Ekonomik İlişkiler

Günümüz ekonomileri dışa açıktır. Hiçbir ülke kendi kaynaklarıyla toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri üretemez. Temel hedef toplum refahını arttırmaktır. Bunun için de toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin karşılanması gerekir. Bu yüzden ülkeler dış ekonomik ilişkilerde bulunurlar. Bazı mal ve hizmetleri dışarıya satarlarken, bazılarını da dışarıdan satın alırlar. Bir ülkenin başka ülkelerle yapmış olduğu bütün ekonomik faaliyetler “ödemeler dengesi” raporunda gösterilir. Genel olarak ödemeler dengesi, bir ekonomide belirli bir dönemde (aylık, üç aylık, yıllık v.b.) yerleşik kişilerin yurt

dışındaki yerleşik kişiler (Diğer ekonomilerdeki yerleşik kişiler) ile yapmış oldukları ekonomik işlemlerin sistematik kayıtlarını elde etmek üzere hazırlanan istatistiki bir rapordur. Buradaki “yerleşik” kavramı ile, bir ekonomide bir yıldan fazla süre ile devamlı olarak ikamet eden gerçek kişiler ile o ekonomide faaliyette bulunan tüzel kişiler ifade edilmektedir.

Uluslararası ticaretin gelişimi, dünya ekonomisinin gelişiminin en dinamik unsurları arasında yer almaktadır. Bu, klasik ekollerin ve modern dış ticaret teorilerinin sonuçlarıyla örtüşmektedir. Günümüzde de dış ticaret, hem ülkenin hem de dünya ekonomisinin büyümesini etkileyen temel faktörlerden biridir.

Ülkeleri dış ekonomik ilişkileri iten, dolayısıyla dış ticarete iten çeşitli faktörler vardır. Bunları üç başlık altında toplamak mümkündür;

- Yerli üretimin yetersizliği
- Uluslararası fiyat farklılıkları
- Mal ve fiyat farklılaştırması

Dünya üzerinde doğal kaynakların dengesiz dağılımı, ülkelerin gelişmişlik farklılıkları, teknolojik farklılıklar, teknik bilgi ve işgücü yetersizliği gibi faktörler yerli üretimin yeterli olmamasına neden olmaktadır. Aynı zamanda, ticarete konu olan malların üretim maliyetlerindeki ülkeler arası farklılıklar, verimlilik farklılıkları, karşılaştırmalı üstünlükler gibi faktörler de uluslararası fiyat farklılıklarına neden olmaktadır. Mal ve fiyat farklılaştırması, firmaların uluslararası pazarda rekabet avantajı sağlamak için başvurdukları stratejilerdir. Fiyat farklılaştırması daha çok standart ürünlerde yapılırken, mal farklılaştırması ileri teknolojik ürünlerde yapılmaktadır. Örneğin, cep telefonları aynı işlevi görmelerine rağmen, marka, imaj, tasarım gibi faktörler ön plana çıkartılarak farklı mallarmış gibi algılanmalarına neden olmaktadır.

Türkiye’de ödemeler dengesini T.C. Merkez Bankası hazırlamakta ve yayınlamaktadır. Ödemeler dengesi, cari işlemler hesabı, finans hesabı, sermaye hesabı, net hata ve noksan hesaplarından oluşmaktadır. Makro iktisat açısından finans ve cari işlemler hesabı önemli hesap kalemleridir. Cari işlemler hesabı içerisinde yer alan dış ticaret hesabı (mal dengesi) makro iktisatta ve uluslararası alanda en çok kullanılan hesap kalemlerinden biridir. Çünkü bu hesap kalemi mal ihracatı ile mal ithalatından oluşur. Ülkelerarası ekonomik ilişkiler sonucunda oluşan reel denge/dengesizliği gösterir. Aynı zamanda dış ticaret dış ekonomik ilişkilerin en eski ve hala önemli bir parçasıdır. Ülkelerin sadece dış dengesini değil, iç denge ve ekonomik kalkınmasını da etkilemektedir.

Aşağıdaki tablo 7’de Türkiye’nin ödemeler dengesi tablosu özet olarak gösterilmiştir.

Tablo:7 Ödemeler Dengesi Altıncı El Kitabı - Analitik Sunum

(Milyon ABD Doları)

		2024 Ocak- Haziran	2025 Ocak- Haziran
A-	CARİ İŞLEMLER HESABI	-14.359	-23.092
1.	İhracat	123.599	131.066
2.	İthalat	153.709	168.124
	Mal Dengesi	-30.110	-37.058
3.	Hizmet Gelirleri	48.998	51.493
4.	Hizmet Giderleri	25.560	27.945
	Mal ve Hizmet Dengesi	-6.672	-13.510
5.	Birincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	4.553	5.659
6.	Birincil Yatırım Kaynaklı Giderler	12.125	14.940
	Mal, Hizmet ve Birincil Gelir Dengesi	-14.244	-22.791
7.	İkincil Yatırım Kaynaklı Gelirler	-115	-301
B.	SERMAYE HESABI	-28	-5

Makro İktisatta Genel Denge ve İktisat Politikalarının Etkinliği / Nural Yıldız

C.	FİNANS HESABI	-14.439	370
8.	Doğrudan Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	2.724	4.449
9.	Doğrudan Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	4.975	6.323
10.	Portföy Yatırımları: Net Varlık Edinimi	4.291	4.223
11.	Portföy Yatırımları: Net Yükümlülük Oluşumu	14.358	-1.664
11.1.	Hisse Senetleri	-1.250	528
11.2.	Borç Senetleri	15.608	-2.192
12.	Diğer Yatırımlar: Net Varlık Edinimi	13.113	7.752
12.1.	Merkez Bankası	0	0
12.2.	Genel Hükümet	19	24
12.3.	Bankalar	9.833	10.998
12.4.	Diğer Sektörler	3.261	-3.270
13.	Diğer Yatırımlar: Net Yükümlülük Oluşumu	15.234	11.395
13.1.	Merkez Bankası	-1.558	-6.346
13.2.	Genel Hükümet	166	-62
13.3.	Bankalar	18.335	11.963
13.4.	Diğer Sektörler	-1.709	5.840
	Cari, Sermaye ve Finans Hesapları	52	-23.467
D.	NET HATA VE NOKSAN	-6.327	-3.700
	GENEL DENGE	6.275	27.167
E.	REZERV VARLIKLAR	-6.275	-27.167
14.	Resmi Rezervler	-6.275	-27.167
15.	Uluslararası Para Fonu Kredileri	0	0

Kaynak: T.C.M.B. Ödemeler Dengesi İstatistikleri. (Haziran 2025). Veri Yönetimi ve İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü.

Artık günümüzde dünya ticaretinin yapısını, ölçek ekonomileri, ürün farklılaşması, faktör bileşimindeki farklılıklar, beşeri sermaye gibi temel faktörler belirlemektedir. Bu faktörler bir araya geldiğinde,

uzmanlaşma modellerinin, ticaret hacimlerinin, ticaretin faktör içeriğinin ve bölgeler arasındaki genel ticaret modellerinin önemli kısımlarını açıklamaktadır. Bununla birlikte bu faktörler yeterli olmamaktadır. Bu kısmen, dünya ticaretinin doğasının hızla değişmesinin bir sonucudur. Teknolojik değişim, uzmanlaşma modellerini değiştirmiş, ticaret maliyetlerini düşürmüş ve daha büyük ticaret hacimlerini teşvik etmiştir; yeni ülkeler ticaret sistemine katılmıştır; ve çokuluslu şirketler ağlarını her zamankinden daha geniş bir alana yaymıştır. Yeni ekonomide, zaman zaman kısa ömürlü olan, insan yapımı karşılaştırmalı üstünlükler ve ürün döngüleri bol miktarda mevcuttur (Helpman. 1999:142).

Ülkelerin ekonomilerinde dış ticaretin işleyişinde, ekonomik büyüklüğü ve ekonomik kalkınma düzeyi açısından ekonomi türüne bağlı olarak önemli farklılıklar olabilmektedir. Bununla birlikte, genel olarak geçerli bazı işlevlerinin dört başlık altında değerlendirmek mümkündür (Jeniček ve Krepl. 2009):

-Dönüşüm Fonksiyonu; üretim faktörlerinin dönüşümü yoluyla dış ekonomik ilişkilerin uluslararası düzeydeki etkisi, bu faktörlerin erişilebilirliğindeki veya belirli bir zaman dilimindeki iç sınırların aşılmasını sağlar. Dolayısıyla iç ekonomik denge etkilenir. Dış ekonomik ilişkilerin ulusal ekonomi üzerindeki dönüşüm etkisinin daha yüksek bir türü olarak, iletim fonksiyonu kabul edilir. Bu fonksiyon dış çevreden gelen bilgi, kriter ve uyarıların, ülke ekonomisine ve karar alma süreçlerinde kullanılmak üzere aktarılmasının aracıdır.

-Büyüme Fonksiyonu; ülkelerin ekonomik büyümelerine katkı niteliği taşımaktadır. Yerli üretimin yapısı, mal ithalatı veya yabancı kaynakların kullanımı yoluyla yerli kaynakların önemli bir ikamesini oluşturur. Bu fonksiyonun uluslararası ölçekte uygulanması, izole ulusal ekonomi çerçevesinde kalkınma olanaklarının üzerinde artan büyüme oranlarının kaynağı olarak görülmektedir.

- Ülke Ekonomisinin Geri Kalması Fonksiyonu; dış ticaret, belirli koşullar altında, ülke ekonomisinin büyümesinin önünde bir engel oluşturabilir. Böyle bir durumda dış ticaret, tam tersine dönüşecek, yani dövizin genişlemesi, kaynakları ve milli geliri artırmak yerine azaltacaktır. Gelişme yerine fakirleştiren bir dış ticaret olacaktır.

- Karşılıklı Etkileşim Fonksiyonu; milli gelirin büyümesi (veya azalması) ile ihracatın büyümesi (veya azalması) arasındaki karşılıklı etkileşim olarak değerlendirilebilir.

Aşağıdaki tablo 8’de dünyanın önde gelen ihracatçı ve ithalatçı ülkeler gösterilmiştir. Genelde ihracatta ön plana çıkan ülkelerin ithalatta da önemli bir paya sahip oldukları görülmektedir. Dünya mal ticareti 24 trilyon \$ civarında olduğu tabloda görülmektedir.

*Tablo: 8 Dünya Mal Ticaretinde Önde Gelen İhracatçılar ve İthalatçılar, 2024
(Milyar \$ ve %)*

Sıra	Ülke	Değer	Pay	Ülke	Değer	Pay
1	Çin	3,577	14,6	ABD	3,359	13,6
2	ABD	2,065	8,5	Çin	2,587	10,5
3	Almanya	1,683	6,9	Almanya	1,425	5,8
4	Hollanda	921	3,8	İngiltere	816	3,3
5	Japonya	707	2,9	Hollanda	812	3,3
6	Kore Cumhuriyeti	684	2,8	Fransa	750	3,0
7	İtalya	674	2,6	Japonya	743	3,0
8	Fransa	640	2,6	Hindistan	702	2,8
9	Meksika	617	2,5	Meksika	644	2,6
10	Birleşik Arap Emir.	603	2,5	Kore Cumhuriyeti	632	2,6
30	Türkiye	262	1,1	Türkiye (22)	344	1,4
	DÜNYA	24,431	100	DÜNYA	24,747	100

Kaynak: WTO. (2025). Global Trade Outlook and Statistics. April 2025. 31. sayfadan yazar tarafından oluşturulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKRO İKTİSADIN GELİŞİMİNE ETKİ EDEN FAKTÖRLER

Modern makro iktisadın gelişimine etki eden faktörleri genel olarak üç başlık altında toplanabilir. Bunlar; istatistik, 1929 Dünya Buhranı ve konjonktürel hareketlerdir. Bunlar içerisinde en önemli faktör olarak 1929 Dünya buhranı ön plana çıkmaktadır.

1. İstatistik

İstatistik kavramı, nüfus ve ekonomi için kullanılan Latince Status (durum, koşul) kelimesinden türediğine yaygın olarak inanılmaktadır; aynı terim geç Latince Devlet anlamına geliyordu. Terimin bir diğer kökü de İtalyanca stato (devlet) ve statista (devlet işleriyle ilgilenen kişi) kelimelerinden gelir (Sheynin ve Lovric 2025).

İstatistik insanlığın başlangıcından beri kullanılmaktadır. Öncelikle basit çizimler ve resimler yoluyla, insan, hayvan ve farklı objelerin sayılarını belirlemek amacıyla kullanılmış ve zamanla da gelişmiştir.

İstatistiğin ekonomi bilimine katkıları, öncelikle servetin üretimi, stokları, değişimi, dağıtımı ve tüketimiyle ilgili mevcut nicel verilerin kapsamına, niteliğine ve sürekliliğine, ikinci olarak da ekonominin ilgilendiği belirli sayısal verileri - zaman serileri gibi - ve belirli problemleri - bir grup faktörün her birinin etkisinin ölçümü gibi - ele almak için uygun istatistiksel yöntemlerin geliştirilmesine bağlıdır. (Persons 1925:179).

İstatistik ile ilgili ilk kayıtlar, öncelikle nüfus ve gıda ile ilgili tutulmaya başlamıştır. Babilliler ve Mısırlılar nüfus sayımları yapardı; tarım nüfus sayımları. Antik Çin'de yapılan nüfus sayımı; eyaletlerin gelirini ve askeri gücünü belirlerdi. Antik Roma'da nüfus sayımı ve mülk

kaydı yapılırdı. Roma İmparatoru Augustus, imparatorluk vatandaşlarının doğum ve ölümlerinin yanı sıra her birinin sahip olduğu hayvan sayısı ve hasat ettiği ürünler hakkında anketler yaptı. Romalılar ayrıca veri toplama, düzenleme ve özetleme yöntemleri de geliştirdiler (Gupta v.d. 2025:2).

John Graunt ve William Petty 1600'lerin başında istatistiğin gelişimine önemli katkılar yaptılar. Ayrıca bu dönemde istatistik biliminin modern anlayışına yakın ilk bilimsel okul kurulmuştur. Matematiksel istatistik disiplinini kuran, İngiliz biyoistatistikçi ve matematikçi olan Karl Pearson, John Graunt'u modern istatistiğin babası olarak nitelendirmiştir.

John Graunt, ilk demograflardan ve epidemiyoloji uzmanlarından biriydi. William Petty ile birlikte erken dönem insan istatistikleri ve nüfus sayımı yöntemlerini geliştirdi. Bu yöntemler daha sonra modern demografi için bir çerçeve oluşturdu. Her yaşa hayatta kalma olasılıklarını bağlayan ilk yaşam tablosunu oluşturan öncülerden biriydi. Graunt, doğan erkek ve kadın sayısını inceleyerek, kızlardan biraz daha fazla erkek doğduğunu, ancak yaşamın ilk yılında kızlardan daha fazla erkeğin öldüğünü de fark etti. Beş baskısı olan "Gözlemler" adlı bir kitap yayınlamıştır (Gupta v.d. 2025:3).

Modern istatistik, bir alet çantasından, bir hile çantasından veya bireysel bilimlerde faydalı olan bir dizi izole teknikten çok daha fazlasıdır. İstatistik yöntemlerinde bir birlik vardır. Bugün bir jeofizik bilimcisinin verilerini analiz eden aynı bilgisayar programı, yarın bir ekonomist, bir kimyager, bir sosyolog, bir psikolog veya bir siyaset bilimci tarafından kullanılabilir. Ve bu birlik yüzeysel değildir: Bu analizlere verilen yorumlar alandan ince bir şekilde farklılık gösterse bile, bu yorumlarda kullanılan kavramlar, mantıksal sonuçları ve sınırlamaları büyük ölçüde aynıdır (Stigler 2003:2).

İstatistiğin gelişimi makro değişkenlerle ilgili verilerin toplanması, değerlendirilmesi, tahmin edilmesini kolaylaştırmıştır.

2. 1929 Dünya Bunalımı

Modern makro iktisadın gelişimine etki eden en önemli faktörlerden biri hiç kuşkusuz dünya bunalımıdır.

Bunalım ile ilişkili çıktı ve fiyatlardaki dalgalanmaları ve işsizlikteki dramatik artışı tatmin edici bir şekilde açıklamak, bu alanın gelişimine ivme kazandıran tarihsel bir süreç olmuştur (Eichengreen 1987:44).

Dünya tarihine “Dünya Bunalımı” veya “Dünya Buhranı” olarak geçen 1929 ekonomik krizi, o zamana kadar uygulanan politikaların ve iktisat ekollerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Öyle ki krizin derinleşmesinin nedeni olarak liberal politikaların gösterildiği dahi olmuştur. Özellikle krizin çıkış noktası olan ABD’de klasik iktisat ekolünün politikalarının uygulanıyor olması krizin etkilerini ve yayılmasını arttırmıştır.

1929 Dünya Bunalımı liberal politikaların çözüm üretememesi, devletçiliği ön plana çıkaran politikalara olan ilginin artmasını sağlamıştır. Bu ortamda yaşanan gelişmelerin etkisiyle Keynezyen iktisat ekolünün popülaritesi artmıştır. J.M.Keynes modern makro iktisadın kurucusu olarak kabul edilir. Keynes ncesi çalışmalar daha çok mikro alanda yoğunlaşmıştır.

J.M.Keynes ncesi iktisatçılar, iş çevrimleri, enflasyon, işsizlik ve büyüme gibi makro iktisadın konuları üzerinde çalışmalar yapmış olsalar da, bütüncül ekonomik olguya tutarlı ve sistematik bir yaklaşım olarak makro ekonominin doğuşu, Keynes’in 1936 yılında yayınlanan ünlü eseri “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi”ne dayandırılabilir (Snowdon ve Vane 2005:13). Keynes’in yazmış olduğu bu eser, modern makronun temeli kabul edilse de, makro iktisat alanında yazılmış ilk eser değildir.

Makro iktisat alanında yazılmış ilk eser David Hume ait olan 1752’de “Ticaret Dengesi Üzerine” yazdığı bir denemedir. David Hume bu denemesinde, ticaret fazlasının ülkeye kıymetli metallerin girmesini sağladığını, bunun da para arzını artırdığını belirtmiştir. Para arzının artması da fiyatların yükselmesine neden olduğunu belirtmiş ve paranın satın alma gücünün, onun miktarıyla ters orantılı olduğunu ifade etmiştir.

Dünya bunalımı sırasında azalan talep karşısında özellikle emtia fiyatlarındaki düşüş dünyada tarım sektörü için felaket olmuştur. Sadece ilk sene içinde küresel çaptaki fiyatlar ortalama olarak buğdayda %19, pamukta %27, yünde %42, ipekte %30, kalayda %29, kauçukta %42, şekerde %20, kahvede %43 ve bakırda %26 oranlarında düşmüştür. Talepteki düşüğe bağlı olarak üretim de azalmıştır. 1930- 1933 yılları arasında Avrupa’daki endüstriyel üretim, yılda ortalama olarak %15 oranında düşmüştür. Küresel üretim ise üçte bir oranında azalmıştır (Parker, 2009:152).

2.1. Dünya Bunalımının Nedenleri

Dünya Bunalımını tetikleyen olay 1929 yılında hisse senedi piyasasındaki çöküş olmuştur. Bu çöküşün temeli spekülasyona dayanmaktadır. 1920’li yılların başından itibaren hisse senedi fiyatları hızlı artışlar göstermiştir. Bu hızlı artışın nedeni olarak üç önemli gelişme ön plana çıkmaktadır. Bunlar spekülasyon, hisse senedi miktarının az olması ve yatırım tröstlerdir. Toplum kredi imkânlarından ve yatırım tröstlerinden faydalanarak borçlanmış ve hisse senedi satın almıştır. Böyle bir durumda satın alınan menkul kıymetin değeri arttığı sürece sorun olmaz. Ancak menkul kıymetin değeri düşünce hem borçların çevrilmesi hem de yeni kaynak bulma zorlaşır.

Spekülasyonda sorun ne kadar süreceği ile ilgilidir. ABD’ de hisse senedi piyasasında yaşanan spekülasyon Ekim 1929’da son bulmuştur.

Birinci dünya savaşı öncesinde ülkelerin çoğu altın standardı sistemine sahipti. Bu sistemde kâğıt para altın karşılığı olarak basılıyor ve

döviz kuru da altın kuru üzerinden oluşuyordu. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte paraya olan ihtiyaçlarının artması sonucu Avrupa ülkeleri altın standardını terk edip, karşılıksız para basmaya başladılar. Bunun sonucu enflasyon olmuştur. Bu durum yatırımcıların paralarını ve altınlarını, altın karşılığı para basmayı sürdüren ABD bankalarına yollamalarına neden olmuştur. Bu gelişme New York'un dünya finans merkezi unvanını Londra'nın elinden almasına neden olmuştur. ABD artık dünya altın servetinin yaklaşık %40'ını elinde bulundurmaktaydı. ABD'de biriken bu servet sonucunda değerler şişmeye, balonlar oluşmaya başladı. Borsada fiyatlar çok hızlı yükseldi. Hükümetler altın standardını sürdürdüler ve deflasyonist politikalar izlediler (Eğilmez, 2009: 57–58). Bu gelişmeler Dünya Bunalımının genişlemesini ve gelişmesini arttıran faktörler içerisinde önemli bir yer almaktadır.

1929 yılında ortaya çıkan krizin temelinde ekonominin yapısı bulunsa da, beş zayıflığın bu felaket üzerinde önemli etkileri vardır. Bunlar (Galbraith, 2009: 185–191):

- Gelirin kötü dağılımı. Bu ekonominin daha yüksek bir yatırıma ve lüks tüketici harcamalarına, ya da her ikisine bağlı olduğu anlamına geliyordu. Bu yüksek harcama ve yatırım özellikle 1929 Ekim'indeki piyasa haberlerinden çabuk etkilenmiştir.
- Şirketlerin kötü yapısı. 1920'lerde Amerikan işletmeleri çok sayıda girişimciye, rüşvetçiye, üçkâğıtçıya, hilekâr ve dolandırıcıya kollarını açmıştır. En önemli şirket zayıflığı holding şirketlerinin yapısında ortaya çıkmaktadır. Holding şirketleri eğlence, demiryolu ve kamu hizmeti sektörlerinin tüm parçalarını kontrol etmekteydi. Burada holdingler, yatırım şirketi ile beraber sürekli tahrip tehlikesi yaşar. Holding şirket yapısı, holding şirketlerin grup şirketlerine verdiği borcun faizi ile beslenmekteydi. Fiyatların düşmesi ile beraber gelirler düştü ve şirket

piramidi zayıfladı. Gelir borç ödemesi için ayrıldı ve yeni yatırımlar için borç almak imkânsızlaştı.

- Kötü banka yapısı. Bir banka battığında, diğerlerinin varlıkları durduruldu. Aynı zamanda bu gelişme mudilerin paralarını istemeleri için uyarı oldu. Böylelikle bir iflas diğerlerine yol açtı ve domino etkisi yarattı. 1929'un ilk altı ayında 246 banka yaklaşık 115 milyar dolarlık büyük hesaplarla battı. Sonuç olarak zayıf olan sadece bir diğer zayıfı yok etmekle kalmadı aynı zamanda güçlüyü de zayıflattı.
- Dış ticaret bilânçosunun kötü yapısı. Birinci Dünya Savaşı süresince, ABD uluslararası alanda bir kreditör oldu, alacaklı durumundaydı. Ülkeler artan altın ödemeleri ile ABD'yle olan ticari dengesizliklerini uzun süre kapayamadı. Ya ABD'ye ihracatlarını arttırmalıydılar ya da ithalatı düşürüp, geçmiş borçlarını temerrüde düşürmek zorundaydılar. Başkan Hoover ve meclis ilk olasılığı elemek için harekete geçip (büyük ithalatlar ile hesapların dengeleneceği) tarifeleri keskin bir şekilde arttırdılar. Böylelikle savaş borçları dahil bütün borçlar temerrüde düştü ve Amerikan ihracatında ani bir düşüş yaşandı. Bu düşüşten özellikle çiftçiler etkilendi.
- Ekonomi bilgisinin zayıflığı. Bu dönemde Amerikan Hükümeti dengeli bütçeyi benimsedi. Dengeli bütçeye bağlılık her zaman kapsamlıdır. Bu, alım gücünü arttırmak ve darboğazları rahatlatmak için devlet harcamalarında bir artış olmaması gerektiği anlamı taşımaktadır.

Dünya Bunalımı on yıl devam etmiştir. ABD'nin 1933 yılı Gayri Safi Milli Hasılası 1929 yılındakinden neredeyse üçte biri oranında azalmıştı. 1941'e kadar, üretimin dolar değeri 1929'un altında kalmıştır.

1930 ve 1940 arasında sadece bir defa 1937 yılında, yıl içindeki işsizlerin sayısı sekiz milyonun altına düşmüştür. 1933 yılında yaklaşık on üç milyon kişi işinden oldu ve bu dörtte birlik bir orana karşılık geliyordu. 1938 yılında, beş kişiden biri hala işsizdi (Galbraith, a.g.e.: 177).

Tablo 1’ de görüldüğü gibi özellikle 1932 ve 1933 yılları sanayi üretim indeksi en düşük seviyelerdedir. Bu da Buhranın etkilerinin bu yıllarda daha sert hissedildiğini gösterir. Buhranın sanayi üretimine olumsuz etkilerinin en yüksek olduğu ülke ABD’ dir. Bununla birlikte sanayi üretim indeksinin 1932 yılından itibaren bir toparlanma içerisine girdiği görülmektedir. İngiltere ve İsveç’te sanayi üretimi 1934–1935 yıllarında buhranın başladığı yıldan daha iyi seviyelere çıkmıştır. Buna göre nispeten bu ülkelerde sanayi sektöründeki toparlanmanın daha hızlı olduğu söylenebilir.

Tablo:1 Toplam Sanayi Üretim İndeksi (1929 = 100)

Ülke	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935
İngiltere	100	94	86	89	95	105	114
Kanada	100	91	78	68	69	82	90
Fransa	100	99	85	74	83	79	77
Almanya	100	86	72	59	68	83	96
İtalya	100	93	84	77	83	85	99
Hollanda	100	109	101	90	90	93	95
İsveç	100	102	97	89	93	111	125
ABD	100	83	69	55	63	69	79

Kaynak: Eğilmez, Mahfi. (2009). *Küresel Finans Krizi*, Sayfa No: 59, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Tablo 2’ de görüleceği gibi, ABD GSMH’sı 1933 yılında 56,1 milyar \$ seviyesine gerileyerek belirtilen dönemler içerisinde en düşük seviyesine inmiştir. Zaten, sanayi üretim indeksi de bu veriyi desteklemektedir. Bu düzey 1929 yılının neredeyse yarısına denk gelmektedir. ABD GSMH’ sı ancak 1941 yılında buhranın başladığı dönemdeki seviyesini geçebilmiştir.

Tablo: 2 ABD’ de Büyük Buhran Döneminde GSMH’ nın Düşüşü

Yıl	GSMH (Cari fiyatlarla milyar USD)	Yıl	GSMH (Cari fiyatlarla milyar USD)
1928	98,7	1935	76,5
1929	104,6	1936	83,1
1930	91,2	1937	91,2
1931	78,5	1938	85,4
1932	58,6	1939	91,2
1933	56,1	1940	100,5
1934	65,5	1941	124,7

Kaynak: Eğilmez, Mahfi. (2009), *Küresel Finans Krizi*, Sayfa No: 59, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Dünya Bunalımı sırasında dünyada birçok ülke dış ticarete korumacılığa başvurmuştur. Örneğin Avustralya oldukça geniş bir ürün yelpazesini kapsayacak şekilde vergileri hızla yükseltti. Çok geçmeden altmıştan fazla ülke misilleme olarak ithal menşeli mallara karşı “komşunu dilenciye çevir” anlayışını benimseyen koruma yasasını geçirdiler (Parker, a.g.e.:153). Ülkelerin bu politikaları izlemeleri buhranın olumsuz etkilerini arttıran bir başka neden olmuştur. Aynı zamanda, talepteki ve dünya ticaretindeki düşmenin daha da derinleşmesine neden olmuştur.

2.2. Dünya Bunalımının Türkiye Ekonomisine Etkileri ve Alınan Önlemler

Bunalım, birçok ülkeyi etkilediği gibi Türkiye Cumhuriyeti’ni de etkilemiştir. Öncelikli olarak dış ticaretle uğraşan tüccarlar ve büyük çiftçiler üzerinde olumsuzluklar artmıştır. Bu olumsuzluklar daha sonra da diğer kesimleri etkisi altına almıştır.

Dünya Bunalımının Türkiye’ye etkileri çeşitli yollardan olmuştur (Gürsoy, 2009: 69–70):

- Türkiye’nin ihracatçısı olduğu tarım ürünlerinin ve diğer hammaddelerin fiyatları 1932–1933 yıllarında 1925’teki

düzeylelerinin üçte birine kadar düşmüştür. Dış ticaret oranlarındaki bu aleyhte gelişme, Türkiye'nin reel gelir kaybına neden olmuştur. Dış ticaretteki kayıplar 1931 ve 1933 yıllarında en üst seviyesine çıkmıştır.

- İthalatçıların 1929 yılında yaptıkları spekülâtif ithalat, dünya fiyatlarındaki düşmeler yüzünden iflaslara yol açtı, ürün fiyatlarının düşmesiyle köylerde azalan satın alma gücü stokların erimesine imkan vermedi. Özellikle dış ticarete açık kesimler buhrandan daha fazla etkilenmiştir.
- İthalatçıların kısa vadeli sermaye girişi ile finanse ettikleri borçların TL ile değeri, kur yükselmesi yüzünden arttığı için beraberinde iflasları getirmiştir.
- İngiliz sterlini 1931'de altın standardından ayrıldı ve devalüe edildi. TL Sterline bağlanmaktan çıkarıldı ve Fransız Frankına bağlandı. Fransız Frangı da devalüe edilince TL dolara bağlanmıştır.
- 1932 yılında Fransa ile başlayan Kliring ticareti diğer ülkelere de yayıldı. Aynı zamanda takas yöntemi de uygulanmaktaydı. Kliring ile ticaret 1933 yılında %19'a, 1938 yılında da %43'e ulaşmıştır.

Bunalım dönemi boyunca Türkiye' de dış ticaret daralmıştır. İhracat ürünlerinin fiyatları düşmüştür. Bunun bir sonucu olarak da dış ticaret ile uğraşanların gelirleri düşmüştür. Ticaretle uğraşanların gelirlerinin düşmesi, bu kesimin tarımsal ürün talebinin azalmasına neden olmuştur.

Tarımsal ürünlerin talebindeki azalmaya, dünya tarımsal ürünlerinin fiyatlarının düşmesi de eklenince tarımsal üreticiler zor durumda kalmıştır. Üreticilerin pazar için üretim yerine, daha çok kendi

ihtiyaçlarına yetecek kadar üretime yönelmesine, dolayısıyla bu da tarımsal üreticilerin gelirlerinin düşmesine neden olmuştur.

Gelirleri düşen tarımsal üreticiler kentlere göç etmeye başlamışlardır. Kırsal alandan kentlere göç, gecekondulaşma, kentsel nüfus artışı gibi sosyal sorunların artmasına neden olmuştur. Bütün bunların sonucunda işsizlik artmıştır.

Tablo:3 Dünya Bunalımında Türkiye'nin Ekonomik Görünümü

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Bütçe Gelirleri	Bütçe Giderleri	Dolar Kuru TL/\$	Büyüme Oranı (sabit fiyatlarla %)	GSMH (Cari Fiy. Milyon TL)
1929	74 827	123 558	224	213	2,07	21,6	2 073
1930	71 380	69 540	217	210	2,12	2,2	1 581
1931	60 226	59 935	165	182	2,11	8,7	1 392
1932	47 972	40 718	187	212	2,11	- 10,7	1 171
1933	58 065	45 091	174	174	1,66	15,8	1 141
1934	73 007	68 761	207	229	1,26	6,0	1 216
1935	76 232	70 635	231	260	1,26	- 3,0	1 310
1936	93 670	73 619	271	252	1,26	23,2	1 695
1937	109 225	90 540	314	287	1,26	1,5	1 807
1938	115 019	118 899	323	304	1,26	9,5	1 896
1939	99 647	92 498	390	387	1,28	6,9	2 063

Kaynak: DİE. (2001). İstatistikî Göstergeler 1923–1998. Yayın No: 2252. Ankara. Kaynağından yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3' te görüldüğü gibi Türkiye, 1929 Dünya Bunalımı yıllarında hem iç dengeyi hem de dış dengeyi sağlamaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuştur. Aynı zamanda kurlarda da istikrar vardır. Bununla birlikte büyüme dalgalanma göstermiştir. Bunun en önemli nedenlerinde biri, iklim koşullarına bağlı olan tarımsal üretimdeki dalgalanmalardır. 1932 yılındaki küçülmenin en önemli nedeni aynı yılda tarım sektöründeki büyümenin % - 28,8 olarak gerçekleşmesidir. Dünya Bunalımından en fazla etkilenen sektör tarım sektörü olmuştur. Tarımsal ürünlerin fiyatlarında çok sert düşüşler gerçekleşmiştir. 1936 yılındaki

%23,2 olarak gerçekleşen büyüme oranının temelinde de aynı yıl %54,1'lik büyüme oranı gerçekleştiren tarım sektörü bulunmaktadır. Bunda ithal ikameci sanayileşmenin yaratmış olduğu iç talebin etkisi de büyük olmuştur.

Cari GSMH rakamlarına bakıldığında, ülke 1929 değerine ancak 1939 yılında yaklaşmıştır. 1933 yılından itibaren cari GSMH rakamlarının artmakta olduğu görülmektedir. Bununla birlikte dış ticaret ve bütçe rakamları 1932 yılından itibaren artış eğilimi içerisindedir.

Türkiye bunalım döneminde bir dizi önlemler almıştır. Öncelikli olarak uygulanan politikalarda köklü bir değişim olmuştur. Korumacı politikalar ve devletçilik ön plana çıkmıştır. Bunlara aşağıda değinilecektir. Dış ticaretteki kayıpları engellemek için, gümrük tarifeleri yükseltilmiş ve dış ticaret ikili anlaşmalara bağlanmıştır. Alınan önlemlerle iç talebin ithal mallara olan kısmında düşüşün olmasıyla, ülkenin dış ticaretinin fazla vermesi sağlanmıştır.

Döviz ve TL üzerindeki spekülasyonu önlemek için 1930 yılında T.C. Merkez Bankası kurulmuştur. Aynı zamanda Türk Parasını Koruma Kanunu çıkartılmıştır. Bunun sonucunda kurlarda ve TL'de nispeten istikrar sağlanmıştır. Ama ulusal paranın az da olsa değer kazandığı söylenebilir. Kurlardaki istikrar tablo 3'te de görülmektedir.

Devlet tarım ürünleri fiyatlarındaki düşüşü durdurmak için bir kısım tarım ürünlerine taban fiyatı uygulamaya başlamıştır. 1932 yılında, buğday fiyatlarındaki düşüşleri engellemek amacıyla destekleme alımlarına başlanmıştır. Böylece içeride fiyatların daha da aşağıya gelmesi engellenmiştir.

Devletin gelirlerindeki düşmenin bütçe üzerindeki etkisini azaltmak için 1932 yılında İktisadi Buhran Vergisi ve Muvazene Vergisi koyulmuştur. Olağanüstü durum için koyulan bu vergiler bütçe gelirlerinin düşmesini engellediği tablo 3.3' te görülmektedir.

3. Konjonktürel Dalgalanmalar

Ekonomiler zaman içerisinde birbirini takip eden ve sürekli olarak tekrarlayan durgunluklar ve canlanmalar yaşarlar. Bu süreçlere konjonktür (devrevi) hareketleri veya iş çevrimleri adı verilir. Konjonktür hareketleri, Reel GSYH'nın uzun vadeli doğal büyüme hızı etrafındaki dalgalanmalardan oluşan bir döngüdür. Konjonktürel dalgalanmalarının en önemli özelliği bütün makro ekonomik değişkenler üzerinde etkili olmasıdır. Toplam ekonomik faaliyetteki dalgalanmaların açıklanması, makroekonominin temel ilgi alanlarından biridir. Bu tür dalgalanmaları açıklamak için kullanılan çerçevelerden biri, konjonktürel dalgalanmaların ekonominin tam istihdamın altında veya üstünde kısa vadeli dengeye ulaşma olasılığını yansıttığı Keynesyen ekonomidir. Ekonomi tam istihdamın altında, yani yüksek işsizlikle faaliyet gösteriyorsa, Keynesyen teori, para ve maliye politikalarının konjonktürel dalgalanmaları yumuşatmada olumlu bir rol oynayabileceğini belirtir.

Geçmiş dönemlerdeki tecrübeler, maliye politikası ve para politikası, dalgalanmaların en kötü aşırılıklarını azaltmış olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda hükümetin bütçesinin yönlerinden kaynaklanan otomatik istikrar da, politika yapıcılarının bilinçli bir eylemi olmadan bile dalgalanmaların hafifletilmesine yardımcı olmuştur.

Konjonktür dalgalanmaları özellikle sanayileşmeyle başlamıştır. Fakat, sanayileşme öncesi dönemde de benzer dalgalanmalar ortaya çıkmıştır. Bu dönemlerde ortaya çıkan dalgalanmaların temel nedenleri arasında doğal afetler, kıtlık, bolluk gibi faktörler gösterilebilir. Ayrıca spekülasyonlardan bu faktörler içerisinde yer almaktadır.

Konjonktürel dalgalanmaların bir kaynağı da beklentilerdir. Pigou, Konjonktürel dalgalanmaları açıklamada beklentilerin kilit rol oynadığını ilk vurgulayan iktisatçılardan biridir. Psikolojik faktörler (yani aşırı iyimserlik ve kötümserlik) girişimcilerin gelecekteki kârlar hakkındaki beklentilerini oluştururken hatalar yapmasına yol açar. Bu hatalar, yatırımlarda yükseliş ve düşüşler yoluyla döngüler yaratır. Bu

psikolojik faktörlere, Keynes'in ardından sıklıkla hayvansal içgüdüler de denir. Beklentilerde ortaya çıkan değişiklikler hem kısa hem de uzun vadede ekonomik dalgalanmalara neden olur (Dées ve Zimic 2016:2).

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında, özellikle 1815-1939 döneminde, Avrupa ve Amerika'da sık sık krizler yaşanmıştır. Bu krizler, 1815'te Napolyon Savaşları'nın sona ermesiyle başlayıp, hemen ardından Birleşik Krallık'ta Napolyon sonrası ekonomik buhran (1815-1830) ve 1930'larda II. Dünya Savaşı'na yol açan Büyük Buhran'la doruğa ulaşmıştır (Dagum 2021:578). Bu tür süreçlerin ortaya çıkması makro iktisada olan ilgiyi de arttırmıştır.

Konjonktür dalgalanmalarının analizi, Makronun Statik Teorisinin aksi olan Makro Dinamik Teoriye yönelir. Makro Dinamik Teori 1930'lerden beri ortaya atılan 230'a yakın konjonktür teorisi nedeni ile oldukça karışık bir durumdur. Bu karışıklık Keynesyen devrimden sonra, modern gelir veya büyüme teorileri tarafından ikame edilmiştir (Dirimtekin 1989:283).

Konjonktür dönemleri genellikle dört aşamadan oluşur. Bunlar;

- Tepe (zirve, boom dönemi),
- Gerileme (daralma, resesyon dönemi),
- Depresyon (dip dönemi) ve
- Genişleme (canlanma dönemi)'dir.

Schumpeter' de, bir ekonomik döngünün dört aşamadan oluştuğunu belirtmiştir;

- Düşük faiz oranları, üretim ve fiyatlardaki artışın ortaya çıktığı genişleme dönemi,
- Çok sayıda firmanın iflası ve borsaların çökmesiyle ortaya çıkan kriz dönemi,
- Genişleme döneminin tersi olarak, yüksek faiz oranları, üretimde ve fiyatlarda düşüşün olduğu durgunluk dönemi ve

- Canlanma (toparlanma dönemi)

Schumpeter'in belirtmiş olduğu toparlanma ve refah, üretkenlik, tüketici güveni, toplam talep ve fiyatlardaki artışlarla ilişkilidir. Ayrıca Schumpeter, konjonktür dönemlerinin periyodikliğine göre bir tipoloji önermiş ve böylece belirli çevrimlere, onları keşfeden veya öneren kişilerin adları verilmiştir (Dagum 2021:579):

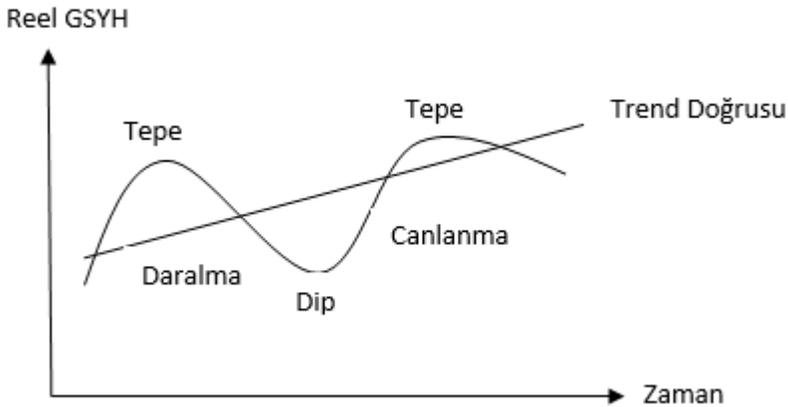
-3 ila 5 yıl süren Kitchin veya envanter çevrimi (Joseph Kitchin'in adı verilmiştir),

- 7-11 yıllık Juglar ekonomik çevrimi (Clement Juglar'ın adı verilmiştir),

-15-25 yıllık Kuznets çevrimi (Simon Kuznets'in adı verilmiştir) ve

- 45-60 yıllık Kondratiev dalgası veya teknolojik çevrim (Nikolai Kondratiev'in adı verilmiştir).

Aşağıdaki şekil 1'de görüldüğü gibi, Reel GSYH trend doğrusu etrafında dalgalanmaktadır. Trend doğrusu Potansiyel GSYH'dır. Bir ülkenin sahip olduğu kaynakların tamamını üretimde kullandığında ulaşılabilecek üretim düzeyidir. Tam istihdam düzeyidir.

Şekil:1 Konjonktürel Dalgalanmalar

Trend doğrusu üretim faktörlerinin miktar ve niteliğine bağlı olarak değişir. Reel GSYH'daki dalgalanmalar ise üretim faktörlerinin istihdamıyla ilgilidir.

Konjonktür dönemleri birbirlerini takip ederler. Bununla birlikte her zaman bu süreçler ortaya çıkmayabilir. Tepe noktasını bir daralma süreci takip etmektedir. Eğer daralma sürecinin önüne geçilemezse dip noktasına gelinmektedir. Dip noktasını da genişleme veya canlanma dönemi takip eder. Bu süreçte makro değişkenler olumlu veya olumsuz etkilenirler.

Tepe noktasında, Reel GSYH en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Ekonomik büyüme hızı yavaştır. İstihdam yüksek, işsizlik en düşük seviyesindedir. Tepe noktasını sürdürmek kolay değildir. Bu sürecin sonunda bir daralma dönemi ortaya çıkar. Konjonktürün aşağıya doğru döndüğü, ekonominin canlılığını yitirmeye başladığı bir dönem yaşanır. Bu dönem resesyona kabul edilir. Üretim azalmaya ve işsizlik artmaya başlar. Ekonominin üretim kapasitesi düşer. Bir ekonominin resesyona girdiğinin göstergesi olarak genel kabul edilen, Reel GSYH'nın iki çeyrek üst üste azalmasıdır.

Dünyada son dönemlerdeki en önemli resesyona dönemleri, 1975,1982, 1991 ve 2009'dur. 1975 küresel durgunluğu, esas olarak küresel bir arz şokundan, yani 1973-74 petrol fiyat şokundan kaynaklanmıştır. 1982 dönemi, 1979 petrol fiyat şoku ve ardından gelen küresel enflasyondaki artış ve bu artışa para politikası tepkileri, özellikle de ABD Merkez Bankası'nın belirgin parasal sıkılaştırması ve Latin Amerika borç krizi de dahil olmak üzere bir dizi şoku takip etti. 1991 küresel ekonomik durgunluğunda, başta Avrupa'da olmak üzere bazı gelişmiş ekonomilerde finansal bozulmalar ve döviz kuru krizleri ve birçok Doğu Avrupa ülkesinde siyasi ve ekonomik sistemlerde büyük bir değişim de dâhil olmak üzere çok çeşitli ulusal şoklardan kaynaklandı. Son olarak 2009 resesyonu ise esas olarak 2007'de belirginleşmeye başlayan ABD finans sektöründeki sorunlardan kaynaklandı. Bu sorunlar,

ticaret ve finansal bağlantılar aracılığıyla hızla diğer gelişmiş ekonomilere ve bazı gelişmekte olan ekonomilere yayıldı. Ancak küresel durgunlukların kökenleri de dahil olmak üzere, aralarında benzerlikler de bulunmaktadır. Dört küresel durgunluk döneminde de birçok ülke finansal krizler yaşandı (Kose v.d. 2020:10).

Resesyon dönemleri uzun sürer ve sonuçları ağırlaşırsa ekonomi depresyona sürüklenir. Depresyon veya dip, resesyondan çok daha uzun sürer ve olumsuz sonuçları çok daha ağırdır. En önemli depresyonlardan biri hiç kuşkusuz 1929 Dünya Buhranı'dır. Ülkelerin üretim kapasitesi en düşük seviyelere iner, işsizlik en yüksek seviyesine çıkar.

Ekonomide depresyon, resesyondan daha şiddetli bir gerilemedir ve ekonomistler tarafından normal bir iş döngüsünün parçası olarak görülür. Nadir ve aşırı bir resesyon biçimi olarak kabul edilen depresyon, uzunluğu, işsizlikte anormal derecede büyük artışlar, kredi bulunabilirliğinde düşüşler (genellikle bir tür bankacılık/finansal kriz nedeniyle), üretim ve yatırımda azalma, egemen borç temerrütleri de dahil olmak üzere çok sayıda iflas, özellikle uluslararası ticarete önemli ölçüde azalma ve çoğunlukla devalüasyonlardan kaynaklanan oldukça oynak para birimi değeri dalgalanmalarıyla karakterize edilir (Dagum 2021:579).

Depresyon dönemleri sonrasında konjunktürün genişleme dönemi başlar. Ekonomi yavaş yavaş toparlanır. Kapasite kullanım oranları artar. Bu üretim kapasitesini arttırır. İşsizlik azalmaya, istihdam artmaya başlar. Ekonominin en hızlı büyüdüğü dönemdir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DENGEE GİDEN SÜREÇ: MAL-PARA PİYASASI DENGESİ

1. Genel Olarak Denge

Denge kavramı ekonomide olduğu gibi diğer bilim alanlarında da önemli bir kavramdır. Karşıt güçlerin birbirini dengelemesi ve sistemin hareketsiz ya da sabit bir düzeyde hareket ettiği konum denge olarak değerlendirilebilir. Denge değişken olabilir. Denge, aynı zamanda iyi veya kötü anlamına da gelmez. Piyasa güçlerinin zaman içerisinde kendilerini eşitlemesi olarak değerlendirilmelidir.

Ekonomi, denge kavramını fizikten ödünç almıştır. Fizikte denge, bir sistemin özel bir halidir. Karşıt kuvvetler sistem üzerinde etki gösterir ve birbirlerini tam olarak dengelerler, dolayısıyla etkilerinin bileşkesi sıfıra eşittir. Doğa bilimleri birçok farklı denge kavramını bilir: mekanik, termodinamik, kimyasal vb. denge. Ancak yukarıda belirtilenlerde, tüm özel denge kavramları birbiriyle uyuşmaktadır (Kornai 1983:145) Mandell, "biyolojide bir dengeye ulaştığınızda ölmüşsünüzdür" demiştir (Gleick 1987:298). Bu, fizikte karşıt kuvvet etkilerinin bileşkesinin sıfıra eşitliği ile benzerdir.

Denge kavramın kaynağı ne olursa olsun, tüm bir sistemin işleyişi boyunca etkilerin "niyetlerden çok farklı ve hatta onlara zıt" olabileceği fikri, ekonomik düşüncenin toplumsal süreçlerin genel anlayışına yaptığı en önemli entelektüel katkı olarak kabul edilmektedir.

Ekonominin olduğu her yerde, denge temel bir düzenleyicidir. Politika yapıcılarını temel dengesizlikleri düzeltmek için iktisat politikalarına başvururlar. Bazen de dengesizliğin doğal olarak giderilmesi için müdahale etmezler.

Ekonomide denge, farklı yönelişteki güçlerin eşitlik içinde olmasıdır. Bu durumda dengesizlik bir güç eşitsizliği veya mevcut durumdaki değişimdir. Örneğin firmalar belirli bir fiyattan satabilmek amacıyla mal ve hizmet üretirler. Eğer tüketiciler bu malları belirlenen fiyattan alırlarsa denge oluşur. Üretim ve fiyatlarda bir değişim olmaz (Diulio 1985:3).

Dışarıdan bir müdahale olmadığı sürece ekonomik güçler arasında denge eğilimi doğal olarak ortaya çıkabilir. Yukarıdaki örnekte olduğu gibi her zaman denge oluşmayabilir. Eğer tüketiciler üretilen miktarlardan daha fazla talep ederlerse fiyatlar yükselme eğilimine girecektir. Bu durumda üreticiler eskisinden daha fazla kar elde edeceklerdir. Bu gibi durumda da yüksek olan tüketici talebini karşılamak için daha fazla üretme yoluna gideceklerdir. Bu süreç tüketicilerin talebi karşılanana kadar devam edecektir. Sonuçta, müdahale edilmediği sürece güçler arasında denge eğilimi sağlanacaktır. Bu doğal denge sürecidir.

Denge kavramıyla ilgili önemli bir sorun tek bir anlamda veya baskın bir anlamda kullanılmamasıdır. Her şeye rağmen dengeğin önde gelen üç anlamından bahsedilebilir (Felderer ve Homburg 1999:12)

-Yöntemsel anlamda denge. Burada denge bir durgunluk durumu olarak görülür ve düşünce doğal bilimlerden gelir. Parametreleri veri olan bir iktisadi modelin içsel değişkenleri zamanla değişmiyorsa, model dengededir.

-Teorik anlamda denge. Bu denge, ancak ve ancak arzın talebe eşit olması durumunda, bir ya da daha fazla piyasanın dengede olacağını kabul eder. Daha çok mikroiktisat derslerinde karşılaşılr.

-Normatif anlamda denge. Politikada denge kavramı genellikle bu anlamıyla kullanılır. Belli bir anlamda optimal olduğu düşünülen bir durumdur. Fakat bu durumda optimal olmayan eksik istihdam dengesi için ne denebilir? Dolayısıyla dengeğin farklı anlamlarının aynı anda kullanılması karışıklığa neden olmaktadır.

Denge kavramıyla ilgili farklı ayrımlar da yapılmaktadır. Kararlı-kararsız-nötr denge, statik-dinamik denge, kısmi-genel denge.

Kararlı dengede, denge durumunda herhangi bir bozulma olursa eski denge durumuna geri dönölür. Dengeye geri dönüşü sistemin kendi içsel güçleri sağlar. Pigou'ya kararlı denge göstergesi ağır omurgası olan bir gemidir. İktisada giriş kitaplarında kararlı dengeyle ilgili en sık kullanılan örneklerden biri de Schumpeter'in bir kase ve bir top benzetmesidir. Bir kase içerisinde hareketsiz duran top, kase hareket ettirildiğinde, kase içerisindeki top ileri-geri hareket eder. Kase hareketsiz hale getirildiğinde içindeki topun hareketi bir süre sonra ilk konumuna geri gelir ve durur. Dolayısıyla kararlı denge gerçekleşir.

Kararsız dengede ise, dengeden sapılırsa tekrar dengeye gelinmez. İçsel güçler denge durumundan giderek artan bir sapmaya yol açar. Schumpeter'in örneğinden faydalanılırsa, kase ters durumdadır. Üzerinde duran top hareket ettirildiğinde, top hızla kaseden uzaklaşır.

Nötr dengede ise ilk dengeye tekrar ulaşılmaz. Kararsız dengede olduğu gibi de eski dengesinden büyük sapma olmaz. Aynı zamanda, kararlı dengede olduğu gibi içsel güçler söz konusu değildir. Nötr denge çoklu dengenin özel bir durumu olarak kabul edilmektedir.

Statik dengede ekonomik güçlerin sabit olduğu varsayılır. Zaman içerisinde değişim söz konusu değildir. Örneğin, tüketicilerin gelirlerini, sermaye ve emek stokunu veri olarak kabul edilirse statik denge analizi yapılıyor demektir.

Dinamik dengede, ekonomik güçlerin, değişkenlerin zaman içerisinde değiştiği varsayılır. Dinamik denge, statik dengenin aksine burada cisim hareket etmektedir; fakat bu hareket hiç değişmeden, tekdüze tekrarlanmaktadır. Bu denge durumunu yansıtmaktadır. Hareketin izlenmesi zaman içinde gerçekleşir. Bundan dolayı dinamik analiz, zaman içeren bir analizdir (Erkan 1980:106).

Kısmi denge analizi A.Marshall tarafından geliştirilmiştir. Bu analizde bir takım basitleyici varsayımlar yapılır. Sadece tek bir piyasada denge durumu incelenirken, diğer piyasalar veri olarak kabul edilir. Latince “diğer her şey eşit olduğu” anlamına gelen “ceteris paribus” deyimini geçerlidir. Ekonomide diğer koşullar sabit varsayımı olarak yorumlanır. Bu varsayımın kabul edildiği kısmi denge analizinde, sınırlı sayıdaki değişkenler arasındaki ilişkiler gözlemlenir. Böylece, belirli bir mal ve hizmet piyasasını ekonominin geri kalanından izole eder ve oradaki değişikliklere "diğer şeylerin eşit kaldığını" varsayarak bakar. Örneğin buğday piyasasında fiyatın oluşumu açıklanmak istensin. Buğday fiyatını etkileyen birçok faktör vardır. Bunlardan biri ele alındığında, diğer faktörlerin değişmediği varsayılır. Kısmi denge analizi daha çok mikro iktisat alanında kullanılır.

Genel denge analizi, “ceteris paribus” varsayımını kabul etmez. Onun yerine “değiştirilmesi gereken şeyler” anlamına gelen Latince bir deyim olan “mutatis mutandis” anlayışı geçerlidir. Böylece tüm ekonomik olaylar arasındaki var olan ilişkiler analiz edilmeye çalışılır. Bütüncül bir bakış açısı sağlar. Özellikle makro iktisatta kullanılır. Ekonominin bir bütün olarak nasıl işlediğini genel denge analizi ile açıklanabilir. Genel denge analizi L.Walras’a atfedilir.

Genel denge analizleri, mikro ve makro genel denge analizleri olmak üzere ikiye ayrılabilir. Mikro genel denge analizlerine Walras ve Pareto'nun genel denge analizlerini gösterilebilir. Bu tür statik analizlerde, inceleme döneminde sistemin hem değişkenleri hem de veri kabul edilmiş unsurları sabit değerler almakta ve tüm ekonomik birimlerin o döneme ilişkin ekonomik planları arasında bir uyum sağlanmaktadır. Makro ekonomik genel denge analizlerine örnek olarak da, Keynesgil denge analizleri ve onun neo-klasik teoriyle sentezi olan Hicks diyagramıyla ortaya konan genel denge analizleri gösterilebilir. Aynı zamanda, Quesnay'in "Tableau Economique " deki analizleri de makro ekonomik genel denge analizi olarak kabul edilebilir (Erkan 1980:106).

Genel ekonomik dengede önemli sorunlardan biri, zaman içinde genişleyen, girdileri ve çıktıları güncellenmiş ve hane halkı planları geleceğe uzanan bir ekonomide, ekonominin dengesi hakkında ne söylenebilir ve bu terimle ne kastedilmektedir? Bu sorunun basit bir cevabı Hicks'e aittir. Tüm emtia işlemlerini tarihlendirebilir ve bir emtiayı belirli bir zamanda farklı bir emtia olarak kabul edilebilir. Planlanan arz ve talepler, olağan şekilde eşitlenir. Tüm piyasalar vadeli işlem piyasaları olarak kabul edilir ve tüm ayarlamalar eş zamanlı olarak gerçekleşirse, herhangi bir zorluk yaşanmaz, ancak aksi takdirde, yeni bir dizi sorun ortaya çıkar. Ancak, basit bir yeniden değerlendirme, mükemmel bir öngörünün (muhtemelen tüm gelecekteki ekonomik işlemlerin mevcut vadeli işlem piyasalarında belirlenmesiyle elde edilen) önemli bir sonucuna sahiptir. Bu, basit bir yaklaşımdır. Bu yaklaşıma alternatif olarak, her bireyin geleceğe dair beklentilerinin, mevcut gözlemlenen değişkenlerin sürekli fonksiyonları olduğunu varsaymaktır. Bu durumda, her dönemde bir denge olacaktır, ancak her bireyin geleceğe yönelik planları genel olarak gerçekleştirilmeyecektir. Her iki bakış açısından da, denge kavramına önemli bir ilgi duyulmuştur; buna durağan denge denebilir. Mükemmel öngörü durumunda zaman içindeki denge, her dönem için bir fiyat ve miktar kümesi tanımlar. Aynı şey, beklentiler altında hareket eden bireyler tarafından tanımlanan kısa vadeli dengelerin ardışıklığı için de geçerlidir (Arrow 1996:29-30)

2. Yatırım-Tasarruf Eşitliği

Mal piyasasında dengenin açıklanmasında kullanılan yöntemlerden biri yatırım tasarruf eşitliğidir.

2.1. Tasarruf ve Tasarruf Fonksiyonu

Gelirin tüketilmeyen kısmına tasarruf denir. Toplum tasarruf yapmaya iten çeşitli nedenler vardır. Bunların başlıcaları; gelecekte daha iyi bir gelir elde etme isteği, geleceğin belirsizliklerine karşı korunma olarak belirtilebilir. Çünkü insanların emeklilik dönemi vardır veya

işlerini kaybedebilirler. Doğal afet, savaş, hastalık gibi beklenmeyen bir durumla da karşılaşılabilir. Bütün bunlara önlem olarak insan çalışırken gelirin bir kısmını tüketmeyip, tasarruf eder. Bunların dışında da tasarrufu etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar içerisinde faiz oranları ve gelir önemlidir.

Tasarruf kavramının ekonomik anlamı, yani yatırımlarda kullanılmak üzere yapılan birikimdir. Piyasaya çıkmayan tasarruflar ekonomik açıdan olumsuzluk yaratır. Piyasaya sunulmayan tasarrufların ekonomik bir anlamı ve önemi olmaz.

Tasarruflar yatırımların kaynağını oluşturduğuna göre, milli gelirin artması da tasarruf artışına bağlıdır. Tasarrufları yüksek olan ülkelerin yatırım potansiyeli de artacaktır. Bu da hem istihdamın hem de üretimin artmasına neden olacaktır. Sonuçta, ülkenin reel gelir düzeyi artacaktır. Gelir dağılımının adil olduğu varsayıldığında, toplumun refah düzeyi yükselecektir. Artan refah ve gelirler, tasarrufa daha fazla pay ayrılmasına da neden olacaktır. Tasarruflar ile gelir arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Günümüzde genel olarak gelir düzeyi yüksek ülkelerin tasarruf düzeyleri de yüksektir. Gelir düzeyi düşük olan ülkelerde ise tasarruflar da düşüktür.

Gelişmişlik önünde önemli sorunlardan biri hiç kuşkusuz tasarrufların düşük olmasıdır. Azgelişmiş ülkelerin önemli ekonomik sorunlarından biri tasarrufların yetersizliğidir. Bu ülkelerde tasarruf oranlarının düşüklüğü yatırımları olumsuz etkilemektedir. Bu da dış borçlanmaya ve kaynakların gelişmiş ülkelere transferine neden olmaktadır. Sonuçta, tasarruf yetersizliği bulunan azgelişmiş ülkeler gelişmeleri için gerekli olan sermaye birikimini sağlayamamaktadırlar. Klasik kalkınma iktisadının önemli öncülerinde olan R. Nurkse, analizlerinde tasarruf yetersizliğinin ülkelerin gelişmesini olumsuz etkilediğini “Yoksulluk Kısır Döngüsü”yle açıklamıştır. Aşağıdaki şekil 1’de bu döngü basit olarak gösterilmiştir.

Şekil: 1 Fakirlik Kısırdöngüsü

Az gelişmiş ülkeler yukarıda Şekil 1’de gösterilen bir döngü içerisindeyler. Bu ülkelerde gelir düzeyinin düşük olması tasarrufların da düşük kalmasına neden olmaktadır. Yatırımın kaynağını tasarruflar oluşturduğuna göre, tasarruf azlığı yatırımların düşük kalmasına ve verimsizliğe neden olmaktadır. Sonuçta, başlanılan noktaya geri dönülür. Bu süreci ülkeler kendi dinamikleriyle kırabilecekleri gibi, dışsal faktörler ile de bu döngüden çıkabilirler. Uygulamalar, gelişmiş ülkelerin kendi iç dinamikleriyle bu döngülerden çıktıklarını göstermektedir.

Tasarruflar, isteğe bağlı oldukları gibi zorunlu da olabilirler. İsteğe bağlı tasarruflar, bireyin kendi iradesiyle gelirinin bir kısmını harcamamasıdır. Emeklilik kesintisi gibi kamunun yaptığı uygulamalar ise bireyin iradesi dışında gerçekleştiği için zorunlu tasarruflara örnek teşkil etmektedir. Makro iktisatta, Keynesyen analizlerde tasarruflar gelire bağlı (uyarılmış tasarruflar) ve gelirden bağımsız (otonom tasarruflar) olmak üzere ikiye ayrılarak incelenir.

Tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmı olduğuna göre; tüketim C, gelir Y, tasarruf da S kabul edilirse;

$$S = Y - C$$

şeklinde bir denklem yazılabilir. Bu denklem, tasarruf ile tüketim arasında ilişki olduğunu da göstermektedir. Tasarrufu etkileyen her şey tüketimi de ya doğrudan ya da dolaylı olarak etkiler.

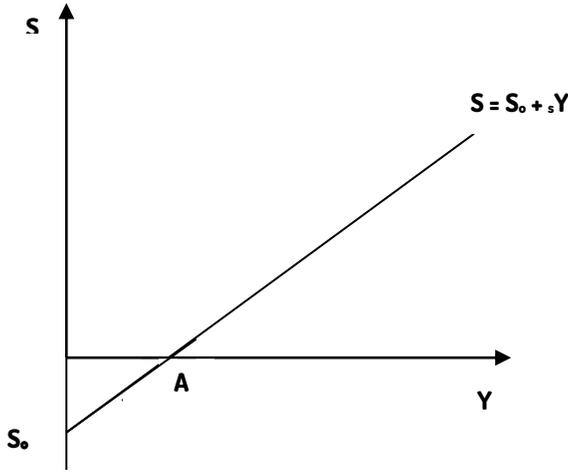
Buradan hareketle tasarruf fonksiyonu formüle edilebilir; $S = f(Y)$. Bu fonksiyon milli gelir ile toplam tasarruflar arasındaki ilişkiyi gösterir. Yukarıda belirtildiği gibi, gelirden bağımsız yapılan tasarruflar da vardır. Bunlara otonom tasarruf (S_0) denir. Otonom tasarrufun temel nedeni otonom tüketimdir. Yaşamın devamı için gıda malları tüketilmelidir. Gelir olmasa dahi bu mallara ulaşılması için tasarrufları veya borçlanmaya başvurulmaktadır. Bu da otonom tasarrufları olumsuz etkiler. Bu yüzden S_0 her zaman negatif değerler alır ve $-C_0$ 'ya eşittir. Bu durumda fonksiyon;

$$S = S_0 + sY$$

şeklini alır. Burada gelir olmadığı durumda yapılan tasarruflar otonom tasarrufları oluşturur. Bu tasarruflar gelirden bağımsız olarak yapılır. Denklemde kullanılan s ise, gelirdeki değişikliğin tasarruflarda nasıl bir etki yaptığını gösteren marjinal tasarruf eğilimini göstermektedir. İlave gelirin ne kadarının tasarrufa ayrıldığını açıklar, aynı zamanda tasarruf eğrisinin eğimini de verir.

$S = S_0 + sY$ denkleminde S_0 dışsal bir değişkendir. Bu durumda sY gelirden etkilendiği için içsel değişken olmaktadır. Örneğin, tasarruf denkleminin $S = -40 + 0,7Y$ olduğu varsayıldığında; denklemdeki -40 rakamı gelirden bağımsız olarak yapılan tasarruflardır. Dışsal değişken olarak kabul edilir. Çünkü gelirden bağımsız olarak belirlenmektedir. Oysa $0,7Y$ içsel bir değişkendir. Gelir tarafından belirlenir. Gelirde bir birimlik değişiklik ortaya çıktığında, tasarruflar da aynı yönde 0,7 birim değişmekte olduğunu gösterir.

Gelir ile tasarruflar arasındaki bu ilişki şekil üzerinde de gösterilebilir. Aşağıdaki şekil 2'de bu durum yer almaktadır.

Şekil: 2 Tasarruf Fonksiyonu

Şekil 2 incelendiğinde gelir düzeyi sıfır olduğu halde tasarrufların olduğu görülmektedir (S_0). Örneğin, bireyler gelir olmadığı durumda dahi biyolojik gereksinimlerini karşılamak için önceki dönemde yapmış oldukları tasarruflarını kullanırlar veya borçlanırlar. A noktasında ise gelirin tamamı tüketildiği için tasarruf sıfırdır. Bu noktadan sonra gelir arttıkça tasarruflar da artmaktadır. Eğrinin eğimi de, gelirdeki bir birimlik değişimin tasarruflar üzerinde nasıl bir değişikliğe neden olduğunu gösteren marjinal tasarruf eğilimini vermektedir.

Marjinal tasarruf eğilimi s ile gösterilebilir. Bu durumda, gelirdeki değişiklik ΔY , tasarruflardaki değişiklik de ΔS ile gösterilecek olursa;

$$s = \Delta S / \Delta Y$$

şeklinde formüle edilir. Marjinal tasarruf eğilimi, marjinal tüketim eğilimi ile toplandığında bire eşit olmaktadır. Çünkü gelirdeki artış ya tüketilecek ya da tasarruf edilecektir. Bu durumda,

$Y = C+S$ denkleminin her iki tarafına Δ ilave edilirse denklem;

$\Delta Y = \Delta C + \Delta S$ şeklini alır. Her iki taraf ΔY ile bölünürse,

$$\frac{\Delta Y}{\Delta Y} = \frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{\Delta S}{\Delta Y} \text{ eşitliğine ulaşılır. Sonuç olarak denklem;}$$

$(\Delta S / \Delta Y) + (\Delta C / \Delta Y) = 1$ durumuna gelir. Burada $\Delta S / \Delta Y$, MPS' yi (marjinal tasarruf eğilimini), $\Delta C / \Delta Y$ de MPC' yi (marjinal tüketim eğilimini) göstermektedir. Bu bilgilerden sonra tasarruf fonksiyonu;

$$S = S_0 + sY \text{ yerine } S = -C_0 + (1-c)Y \text{ şeklinde de yazılabilir.}$$

Burada ortalama tasarruf eğilimi kavramı üzerinde de durmak gerekmektedir. Ortalama tasarruf eğilimi de, tasarrufların gelir düzeyine oranıdır ve S/Y şeklinde formüle edilir. Bu oran, gelirin ne kadarının tasarrufa ayrıldığını göstermektedir. Ortalama tasarruf eğiliminin de ortalama tüketim eğilimi ile toplamı, marjinal tasarruf eğiliminde olduğu gibi bire eşittir. Gelir arttıkça ortalama tasarruf eğilimi de artar. Diğer bir ifadeyle gelir arttıkça, artan gelirden tasarruflara ayrılan pay da giderek artar.

2.1.1. Tasarruf Paradoksu

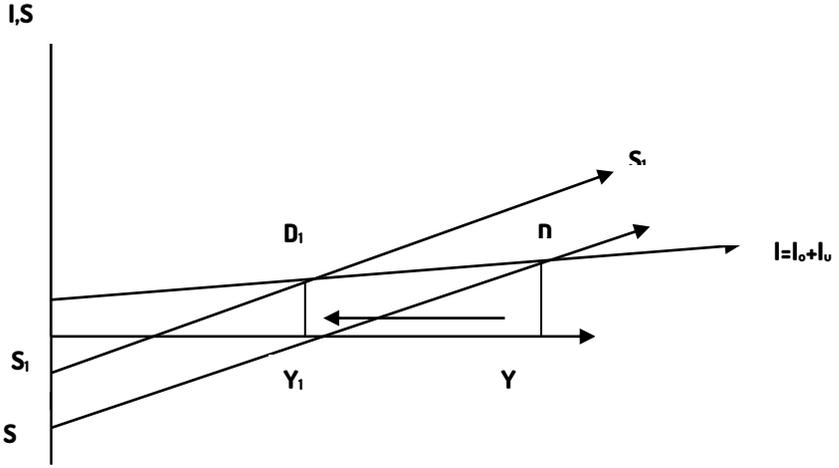
Bir toplumda tek bir bireyin tasarruf etmesi, o bireyin gelirinin artması sonucunu ortaya çıkarabilmektedir. Bireylerin gelirlerinin artması milli gelirin artmasını sağlayacaktır. Mikro anlamda geçerli olan bu teori, makro anlamda tam tersi bir sonuç yaratabilmektedir. Eğer toplumda herkes daha fazla tasarruflu olursa, milli gelir bundan olumsuz etkilenebilir. Bu da bir ekonomide yaşanması istenmeyen bir durumu ortaya çıkartır. Artan tasarrufların milli geliri düşürmesine "tasarruf paradoksu" denir.

Tasarruf paradoksu, J.M.Keynes'in Milli Gelir Teorisine ilişkin analizlerinin bir sonucudur. Çünkü Keynesyen analizde tasarruflar, harcama akımından ayrılan sızıntılar olarak kabul edilir. Tasarrufların artması, toplam talebi azaltarak milli gelirin düşmesine neden olmaktadır. Tasarrufların yatırıma dönüşmesi gerekir. Bunun için de tasarruflar piyasaya çıkmalıdır. Yoksa, milli gelir düzeyi düşer.

Hane halkı açısından bakıldığında tasarruf, bir zenginlik kaynağı olabilir. Ancak ülke açısından zenginleşmenin kaynağı yatırımlardır. Bir ekonomide tasarrufların artması, gelirin bir başka kullanım şekli olan tüketim harcamalarının azalmasına neden olur.

Tasarrufların $S=Y-C$ olarak formüle edilebileceği bilinmektedir. Buradan hareketle, $Y=C+S$ sonucuna ulaşılabilir. Y (Gelir) sabit varsayıldığında; S (Tasarruf) artarsa, C 'nin (Tüketim harcamaları) azalması kaçınılmazdır. Bu da bir sonraki dönemde gelirin azalmasına neden olacaktır. Bu dönemde gelirdeki azalmanın engellenmesi için yatırımların da artan tasarruflar oranında yükselmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, yatırıma dönüşmeyen tasarruflar milli gelir düzeyini düşürecektir.

Bu noktada tasarrufların nasıl kullanılabilceğinin açıklanmasında fayda vardır. Tasarruflar genel olarak üç şekilde yapılabilir. Öncelikle tasarruflar yatırımları finanse edebilir veya ödünç verilebilir. Her iki durumda da yapılan tasarruf mal ve hizmet üretimine yardımcı olduğu için milli geliri arttırıcı niteliktedir. Son olarak tasarruflar likit olarak saklanabilir. Halk arasında buna "yastık altı" ekonomide ise "gömüleme" veya "iddihar" adı verilir. Bu şekilde yapılan tasarruflar, üretici faaliyetlerde kullanılmadığı için milli geliri düşürücü etkisi ortaya çıkar. Dolayısıyla iddihara dönüşen tasarruflar arttıkça, yatırımlar ve buna bağlı olarak da milli gelir düşer.

Şekil:3 Tasarruf Paradoksu

Şekil 3'te görüldüğü gibi ilk denge noktası D'dir. Bu denge noktasında milli gelir Y düzeyindedir. Tasarrufları S'den, S₁'e çıktığında yeni bir denge noktası, D₁ olmaktadır. Bu noktada milli gelir, Y₁ gibi daha düşük bir düzeyde bulunmaktadır. Dolayısıyla geliri arttırmak için yapılan tasarruflar tam tersi bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Ancak, tasarruflar yatırıma yöneltildiği sürece milli gelirde bir düşme değil, tersine bir yükselme ortaya çıkacaktır. Özellikle sermaye yetersizliği olan gelişmekte olan ülkeler açısından bu konu son derece önemlidir. Günümüz dünyasında, geliri ve gelir artış düzeyi yüksek ülkeler en fazla tasarrufta bulunan ve bunların bir bölümünü başka ülkelere kullandıran gelişmiş ülkelerdir. Gelir düzeyi düşük az gelişmiş ülkeler ise tasarruf düzeyinin yetersiz olmasından dolayı başka ülkelerin tasarruflarından yararlanmak zorunda kalır. Yani dış borçlanma yaparlar.

2.2. Yatırım Harcamaları ve Yatırım Fonksiyonu

Bir ülkenin makine, teçhizat, gibi sermaye stokunun artmasına yatırım denir. Eğer ülke sabit varlıklarının arttırırsa sermaye stoku da

artacaktır. Yatırım kavramı ekonomi bilimine J.M.Keynes ile girmiştir. Keynes'e göre de yatırım, sermaye stokuna yapılan ilavedir. Bu, ülkenin gelecek dönemde üretim potansiyelinin artmasına neden olur.

Aynı zamanda ülkenin üretim gücünü korumaya yönelik olarak yapılan harcamalar da yatırım olarak değerlendirilir. O zaman yeni bir makine almak için yapılan harcamalar ile bu makinenin yıpranmasının yarattığı üretim gücündeki azalmayı amorti edecek şekilde yapılan harcama da yatırım olarak değerlendirilir. Bu durumda yatırımı, bir ülkenin üretim gücünü arttırmaya veya sürdürmeye yönelik olarak yapılan harcamalardır biçiminde tanımlanabilir.

Konut inşaatları ve stok artışları da yatırım olarak nitelendirilir. Cari dönemde üretildiği halde satılmayan mallar stoklara ilave olurlar. Bu yüzden stok artışları da yatırım olarak nitelendirilir ve milli gelir hesabı içerisinde yer alırlar. Bununla birlikte, bir fabrikanın el değiştirmesi yatırım olarak değerlendirilmez.

Bir ekonomide yapılan yatırımlar genellikle istikrarlı değildir. Çünkü yatırımcılar, gelecekteki ekonomik konjonktüre ilişkin beklentilere sahiptirler. Ofis, fabrika gibi en bilinçli yatırım planları bile gelecekle ilgili beklentilerden etkilenmektedir. Yeni makine ve ekipman alımı gibi yatırım planları da ekonomideki iniş çıkışlara oldukça duyarlıdır. Stoklar ise yatırım yapma ya da yapmamadan çok satışlara bağlı olduğundan daha hareketlidir. Firmalar satışlarını haftalık ya da yıllık düzeyde isabetli biçimde tahmin edemediklerinden stok bulundurmamak durumunda kalırlar. Bir firmanın stokları, iyi tahmin edildiyse, müşterinin talebi ile paralellik taşır. Her firma stoklarını satış tahminlerine göre zamanlar, ancak sıklıkla müşteriler bu plana göre hareket etmezler.

Yatırım çoğu zaman plasman ile karıştırılmaktadır. Özellikle halk arasında gelir sağlamak amacıyla bir başkasının elindeki arsa, tarla, fabrika gibi gayrimenkullerin satın alınması yatırım olarak

nitelendirilmektedir. Oysa bu gibi parasal alım satımlar ülke ekonomisinin toplam varlığına net bir ilave değildir. Sadece var olan bir kısım gayrimenkul el değiştirmektedir. Bu gayrimenkullerin alınması her ne kadar hane halkı veya firmalar açısından yatırım olarak sayılsa da, makro ekonomik açıdan yatırım sayılmaz. Yine günlük konuşmalarda gelir sağlayan hisse senedi, tahvil gibi kıymetli evrakın alımına yatırım denilmektedir. Oysa ekonomi biliminde bu işlemin adı “plasman”dır. Burada da, gayrimenkul işleminde olduğu gibi sadece bir el değiştirme söz konusudur.

Çoğu kişi günümüzde de halen yatırım ve plasman terimlerini birbirinin yerine kullanmaktadır. Ancak makro iktisat açısından bu kavramlar birbirinden farklı anlam taşırlar. Örnek vermek gerekirse; Ahmet kazandığından daha az harcasın ve kalan parasını mevduata yatırsın ya da hazine bonosu alsın. Ahmet’in geliri harcamasından daha fazla olduğu için, Ahmet ülkesinin tasarruf miktarını artırmıştır. Ahmet parasını bir yerlere yatırdığı için kendini yatırımcı gibi hissedebilir. Ancak bir makro ekonomiste göre, Ahmet, yatırımdan ziyade plasman yapmaktadır.

Makro iktisadi anlamda yatırım, bina ve ekipman gibi yeni sermaye alımları olarak tanımlanmaktadır. Mehmet, kendine yeni bir ev yapmak üzere kredi aldığı anda; bu tutar ülkenin yatırım kalemine işlenmektedir. Benzer olarak x firması bazı hisse senetlerini satarak yeni bir fabrika yaparsa bu da ülkenin yatırımlarından sayılacaktır. Muhasebe prensibi itibarıyla yatırımlar ve tasarruflar ekonominin geneli için eşit olsa da, bu her firma ya da birey için geçerli olmayabilir. Örneğin, Ahmet geliri harcamasından fazla olduğundan dolayı parasını bankaya yatırmaktadır. Mehmet ise tasarrufundan daha fazla miktarda yatırım yapacağından bankadan kredi çekmektedir. Bankalar ve diğer finans kuruluşları da işte bu şekilde ortaya çıkan fon fazlası ile fon gereksinimi olanları finanse ederek, bireysel ve kurumsal düzeyde gerçekleşen farklılıkları ortadan kaldırırlar.

Bir dönem içerisinde yapılan yatırımların toplam değeri, gayri safi yatırım olarak nitelendirilir. Net yatırıma ulaşılması için, gayri safi yatırım değerinden aşınma ve eskime payları anlamına gelen amortismanın düşülmesi gerekir. Fakat gerçekte net ve brüt yatırım arasındaki ayrımın çok kesin bir biçimde ortaya koymak olanaksızdır. Çünkü amortismanları tam olarak belirlemek güçtür.

Yatırım ve plasman kavramları arasındaki ayrıma benzer bir durum da yatırım harcamaları ile tüketim harcamalarında vardır. Bazen yapılan bir harcamanın tüketim harcaması mı yoksa yatırım harcaması mı olduğu da karıştırılabilmektedir. Örneğin, bir bilgisayarın evde kullanılmak amacıyla satın alınması tüketim harcaması olurken, aynı bilgisayarın bir firma tarafından üretimde kullanılmak amacıyla satın alınması yatırım harcaması olarak nitelendirilir.

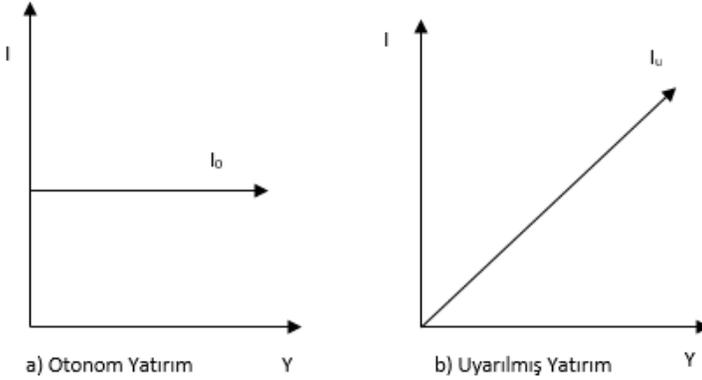
Yatırımlar bir çok ayrıma tabii tutulsalar da burada yapılacak olan analizlerde ikiye ayrılacaktır. Bunlar; Otonom ve Uyarılmış yatırımlardır.

Otonom yatırım; gelirden bağımsız olarak yapılan yatırımlardır. Yatırım kararı cari dönemdeki gelir düzeyinden bağımsız olarak verilir. Dolayısıyla, girişimciler gelirdeki değişimleri dikkate almazlar. Örneğin; teknolojisi geri kalmış bir makinenin, yeni teknolojiye sahip başka bir makineyle değiştirilmesi veya devletin yapmış olduğu yol, baraj, liman gibi yatırımlar gelir düzeyinden bağımsız olarak yapılan yatırımlardır. Bu yatırımlar, maliyet, fiyatlar genel düzeyi, teknolojik gelişmelere, makine-teçhizatın yıpranma durumlarına göre dışsal öğelere bağlıdır.

Uyarılmış yatırımlar gelirdeki değişikliklere bağlıdır. Milli gelirden ortaya çıkacak artışlar, tüketim ve tasarruflarda artışa neden olacaktır. Artan tüketim, tüketim malı üretenlerin daha fazla üretmesine neden olurken, yeni yatırımları da uyaracaktır. Yeni yatırımlar ve üretim artışı milli geliri arttıracaktır. Sonuçta milli gelir artışı yatırımları etkilemiş olur.

Yatırımlar milli gelir düzeyinden etkilenmektedir. Çünkü milli gelir düzeyi yatırımcıların ekonominin durumuna ilişkin beklentilerini ciddi biçimde etkilemektedir. Girişimcilere daha fazla yatırım yapabilme olanağı sağlayan işletme kârları, ekonomik büyüme ile desteklenmektedir. Keynesyen görüşe göre; düşük faiz oranlarıyla birlikte girişimcilerin ileriye yönelik iyimser beklentileri yüksek düzeyde otonom yatırım sağlamaktadır. Kötümserlik ya da yüksek faiz oranları ise düşük otonom yatırımlara yol açar.

Her iki yatırım şekil üzerinde de gösterebilir;

Şekil: 4 Otonom ve Uyarılmış Yatırımlar

Şekil 4a'da görüldüğü gibi, otonom yatırım harcamaları gelir artsa da, azalsa da değişmemektedir. Bu harcamalar, gelir düzeyinden etkilenmedikleri için her gelir düzeyinde yatırım sabit kalmaktadır. Otonom yatırımlar gelir dışındaki faktörlerden etkilenmektedir. Oysa uyarılmış yatırımlar, gelirdeki değişimlere tepki göstermektedir. Gelir arttıkça uyarılmış yatırımlar da artmaktadır.

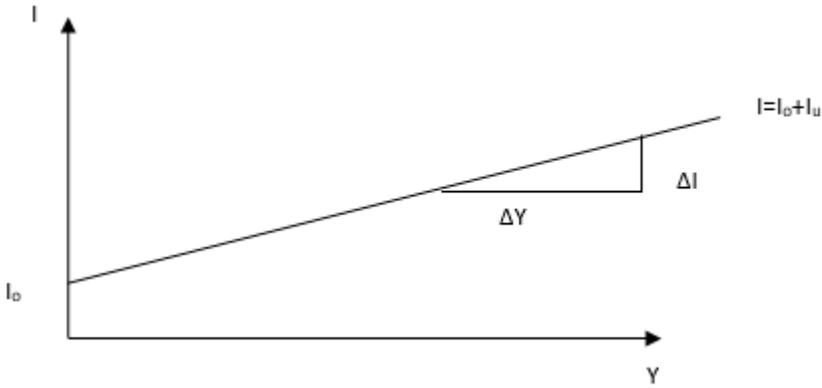
Toplam yatırımlar ise, otonom ve uyarılmış yatırımlardan oluşmaktadır. Bu durumda cebirsel olarak toplam yatırımlar aşağıdaki gibi gösterilebilir;

$$I = I_0 + I_u$$

Burada I_0 otonom yatırımları, I_u ise uyarılmış yatırımları göstermektedir. Yatırım fonksiyonu aşağıdaki gibi formüle edilebilir;

$$I = I_0 + iY$$

Formüldeki i , yatırımların milli gelirdeki değişimlere tepkisini gösteren marjinal yatırım eğilimidir.

Şekil: 5 Yatırım Fonksiyonu

Şekil 5'te görüldüğü gibi otonom yatırımlardan dolayı gelir sıfır olsa dahi yatırım harcaması vardır. Bunun nedeni gelirden bağımsız olarak yapılan otonom yatırımlardır. Gelir arttıkça yatırımın artmasının nedeni de uyarılmış yatırımlardır. Dolayısıyla, otonom yatırımların varlığı nedeniyle dikey eksenin belirli bir noktasından başlamış ve uyarılmış yatırımlardan dolayı da gelire beraber artış yönünde gelişmektedir. Yatırım doğrusunun eğimi de Marjinal Yatırım Eğilimini (MPI) vermektedir.

$$MPI = \Delta I / \Delta Y$$

Bu oran, milli gelirdeki değişmelerin yatırımlar üzerinde yaratmış olduğu değişimleri göstermektedir. Tasarruflarda olduğu gibi

yatırımlarda da ortalama yatırım eğilimi söz konusudur. Ortalama Yatırım Eğilimi (API), belirli bir milli gelir düzeyinde, ne kadarlık yatırım harcaması yapıldığını gösterir. Ortalama Yatırım Eğilimi;

$API = I/Y$ şeklinde formüle edilmektedir.

2.2.1. Sermayenin Marjinal Verimliliği

Tek firma tarafından sermaye malları talep edilirken, bunların kullanılmalarıyla üretilen malların (tüketim ve yatırım malları) satımından elde edilen toplam gelirin, adı geçen yatırım mallarının satın alınmasıyla yüklenilen toplam maliyeti aşacağı umulmaktadır.

Etkin veya en düşük maliyetli üretim için hangi sermaye mallarının ne miktarda kullanılacağına karar vermek amacıyla yapılan hesap basit bir işlem değildir. Firma bu hesaplama sırasında üreteceği çeşitli mal miktarlarını hangi fiyatlardan satabileceğini, en düşük maliyetle çalışmak için gerekli olan faktör bileşimini ve fiziki sermaye mallarını satın almak için kullanacağı parasal sermayenin cari faiz oranını dikkate almak zorundadır.

Bir yatırımın karlı olup olmadığı, bir taraftan o yatırıma ayrılacak sermayeye ödenecek faiz oranına, diğer taraftan da sermayenin marjinal verimliliğine bağlıdır. Eğer;

1. Piyasa faiz oranı sermayenin marjinal verimliliğine eşitse,

$i = r$ girişimci yatırım yapmak konusunda kararsızdır.

2. Piyasa faiz oranı sermayenin marjinal verimliliğinden küçükse,

$i < r$ girişimci yatırım yapmaya karar verecektir.

3. Piyasa faiz oranı sermayenin marjinal verimliliğinden büyükse,

$i > r$ girişimci yatırım yapmayacaktır.

Ancak, piyasa faiz oranı ile yatırım kararları arasında geçerli olan bu varsayımlar uygulamada her zaman geçerli olmayabilir. Eğer ekonomide deflasyonist süreç varsa, faiz oranının düşmesi, toplam talebin düşük olması nedeniyle, girişimcinin yatırım talebini arttıramayacaktır. Enflasyon içerisinde bulunan bir ekonomide ise, faiz oranlarındaki artışlar yatırım ve kredi talebini kısıtlamayacaktır. Aynı zamanda girişimcilerin ileriye yönelik beklentileri de, yatırım kararları üzerinde etkilidir.

Yatırım kararlarının belirlenmesinde, faiz oranı değişkenlerden yalnızca biri olmakla birlikte, yatırımları etkileyen diğer değişkenler sabitken, yatırım talebi faiz oranlarının negatif fonksiyonu olarak gerçekleşmektedir. Buna göre düşük faiz oranı yüksek hacimli yatırımlara yol açmaktadır. Diğer değişkenler sabit tutulduğunda, düşük faiz oranı;

- 1- Daha çok hane halkının uzun dönemli kredi kullanabilecek finansal güce sahip olmasına ve konut talebinin artmasına,
- 2- İşletmelerin daha fazla duran varlık talep etmesine ve daha fazla stok tutmalarına,
- 3- Ticari gayrimenkul talebinin artmasına yol açacaktır.

2.2.2. Tobin'in Q Teorisi

Yatırım teorisinin bir diğer kolu, yatırımcıların varlıkları ikame maliyetlerinden daha yüksek fiyatlarla değerlemesi durumunda, yeniden üretilebilir reel sermayeye yatırım yapmak için güçlü teşvikler olduğu varsayımından yola çıkar. Bu kavram Keynes'te ortaya çıkmış, Grunfeld tarafından kısmen uygulanmış ve Tobin'in yeniden üretilebilir reel sermaye varlıklarının finansal piyasa değerlemesinin bu varlıkların ikame maliyetlerine oranı olan "q" kavramının temelini oluşturmuştur. Bu kavramın doğrudan uygulanması, yatırımın marjinal "q"nın bir fonksiyonu haline getirildiği neoklasik teorisinin kullanımına paraleldir (Ciccolo ve Fromm 1979:535).

Neoklasik kurumsal yatırım teorisi, firma yönetiminin, firmanın mevcut net değerini, yani tedavüldeki adi hisselerin piyasa değerini en üst düzeye çıkarmaya çalıştığı varsayımına dayanır. Bir yatırım projesi, yalnızca hisselerin değerini artırması durumunda üstlenilmelidir. Menkul kıymet piyasaları projeyi, şirketin gelecekteki kazançlarına beklenen katkılarını ve risklerini değerlendirir. Yatırımcılar tarafından değerlendirilen projenin değeri maliyetini aşarsa, şirket hisseleri mevcut hissedarların lehine değer kazanacaktır. Yani piyasa, projeyi, ödeme için kullanılan nakitten daha fazla değerlendirecektir. Nakit toplamak için yeni borçlanma veya hisse senedi ihraç edilirse, bu süreç hisse fiyatlarında artışa yol açar. Bu durumda yatırım oranı - yatırımcıların sermaye stokunu artırmak istedikleri hız, sermayenin yerine konan değere göre belirlenen q ile ilişkilidir. (Yoshikawa 1980:739).

Tobin'in q 'su, genel olarak kurulu mevcut sermayenin piyasa değerinin, kurulu mevcut sermayenin yenileme maliyetine oranı olarak hesaplanmaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi, piyasa değerinin artması q 'nun değerini de arttıracaktır. Firma q 'nun değerine göre yatırım kararı alacaktır. Örneğin, para arzının arttırılması, firmanın hisse senetlerine yönelik talebin artmasına neden olacak, bu da hisse talebini ve hisse fiyatını arttıracaktır. Firmanın piyasa değerini belirleyen faktörlerden birisi olan hisse senetlerinin değerlendirilmesi q 'nun artmasına neden olacaktır. Eğer, q birden büyük olursa firma yeni yatırımlar yapacaktır. q değeri bire eşit olursa, firma sadece yenileme maliyetine katlanacaktır. Birden küçük olması durumunda ise herhangi bir yatırım söz konusu olmayacaktır.

3. Devlet ve Makroekonomik Denge

Küreselleşme, 21. yüzyılın başlarında dünyada yaşanan en önemli dönüşümlerden biri olmuştur. Özellikle ekonomik küreselleşme; malların ve sermayenin dünya genelinde serbestçe dolaşabilmesi ve tüm piyasalara uluslararası sermayenin girişine imkân tanınması olarak tanımlanabilir.

Bu süreçte piyasalar, küreselleşmenin temel aktörü konumuna gelmiştir. Böyle bir ortamda, devletin de küresel sisteme entegre olabilmesi için uygun roller üstlenmesi ve kendini bu doğrultuda yeniden yapılandırması gereği ortaya çıkmıştır. Nitekim küreselleşmenin bugünkü düzeyine ulaşmasında; ulusal ekonomilerde devletin küçülmesi, ekonomik faaliyetlerin serbestleşmesi ve sosyal yükümlülüklerin azaltılması önemli rol oynamıştır. Özetle, bu süreçte kamu kesiminin işlevine ilişkin anlayışta köklü değişiklikler meydana gelmiştir.

Kamu kesimi, ekonomik faaliyetler üzerinde temelde iki şekilde etkili olmaktadır. Bunlardan ilki, üretici rolüdür. Bu çerçevede kamu, toplam arzı artırmak amacıyla özel sektörün yetersiz kaldığı alanlarda üretim faaliyetlerinde bulunur ve böylece öncülük yapar. Ancak piyasa ekonomisinin işlediği sistemlerde, kamu bu görevini yerine getirdikten sonra, asıl sorumluluğu olan adalet ve güvenlik hizmetlerine odaklanmalıdır.

İkinci olarak, kamu kesimi toplam talep üzerinde de etkili olur. Yaptığı mal ve hizmet harcamalarıyla, özel sektör talebine ek bir talep yaratarak ekonomideki toplam talebi artırır. Bu yönüyle kamu, hem arz hem de talep tarafında etkili olarak makroekonomik değişkenler üzerinde belirleyici bir rol oynar.

Serbest piyasa ekonomisinde devletin toplam arzı ve toplam talebi etkilemesi dışında ayrıca; serbest piyasanın çalışmasını güvence altına almak, ekonomide etkinliği sağlamak, sosyal hayatı düzenlemek, ekonomik-sosyal ve siyasal yaşamda istikrarı sağlamak, sosyal sınıflar arasındaki gelirin paylaşımını adaletli bir şekilde sağlamak gibi etkileri vardır.

3.1. Kamu Harcamaları ve Denge

Kamu kesiminin bulunmadığı bir ekonomide, milli gelir dengesinin sağlanması, tasarrufların (S) yatırımlara (I) eşit olması koşuluna bağlıdır. (Bu analiz, daha sade bir değerlendirme yapılabilmesi

için dış ticaretin yer almadığı bir ekonomik model çerçevesinde ele alınmaktadır.) Bu durumda milli gelir dengesi şu şekilde ifade edilebilir:

$$I = S$$

Ayrıca, bir ekonomide toplam harcamaların yaratılan gelirle eşit olacağı varsayımı doğrultusunda aşağıdaki denklem de geçerlidir:

$$Y = C + I$$

Bu denklemde, milli gelir (Y), tüketim (C) ve yatırım (I) harcamalarının toplamına eşittir.

Devletin bu modele dâhil edilmesi, ekonomiye vergi gelirlerinin (T) ve kamu harcamalarının (G) eklenmesi anlamına gelir. Kamu harcamaları, ekonomideki toplam harcamalara katkı sağlayan önemli bir unsurdur. Günümüz ekonomilerinde de kamu harcamalarının, toplam harcamalar içinde kayda değer bir yeri vardır. Ancak, kamu sektörü bu harcamaları finanse edebilmek için vergi gelirlerinden faydalanır.

Daha önceki modelde harcamalar ve gelir arasında bir denge söz konusuydu. Bu dengenin sürdürülebilmesi için, kamu gelirleri ile kamu harcamaları arasında da bir denge sağlanmalıdır. Yani kamu harcamalarının, toplanan vergilere eşit olması gerekir.

Devletin temel gelir kaynağı olan vergiler, iki ana gruba ayrılır: Dolaylı vergiler ve dolaysız vergiler. Bu vergiler vergi adaletinin sağlanması açısından da önemlidir. Eğer bir ülkede toplam vergi gelirleri içerisinde dolaylı vergilerin payı yüksekse, o ülkede vergi adaletsizliği var demektir. Bu da gelir dağılımını olumsuz etkiler.

- Dolaylı vergiler, mal ve hizmetlerin satın alınması sırasında ödenen vergilerdir. Örneğin: Katma Değer Vergisi (KDV), Özel Tüketim Vergisi (ÖTV), Akaryakıt Tüketim Vergisi gibi.

- Dolaysız vergiler ise, birey ya da kurumların gelirleri ve servetleri üzerinden doğrudan alınan vergilerdir. Örneğin: Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Veraset ve İntikal Vergisi gibi.

Özel sektörün yanı sıra, kamu sektörü de harcamaları (G) ve topladığı vergiler (T) ile milli gelir dengesinde etkili olmaktadır. Bu durumda yeni denge koşulu şu şekilde ifade edilir:

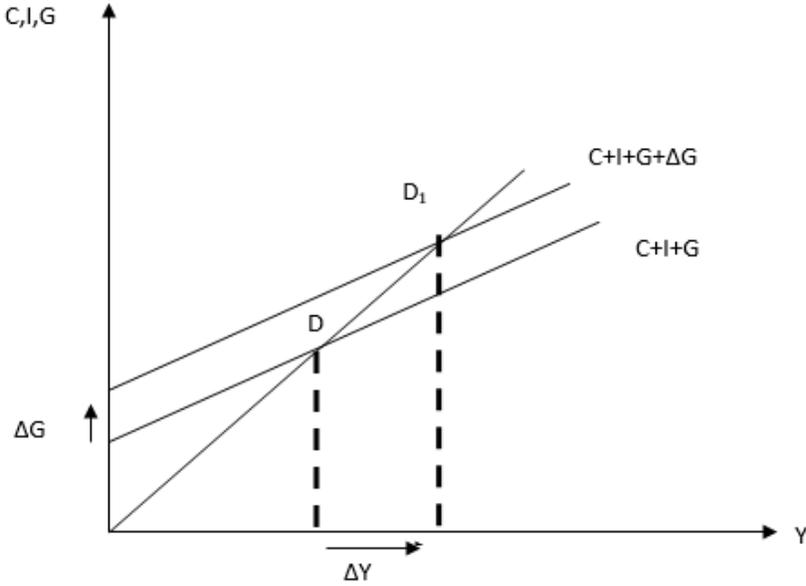
$$I + G = S + T$$

Bu denklemde, kamu harcamaları, tıpkı yatırımlar gibi ekonomiye katkı sağlarken; vergiler, tasarruflara benzer şekilde ekonomiden sızıntı oluşturmaktadır. Dolayısıyla ekonomik dengede, toplam katkılar ile toplam sızıntıların birbirine eşit olması gerekir.

Diğer yandan, milli gelir dengesini harcamalar yönünden de analiz edilebilir. Yani bir ekonomide yaratılan gelirin tamamı harcandığında denge sağlanmış olur. Bu durumda denklem şöyle yazılır:

$$Y = C + I + G$$

Kamu harcamalarındaki bir artış, milli geliri, yapılan harcamadan daha fazla oranda artırabilir. Bu durum grafiksel olarak da gösterilebilir. Örneğin, Şekil 6'da görüldüğü gibi, kamu harcamalarında meydana gelen ΔG kadar bir artış, milli gelirden ΔY gibi daha büyük bir artışı tetiklemiştir. Bu durumda denge noktası D'den D₁'e kayarak, daha yüksek bir milli gelir düzeyinde yeni bir denge oluşmuştur.

Şekil:6 Kamu Harcamalarının Gelire Etkisi

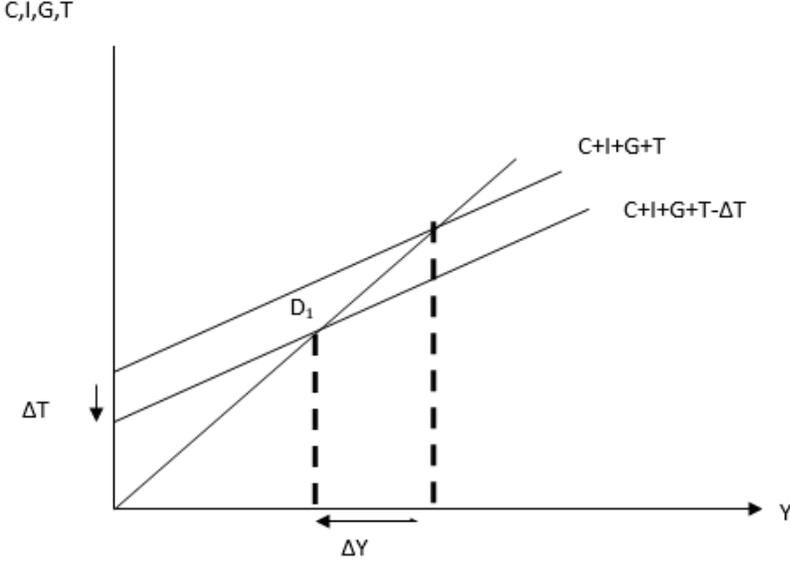
Burada G , devletin toplam harcamalarını ifade etmektedir. Ancak, devletin yaptığı her harcama, milli gelir üzerinde aynı etkiyi yaratmaz. Örneğin, kamu yatırımları, transfer harcamalarına göre milli gelir üzerinde daha büyük bir etkiye sahiptir. Çünkü transfer harcamaları doğrudan mal ve hizmet üretimine karşılık yapılmaz; bu nedenle ekonomide yaratacağı katma değer daha düşüktür.

3.2. Vergiler ve Denge

Devlet, yaptığı harcamaları öncelikli olarak vergi gelirleriyle finanse etmeye çalışır. Ancak, bu yeterli olmadığında başvuracağı bir diğer finansman kaynağı ise borçlanmadır. Vergiler, ekonomideki toplam talebi azaltıcı bir etkiye sahiptir. Bu azalma, dolaylı olarak milli geliri düşürme yönünde bir etki yaratır. Ancak, vergi oranlarındaki değişiklikler, toplam talebi her zaman aynı oranda etkilemez.

Bu durum grafikte de açıklanabilir. Şekil 7'de gösterildiği gibi, vergilerde meydana gelen ΔT büyüklüğündeki bir artış, hem tüketim

harcamalarının düşmesine hem de milli gelirden ΔY kadar bir azalmaya yol açmaktadır. Kamu otoritesi vergileri artırdığında, bu artışın tamamı harcamalarda bire bir azalma yaratmaz. Buna rağmen, toplam talep düşer ve denge noktası D_1 'e kayarak daha düşük bir milli gelir düzeyinde yeni bir denge oluşur.

Şekil:7 Vergilerin Gelire Etkisi

Şekil 7'de gösterildiği üzere, vergiler hem tüketim harcamalarını hem de milli geliri azaltıcı bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle, vergi oranlarının düşürülmesi, harcamaları ve dolayısıyla milli geliri artırıcı yönde etkili olabilir.

Gerçek hayatta devletin yaptığı harcamalar ile elde ettiği gelirler her zaman birbirine eşit olmayabilir. Bazı dönemlerde harcamalar, bazı dönemlerde ise gelirler daha yüksek olabilir. Ancak, gelişmekte olan ülkelerde bu dengesizlik genellikle harcamalar lehine gerçekleşmekte, yani bu ülkeler bütçe açığı vermektedir. Bu açıklar ise genellikle borçlanma yoluyla finanse edilmeye çalışılır.

Borçlanma, günümüzde devletin başvurduğu önemli bir finansman kaynağı haline gelmiştir. Ancak vergiler ile borçlanma arasında temel bazı farklar bulunmaktadır:

- Vergi gelirleri sürekli bir nitelik taşıırken, borçlanma geçici bir çözümdür ve vadesi geldiğinde faiziyle birlikte geri ödenmesi gerekir.
- Bu geri ödemeler genellikle vergi gelirleriyle finanse edilir.
- Borç alınan dönemde, ekonomi için bir kaynak girişi sağlanırken; borcun geri ödenme sürecinde kaynak çıkışı yaşanır.
- Ayrıca borçlanma, genel olarak bireylerin ve kurumların gönüllü katılımıyla gerçekleşir. Buna karşın, vergilerde kişisel onaya gerek yoktur.

Devlet borçlanmaya karar verdiğiğinde, iki temel seçeneği bulunmaktadır:

İç Borçlanma

Devletin yurtiçinde, bireylerden, kurum ve bankalardan vade ve faiz karşılığında kaynak sağlamasıdır. Bu süreç genellikle gönüllülük esasına dayanır. İç borçlanma, devlete duyulan güvenle doğrudan ilişkilidir. Eğer bu güven tesis edilebilirse, devlet daha uzun vadeli ve düşük faizli borçlanma imkânı bulabilir.

Dış Borçlanma

Devletin yurtdışından döviz veya kaynak temin etmesidir. Dış borçlanmanın başlıca iki amacı vardır:

- İç kaynak yetersizliğini tamamlamak
- Ödemeler dengesi açıklarını kapatmak ve döviz girişi sağlamak

Dış borçlar alındığında, ilgili yıl içinde yatırımlar ve tüketim harcamaları artar. Ancak, geri ödeme zamanı geldiğinde, bu borçlar faiziyle birlikte dışarıya kaynak çıkışı yaratır. Bu nedenle, dış borçlarla sağlanan kaynaklar verimli ve üretken alanlara yönlendirilmelidir.

Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar, borç yükü ağır olan ülkelerden faiz dışı fazla vermelerini talep etmektedir. Faiz dışı fazla, devletin faiz ödemeleri hariç gelir ve giderlerinin farkını ifade eder ve kamu maliyesinin sağlıklı yapısını gösteren önemli bir göstergedir.

Asıl önemli olan ise, devletin borçlarına ödediği faiz oranının, milli gelirin artış oranından daha düşük olmasıdır.

Faiz dışı fazlanın temel amacı; kamu borçlarının GSYİH'ya oranını düşürmek ve borçların sürdürülebilirliğini sağlamaktır. Çünkü bir ülke yalnızca anapara borçlarını değil, aynı zamanda işleyen faiz ödemelerini de karşılamak zorundadır.

- Eğer ülke faiz dışı fazla veremezse, ana para borçlarını yeniden borçlanarak çevirmek zorunda kalır ve ayrıca faiz ödemeleri için de yeniden borçlanma ihtiyacı doğar. Bu durumda borç yükü “kartopu etkisiyle” giderek artar.
- Buna karşın, faiz dışı fazla verilmesi, en azından faiz ödemelerinin bir kısmının vergi gelirleriyle karşılanmasını sağlar. Böylece borcun mutlak artışı sınırlandırılır.

Ayrıca, ekonomi büyüdükçe kamu borç stokunun GSYİH'ya oranı da düşer. Bu hedefin gerçekleşmesi için şu koşulun sağlanması gerekir:

$$\text{Faiz Dışı Fazla} + \text{Büyüme Oranı} > \text{Reel Faiz Oranı}$$

Eğer bu denge sağlanmazsa, faiz dışı fazla verilmesine rağmen borç oranı düşmeyecek, hatta artmaya devam edecektir.

Bütçe açıklarını kapatmak için başvurulan bir diğer yöntem ise senyoraj gelidir. Bu yöntem, devletin para basma hakkını kullanarak elde ettiği geliri ifade eder. Merkez Bankası'nın bastığı yeni paralar, reel kamu harcamalarının finansmanında kullanılır.

Ancak, para arzı arttıkça enflasyonist baskı da artar. Başlangıçta senyoraj gelirleri yükselse de, enflasyon arttıkça bu gelirler azalmaya başlar. Çünkü artan enflasyon, vergi gelirlerinin reel değerini düşürür. Bu duruma Tanzi Etkisi denir.

Tanzi Etkisi, gecikmeli tahsil edilen vergilerin gerçek alım gücünü azalttığı için, ilerleyen dönemlerde kamunun finansman ihtiyacını daha da artırır. Bu da, enflasyonla birlikte kamu maliyesinde bir kısır döngü yaratabilir.

4. Mal piyasası dengesi: IS

Girişimciler, daha fazla kâr elde etmek ya da pazardaki konumlarını korumak amacıyla yatırım yapma ihtiyacı duyarlar. Ancak bu yatırımları gerçekleştirebilmeleri için sermayeye ihtiyaçları vardır. Girişimciler, bu sermayeyi yani fon talebini, ya öz kaynaklarından ya da dış kaynaklardan temin edebilirler.

Diğer yandan, hane halkı, elde ettikleri gelirin bir kısmını tüketim için harcarken, geri kalan kısmını tasarruf eder. Bu tasarruflar, sadece birikim amacıyla değil; enflasyona karşı korunmak, ek gelir sağlamak ve yatırım yapma imkânı elde etmek gibi çeşitli nedenlerle sermaye piyasalarında değerlendirilmek istenir. Bu nedenle hane halkı, tasarruflarını sermaye piyasalarına fon arzı olarak sunar.

Klasik ve Neo-Klasik iktisatçılar gibi, Keynesyen iktisatçılar da kapalı bir ekonomide tasarruf ile yatırımın birbirine eşit olması gerektiğini savunur. Ancak, bu iki yaklaşımın dengeyi açıklama biçimleri farklıdır:

- Klasik ve Neo-Klasik düşünceye göre, bu denge sermaye piyasaları aracılığıyla, faiz oranlarının değişimiyle otomatik olarak sağlanır.
- Keynesyenlere göre ise, dengeyi sağlayan asıl unsur faiz değil, gelir düzeyindeki değişimlerdir.

Sermaye birikimi, yani üretim kapasitesinin artması, esasen yatırımlara bağlıdır. Yatırımların temel kaynağı ise toplam tasarruf düzeyidir. Bu toplam tasarruflar iki ana bileşenden oluşur:

1. Yurt içi tasarruflar:

- Kişisel tasarruflar
- Kurumsal (şirket) tasarruflar
- Kamu tasarrufları

2. Yurt dışı tasarruflar:

- Yabancı özel sermaye girişleri
- Dış yardımlar

Planlama süreçlerinde, gelir dağılımına dair veriler incelenerek, yurt içi tasarrufların istenilen kalkınma hızına ulaşmak için gerekli yatırım düzeyini karşılayacak şekilde nasıl artırılabileceği analiz edilir.

Eğer yurt içi tasarruflar yetersiz kalırsa, üç temel seçenek gündeme gelir:

- Açık finansman yöntemine başvurmak (bütçe açıkları)
- Yurt dışı tasarrufları artırmak (dış borç, yabancı sermaye)
- Kalkınma hedeflerini aşağı çekmek

Yatırımlar ile tasarruflar arasındaki ilişkiyi ve değişmelerinin eşitleyici etkisi şekille de gösterilebilir. Şekil 8'de yatay eksen de gelir düzeyi, dikey eksen de ise yatırım ve tasarruf miktarları gösterilmiştir. Yatırımların tasarruflarla kesiştiği D noktası, denge noktasını

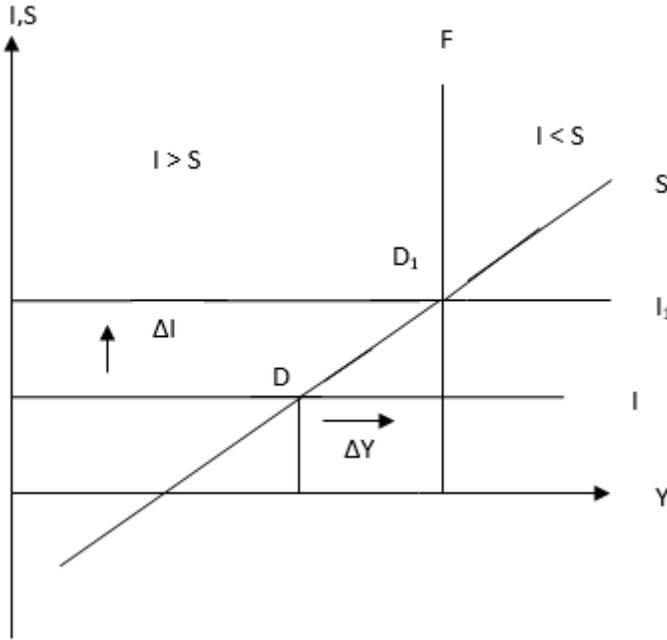
göstermektedir. Bu noktada $I=S$ eşitliği sağlanmıştır. Milli gelir eksik istihdam seviyesinde dengeye ulaşmıştır. F doğrusu ise tam istihdam gelir seviyesini göstermektedir.

Eğer ekonomide;

$I > S$ ise milli gelir yükselir. (Yatırımlar, para arzı, iddiharın çözülmesi veya borçlanma ile finanse edilmiş olabilir.)

$I = S$ ise milli gelir denge düzeyi sağlanmış olur.

$I < S$ ise milli gelir düşer. (Bu durum, yapılan tasarrufların iddihara yönelmesi ya da para arzındaki düşmeden kaynaklanabilir.)

Şekil: 8 Milli Gelir Dengesi

Şekil 8 yardımıyla açıklanan $I=S$ dengesi denklemler yardımıyla da ispat edilebilir. Tasarruf denklemini $S=Y-C$ yazılabileceği bilinmektedir. Buradan $Y=C+S$ sonucuna ulaşılmaktaydı. Aynı zamanda,

milli geliri oluşturan toplam harcamalar da $Y=C+I$ şeklinde formüle edilmektedir. Her iki denklemde Y 'ler birbirine eşitlenirse;

$$C+S=C+I, \text{ buradan da } S=I \text{ sonucuna ulaşılır.}$$

Bu denge aynı zamanda mal piyasalarındaki dengeyi açıklamakta kullanılan bir yöntemdir. Burada sızıntılar ile katkılar birbirine eşittir. Ekonomide harcama akımları sırasında tasarruflar sızıntı, yatırımlar ise katkı niteliğindedir.

Şekil 8'de görüldüğü gibi, otonom bir yatırım artışında (ΔI), gelirler daha fazla (ΔY) artmakta ve D_1 noktasında tekrar dengeye gelmektedir. Bunun nedeni yatırımların çoğaltan etkisi'dir.

Çoğaltan; otonom yatırım harcamalarındaki bir birimlik artışın, denge gelir düzeyinde daha yüksek bir artışa neden olmasıdır. Örneğin; halkın gelir artışının $1/5$ 'ini tasarruf etmek istiyorsa, girişimcilerin yatırımlarını 1 milyar lira arttırmaları karşısında öncelikle gelir seviyesi 1 milyar lira artacaktır. Bu geliri elde edenler bunun $1/5$ 'ini tasarruf edip 800 milyonunu tüketime harçayacaklardır; bu harcamalarda başkalarına gelir ve istihdam yarattığı için onlar da bunun $1/5$ 'ini tasarruf edip 640 milyon lirası ile tüketimlerini arttıracaklardır. Gelir artışı durduğu ve yeni dengeye ulaşıldığı zaman 1 milyarlık yatırım artışının 5 milyarlık gelir artışına neden olduğu görülecektir. Yalnız yatırımların bu çoğaltan etkisi, noksan istihdam şartlarında geçerli olacaktır. Çoğaltan katsayısı k ile gösterilecek olursa;

$k = \Delta I / \Delta Y$ veya, kapalı ekonomi modelinde çoğaltan katsayısının büyüklüğü o ekonomideki marjinal tasarruf eğiliminin (s) tersine eşit olacaktır.

$$k = 1/s \text{ veya } k = 1/1-c \text{ olarak formüle edilebilir.}$$

Şekil 8'de görüldüğü gibi, uygulamada da yatırım ve tasarruflar her zaman eşit değildir. Dünyadaki tüm ülkeler değerlendirildiğinde, bazı ülkelerdeki açık diğer ülkelerdeki fazla ile dengelenir. Özellikle yatırım ve

tasarruf arasındaki ilişki dış ticaret dengesindeki açıklar için daha yararlı açıklama sunmaktadır.

Kapalı bir ekonomide, toplam yurtiçi tasarruflar, özel ve kamu kesimi tasarruflarının toplamından oluşur ve bu tasarruflar, ekonomideki toplam yatırımlara eşit olur. Bu ilişki aşağıdaki şekilde ifade edilebilir:

$$S_i = S_p + S_g = I_p + I_g$$

Burada:

- S_i : Toplam yurtiçi tasarruflar
- S_p : Özel kesim tasarrufları
- S_g : Kamu kesimi tasarrufları
- I_p : Özel sektör yatırımları
- I_g : Kamu yatırımları

Açık bir ekonomide ise dış ekonomik ilişkiler devreye girdiği için, yurtiçi tasarruflar ile yatırımlar arasındaki eşitlik her zaman korunmaz. Bu durumda dış tasarruflar (yani dış kaynaklar) devreye girerek farkı kapatabilir.

Açık ekonomi koşullarında denklem şu şekilde genişletilir:

$$S = S_i + S_d = S_p + S_g + S_f = I_p + I_g$$

Burada:

- S : Toplam tasarruflar
- S_d / S_f : Dış tasarruf (yani cari işlemler dengesi açığına karşılık gelen dış kaynak)

Cari işlemler açığı, bir ülkenin gelirinden fazla harcama yaptığını gösterir. Bu açık, sermaye girişi ya da döviz rezervlerinin azalması ile finanse edilir.

Buna karşılık, eğer ekonomi gelirinden daha az harcama yapıyorsa, cari işlemler dengesi fazla verir. Bu fazla ise genellikle sermaye ihracı ya da rezerv artışı şeklinde değerlendirilir.

Bir ülke yatırımlarından daha fazla tasarruf yapıyorsa, bu ülkenin dış ticaret fazlası (pozitif net ihracat) verme olasılığı yüksektir. Öte yandan, yatırımlar ulusal tasarrufları aşıyorsa, bu durum dış finansman ihtiyacını doğurur ve net ihracat negatif olur, yani ülke dış ticaret açığı verir.

Tüketim harcamalarında meydana gelen değişme oranı ile yatırımlar arasında da, yukarıda otonom yatırımlar ile gelir arasındaki ilişkiye benzer bir etkileşim vardır. Buna hızlandıran kuralı denir. Tüketim harcamalarında ortaya çıkan bir artış girişimcileri ya yeni yatırımlara ya da var olan kapasitelerini arttırmaya yöneltecektir. Her iki durumda da sermaye mallarına olan talep artacaktır. Bunun sonucunda hem tüketim harcamaları hem de yatırım harcamaları artacak, bütün bunlarda milli gelirin artmasını sağlayacaktır. Bu süreç ekonomide giderek artan canlılığa neden olacaktır.

Hızlandıran kuralına göre, tüketim harcamalarında meydana gelen değişmeler, yatırımlarda kendinden çok daha büyük dalgalanmaya neden olacaktır. Hem çarpan hem de hızlandıran kavramları, suya atılan bir taşın yaratmış olduğu dalgalanmaya benzemektedir.

Hızlandıran kuralına eleştiriler yöneltilmiştir. Bu eleştirilerden bazıları şunlardır:

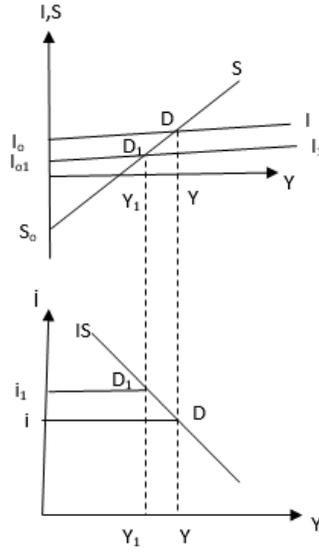
- Hızlandıran kuralında, tüketim harcamalarındaki artış hemen ve hiç beklemeden yeni makineler siparişine neden olacağı varsayılmaktadır. Oysa girişimciler, kapasitelerini genişletmeden önce, tüketimdeki bu artış eğiliminin sürekli olup olmayacağını bilmek isterler. Eğer bu artış geçici ise, o zaman girişimcilerin yatırımlarında herhangi bir değişiklik

olmayacaktır. Burada ileriye yönelik beklentiler ön plana çıkmaktadır.

- Ayrıca, girişimcilerin makine siparişleri hemen karşılanamayabilir. O zaman tüketimdeki artışa yatırımlar gecikmeli olarak uyum sağlayabilecektir. Bu durumda artan talep fiyatların yükselmesine neden olacaktır.
- Girişimciler, artan tüketim talebini karşılamak için kapasitelerini arttırmak için gerekli fona sahip olmayabilirler ya da borçlanma olanakları sınırlı olabilir. Bu durumda, zorunlu olarak sermaye mallarına olan taleplerini ertelemek durumunda kalırlar. Bu nedenle, tüketimde ortaya çıkan değişiklik, yatırım malları talebine hemen değil de gecikmeli olarak yansiyabilir.

Yatırım-tasarruf eşitliğini gösteren grafikten faydalanarak, mal piyasası dengesini gösteren IS eğrisine ulaşılabilir. IS eğrisi farklı faiz ve gelir düzeylerinde mal piyasasında oluşan dengeyi gösterir. Aşağıdaki şekil 9'da görüldüğü gibi, İlk dengein i faiz oranında sağlanmıştır. Faizlerde ortaya çıkan herhangi bir değişiklik öncelikli olarak yatırım harcamalarında bir değişikliğe neden olacaktır. Şekilde faiz oranları i_1 seviyesine çıktığında yatırım harcamaları da I_1 seviyesine düşmekte ve yeni bir denge oluşmaktadır. İki denge noktası birleştirildiğinde mal piyasası dengesini gösteren IS doğrusu elde edilmiş olur.

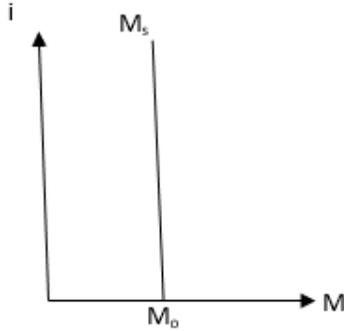
IS eğrisinin eğimi, yatırımların faize duyarlılığı ile çarpanın değerine bağlıdır. IS eğrisinin konumu, iktisat politikaları açısından değerlendirildiğinde, maliye politikası tarafından belirlenir. Genişletici maliye politikaları IS'yi sağa kaydırırken, daraltıcı maliye politikaları ise sola kaydıracaktır.

Şekil: 9

5. Para Piyasası Dengesi: LM

Para piyasası dengesi, para arzı ile para talebinin eşitlenmesi sonucunda oluşmaktadır. Para arzı özellikle Keynes'de dışsal bir değişken olarak kabul edilir. Bunun nedeni, para arzının merkez bankaları tarafından kontrol edilmesidir. Bu yüzden para arzı yatay eksene dik olarak çizilir. Bu durum aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil: 10

Para arzı dışsal kabul edilirken, para talebi ise gelir ve faize duyarlıdır. Keynesyen ve klasik ekolde en önemli ayrılış, para talebi ile ilgilidir. Bununla birlikte para talebi Keynes'in likidite tercihi teorisine göre belirlenmiştir.

Klasik teoride para talebi işlem güdüsünden türetilir. Kişiler ticari işlemlerini gerçekleştirmek için para talep ederler. Keynesyen teoride ise, para işlem ve değer saklama aracı olarak tutulur. Değer saklama aracı olarak tutulan para talebi faize duyarlıdır. Yine, keynesyen teoride kişiler servetlerinin bir kısmını para olarak tutarlar. Buradaki amaç, para dışında finansal varlıkların fiyatlarında ortaya çıkan değişikliklerden gelir elde etmektir. Dolayısıyla, alternatif varlıklar (para ve tahvil) arasından seçim yapılarak servet tutma şekline karar verilir. Buna spekülasyon güdüsüyle para talebi de denir. Spekülasyon güdüsüyle para talebi faiz oranının bir fonksiyonudur. Faiz oranı değişikliği tahvillerin değerini etkiler.

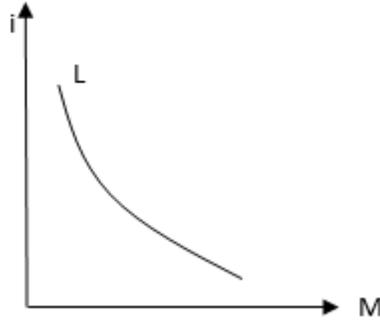
Faiz oranları düşerse tahvil fiyatları artar. Tahvil fiyatı artınca tahvile yönelik talep azalır. Spekülasyon amacıyla para talebi artar. Çünkü yüksek fiyattan tahvil alınmayacaktır. Bu riskli bir durumdur. Tahvil fiyatları düşebilir ve zarar oluşabilir. Bu durumda tahvil fiyatlarının düşmesi beklenecektir. Spekülasyonda temel amaç, düşük fiyattan almak ve yüksek fiyattan satmak ve kar elde etmektir.

Bir ekonomide Reel GSYH arttıkça buna bağlı olarak ekonomideki işlem sayısı fazlalaşacaktır. Bu da para talebinin artmasına neden olur. Aynı zamanda ekonomide fiyatlar genel düzeyi yükseldikçe, aynı işlemleri yapmak için daha fazla paraya ihtiyaç olacağından, para talebi artacaktır.

Genel olarak toparlanacak olunursa, Reel GSYH veya fiyatlar genel düzeyindeki artışlar para talebini arttırırken, faiz oranlarındaki bir artış ise para talebini azaltır. Çünkü faiz geliri, elde para tutmanın fırsat maliyetidir. Bu durum aşağıdaki grafikte gösterilmiştir. Buna likidite

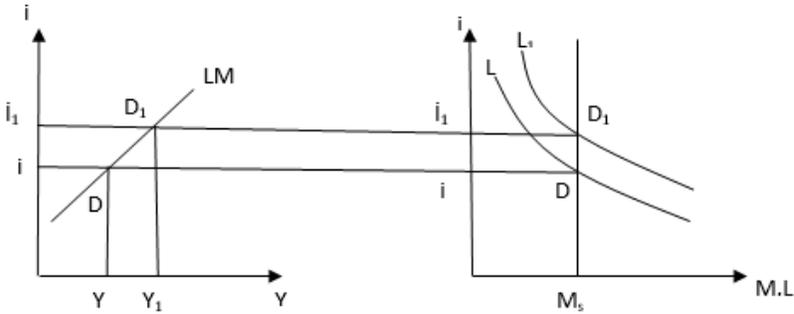
tercihi fonksiyonu da denir. Bu fonksiyon, halkın faiz oranlarındaki değişimler karşısında elde para tutma tercihini yansıtmaktadır.

Şekil 11’de görüldüğü üzere faiz oranları düştükçe likidite tercihi artmaktadır. Çünkü tahvil fiyatı düşmüştür.

Şekil:11 Para Talebi

Para talebini de bu şekilde açıkladıktan sonra artık para ve tahvil piyasalarını dengesini gösteren grafik oluşturulabilir.

Şekil: 12 Para ve Tahvil Piyasasında Denge

Sağdaki diyagramda para talebi ile para arzının kesiştiği D noktası para ve tahvil piyasasının dengesini göstermektedir. Bu denge sonucunda oluşan i faiz oranı soldaki diyagramda Y gelir düzeyinde yer almaktadır.

Gelir düzeyinde bir artışın (Y_1) ortaya çıkması para talebinin artmasına (L_1) neden olur. Para talebi artışı da, para arzı sabit kaldığı sürece faiz oranlarını arttırır (i_1). Böylece yeni bir denge düzeyine ulaşılır (D_1). İki denge noktası birleştirildiğinde para-tahvil piyasalarında eş anlı dengeyi gösteren LM eğrisi elde edilmiş olur.

LM eğrisini para politikası etkiler. Genişletici bir para politikası uygulaması LM'nin sağa doğru kaymasına neden olur. LM eğrisinin eğimi ise para talebinin gelire ve faize olan duyarlılığına bağlıdır.

LM eğrisinin eğimi ile ilgili iktisadi görüşler açısından farklılıklar vardır. Bu farkların oluşumunun temelinde para talebiyle ilgili görüşler bulunur. Likidite tuzağının kabul edildiği Keynesyen görüşte LM eğrisi yatay eksene paralel çizilir. Çünkü likidite tuzağı, para talebinin faize duyarlılığının sonsuz olduğu durumda ortaya çıkar. Klasik görüşte ise yatay eksene dik olarak çizilir. Bunun nedeni de, Klasik ekolde para talebinin spekülatif güdüsünün olmamasıdır. LM doğrusunun eğimi iktisat politikalarının etkinliğini etkileyebilmektedir.

6. Genel Denge IS=LM

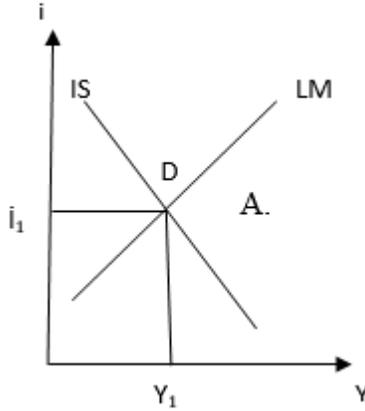
Genel dengeyi göstermede kullanılabilen IS-LM analizi J.R.Hicks ve A.Hansen tarafından geliştirilmiştir. Bu analiz içerisinde fiyatlar genel düzeyi sabit kabul edilmiştir.

Keynesin Genel Teori'sine matematiksel bir yapı kazandırmayı amaçlayan ilk makalelerin en etkili, John Hicks'in "Bay Keynes ve Klasikler: Önerilen Bir Yorum" (1937) adlı çalışmasıdır ve bu çalışma IS-LM diyagramının çıkış noktası gibi görünmektedir. Hicks (1937) diyagrama SI-LL adını vermişti. Günümüzde kullanılan IS-LM adını Hansen'in çabalarının bir sonucu olduğu tahmin ediliyor (Darity ve Young 1995:6).

Günümüzde de IS-LM analizi kullanılmaya, değiştirilmeye ve geliştirilmeye devam etmektedir. servet etkilerini, portföy teorisini, yatırımın q-teorisini, önce uyarlanabilir ve ardından rasyonel beklentileri,

fon akışı analizini, paranın iç ve dış kaynaklarını, hükümet bütçe kısıtını, sözde menü maliyetlerini, yabancı sektörü ve hatta son zamanlarda genelleştirilmiş artan getirileri kapsayacak şekilde değiştirilmiştir (Darity ve Young 1995:2). Bununla birlikte IS-LM Keynesyen ekonominin bir yorumu olarak varlığını sürdürmektedir. Varlığını sürdürmesinin temel nedeni Modelin çok yönlülüğü ile birlikte, hem tam istihdam hem de işsizlik koşullarında hem para hem de maliye politikasını analiz etmek için kullanılabilir olmasıdır (Darity ve Young 1995:37).

Mal piyasası dengesini gösteren IS ile, para ve tahvil piyasası dengesini gösteren LM eğrilerinin kesiştiği noktalar ekonominin genel dengesini gösterecektir. Aşağıdaki şekilde IS ile LM'nin kesiştiği D noktası bu dengeyi göstermektedir. D noktasına denk gelen faiz oranı ve gelir düzeyi de denge faiz oranı ve denge gelir düzeyidir.

Şekil: 13 Genel Denge

D noktasının dışındaki noktalarda genel denge sağlanmaz. Diğer durumlarda ya para piyasasında ya mal piyasasında ya da iki piyasada birden dengesizlik vardır. Para piyasasında dengesizlik varsa, tahvil piyasasında da dengesizlik vardır. Para piyasası dengede ise tahvil piyasası da dengededir. Bu yüzden bundan sonra sadece para piyasası

kullanılacaktır. Okuyucunun para piyasası dendiğinde tahvil piyasasından da bahsedildiğine dikkat etmelidir.

Şekildeki A noktası her iki piyasada birden dengesizliğin olduğunu göstermektedir. Mal piyasasında arz fazlası ($S>I$), para piyasasında ise talep fazlası ($L>M$) vardır. Mal arz fazlasının olması milli geliri azaltacaktır. Çünkü firmalar üretimlerini kısacaklardır. Arz fazlasını stoklayabilseler bile, stoklama maliyeti artacağından üretimi kısmak daha karşılaşılabılır bir durum olacaktır. Diğer taraftan para piyasasında talep fazlası, tahvil piyasasında arz fazlasına neden olacaktır. Tahvil sahipleri para taleplerini karşılamak için ellerindeki tahvilleri satacaklardır. Bu da tahvil fiyatlarının düşmesine ve faiz oranlarının yükselmesine neden olacaktır. Bu süreçler mal ve para piyasaları dengeye gelene kadar devam edecektir.

Piyasaların değişen koşullara kendilerini ayarlamaları farklı hızlarda olur. Dengeye geçiş süreçleri aynı olmaz. Çünkü mal piyasasında üretimi azaltmak veya arttırmak kolay olmaz. Para piyasasında uyum ise çok daha hızlı olur. Örneğin, tahvil alım satımı hızlı bir şekilde faiz oranlarını değiştirir.

IS ve LM eğrilerinin konumlarının değişmesi denge gelir düzeyi ve denge faiz oranının değişmesine neden olacaktır. Eğrilerin konumlarıyla ilgili ayrıntılı açıklamalar kitabın ilerleyen sayfalarında yer alan iktisat politikalarının etkinliği bölümü altında yapılacağından, burada ayrıntıya girilmemiştir.

7. Açık Ekonomide Genel Denge IS-LM-BP

Günümüz ekonomileri dışa açık ekonomilerdir. Dolayısıyla dışa açık bir ekonomide iktisat politikalarının etkinliğini inceleyebilmek için, dış ekonomik ilişkiler sonucunda oluşturulan ödemeler dengesinin analizlere katılması gerekir. Kapalı ekonomi için geliştirilen IS-LM analizine dış dengeyi gösteren BP'nin ilave edilmesi gerekir. Böylece

günümüz koşullarına daha uygun bir ekonomide iktisat politikalarının etkinliği analiz edilebilir.

Daha önce açıklanmış olan IS-LM eğrileri açık ekonomide de aynı özelliklerini ve şekillerini korumaktadırlar. Yalnızca IS eğrisinin eğiminde az da olsa değişikliğe neden olur. Açık ekonomide bu model, dış dengeyi (BP) de kapsayacak şekilde genişletilmektedir. Bu durumda IS-LM eğrileri iç denge durumunu göstermektedir.

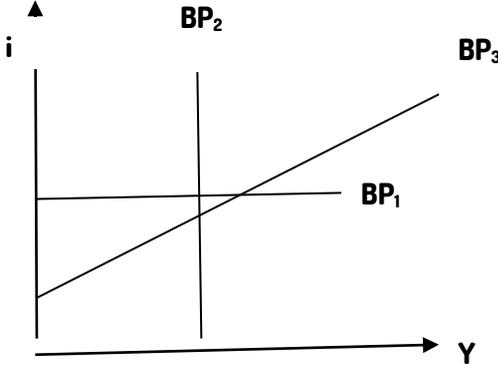
Dış dengenin modele dahil edilmesi IS eğrisinin eğimi üzerinde değişikliğe neden olduğu yukarıda belirtilmişti. Bunun nedeni dış dengeyle beraber modele marjinal ithalat eğiliminin katılmış olmasıdır. Bu harcama çarpanının değerini azaltır. IS'nin eğimini belirleyen değişkenlerden birinin harcama çarpanı olduğu hatırlanırsa, eğimin neden değiştiği de anlaşılmış olur. Bu durumda IS eğrisi daha dik konuma gelir.

Dış dengeyle beraber, analizlere uluslararası sermaye akımları ve döviz kuru rejimleri de girmiş olur.

Bir ülkenin dış dengesi, ödemeler dengesi içerisinde yer alan cari hesap ile sermaye hesabı tarafından belirlenir. Cari hesap toplamı ile sermaye hesabı toplamı birbirine eşit ise BP eşitliği, yani dış denge sağlanmış olur.

BP eğrisi, dış dengenin sağlandığı farklı milli gelir ve faiz oranı bileşiminin geometrik gösterimidir. BP eğrisi sermaye hareketlerine bağlı olarak üç farklı şekilde çizilebilmektedir. Eğer, bir ekonomide tam sermaye hareketliliği varsa, BP yatay eksene paralel olur (BP_1). Bunun anlamı yurt içi faiz oranları ile yurt dışı faiz oranlarının eşit olması demektir. Faiz oranlarında küçük bir fark sermaye hareketlerinin çok hızlı hareket etmesine neden olur. Eğer sermaye hareketliliği yoksa, sermaye hareketliliği tamamen kısıtlandıysa, BP eğrisi yatay eksene diktir (BP_2). Bu durumda iç faiz oranları ile dış faiz oranları arasındaki fark sermaye hareketlerine neden olmaz. Kısıtlı sermaye hareketlerinde ise BP

pozitif eğimlidir (BP_3). Ülkeler arası faiz oranı farklılığı sermaye hareketlerine neden olur. Bu üç durumda aşağıdaki grafikte gösterilmiştir.

Şekil:14 BP Eğrisi

BP eğrisinin solundaki bölge ödemeler dengesinin fazla verdiği, dış fazla olduğunu gösterir. Tersi de dış açığın göstergesidir. BP'nin eğimini, marjinal ithalat eğilimi ve sermaye hareketlerinin ülke içi faiz oranları ile ülke dışı faiz oranları arasındaki farka olan duyarlılığına bağlıdır. BP'nin konumunu da reel döviz kuru etkiler. Eğer reel döviz kuru yükselirse BP eğrisi sağa kayar. Sadece tam sermaye hareketliliği durumunda reel kurdaki değişime tepki olmaz.

Ülkelerin uyguladıkları politikalar incelendiğinde, çoğunluklu kısıtlı sermaye hareketlerinin uygulandığı görülmektedir. Bu durumda analizlerde BP'nin kısıtlı sermaye hareketlerinin olduğu durumun kullanılması daha gerçekçi olacaktır. Bu durumda da başka bir sorunla karşılaşılır. Çünkü LM'de pozitif eğimlidir.

İkisi de pozitif eğimli olan BP ve LM eğrilerinden hangisinin daha yatık veya dik olduğunun önemi yüksektir. Bunun belirleyen, para talebinin mi yoksa sermaye hareketlerinin mi faize duyarlı olduğudur. Yapılan ampirik çalışmalar sermaye hareketlerinin faize daha duyarlı

olduğunu göstermiştir. Bu durumda BP eğrisi LM'den daha yatık olacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKTİSAT POLİTİKALARI

1.Genel Olarak İktisat politikaları

İktisat teorisinde, matematiksel iktisat ve ekonometride yaşanan gelişmeler ile ekonomik sistem tartışmaları iktisat politikasındaki gelişimi hızlandıran etkenler olmuştur. Dünya üzerindeki her ülkenin ekonomisinde etkinlik, optimizasyon ve eşitlik ortak olarak benimsenen üç temel amaçtır.

Etkinlik; ekonomik faaliyetlerin üretim, tüketim ve bölüşüm konularında mümkün olabilecek en iyi sonuçları verecek şekilde gerçekleşmesini ifade etmektedir.

Optimizasyon, toplumsal refahın ne ölçüde sağlandığını veya sağlanmadığını değerlendiren bir ölçüttür. İktisat literatüründe bu değerlendirmede en çok kullanılan kavramlardan biri Pareto Optimumudur. Bu kavram, İtalyan iktisatçı ve sosyolog Vilfredo Pareto tarafından iktisat teorisine kazandırılmıştır.

Pareto'ya göre, toplumdaki gelir dağılımını belirleyen iki temel unsur vardır:

1. Toplumun kültürel yapısı
2. Ekonomik verimlilik düzeyi

Ekonomideki verimlilik ne kadar yüksekse, gelir dağılımındaki eşitlik de o kadar iyi olur. Buna karşılık, verimlilik azaldıkça gelir eşitsizliği artar. Pareto'ya göre vergiler bu yapısal ilişkiyi kalıcı olarak değiştiremez. Ancak mali devleti savunanlar, vergilerin gelir dağılımını etkin ve kalıcı şekilde düzenleyebileceğini ileri sürerler.

Bir toplumda, bireylerden en az birinin refahını azaltmadan, başka bir bireyin refahı arttırılamıyorsa, o toplum Pareto etkin yani optimum düzeydedir. Pareto optimumuna ulaşmak için hem üretim hem de tüketim alanlarında etkinlik sağlanmış olmalıdır.

Başka bir ifadeyle, bir hedefin seviyesi, diğer hedeflerin düzeyleri azaltılmadan yükseltilemiyorsa, sistemde etkinlik ve optimizasyon var demektir.

Örneğin, bir ekonomide üretim kapasitesi, fiyat istikrarı bozulmadan artırılabilirse, bu durum üretimde etkinlik sağlandığını ve ekonomide optimizasyonun gerçekleştiğini gösterir.

Eşitlik ise; iş bölümünden kaynaklanan farklılıklar sonucu, asgari geçim düzeyinin, eşit biçimde güvence altına alınmasını ifade eder. Dolayısıyla, kıt kaynaklardan herkes adil bir pay alma konusunda eşit fırsata sahip olacaktır.

Bütün ekonomik sistemler yukarıda açıklanan üç hedefe ulaşmak isterler. Birbirlerinden farkı, amaca ulaşılan yol ve bunun için kullanılan araçlarda ortaya çıkar.

Ekonomi politikası belirlenen ekonomik amaca nasıl ulaşılacağı ile ilgilenirken; ekonomi politikası modellerinden yararlanır. Ekonomik olaylarla ilgili verilerin, hedef ve araçların gerçeğin basitleştirilmiş şekli olarak bir araya getirilmesi ile oluşturulan ekonomi politikası modelleri, ekonomik sorunların çözümünde kullanılır. Bu ekonomi politikası araçlarının kullanımında ve seçiminde politik güce sahip baskı gruplarının etkisi de belirleyici olmaktadır.

Öncelikli olarak iktisat politikaları ile ulaşılacak istenen hedefler belirlenir. Hedeflerin belirlenmesinde toplumsal tercihler ile karar alıcıların bireysel tercihleri, demokrasi ölçüsünde belirleyici olmaktadır. Bu durumda iktisat politikası olması gerekeni araştırırken, subjektif özellik taşımaktadır.

Belirlenen amaçlara ulaşılması için kullanılan araçlar, ekonomi politikası araçlarıdır. Bu araçlar değiştirilebilir nitelik taşırlar. Ekonomi politikasının araçlarını kalitatif ve kantitatif araçlar olarak bir sınıflandırmaya tabii tutmak mümkündür. Böyle bir sınıflandırmada, araçların uygulanması ile oluşacak etkinin kapsamı temel alınmaktadır.

Kalitatif araçlar, ekonominin temelleri ve yapısı ile ilgili olan mülkiyet hakkı, düşünce ve inanç özgürlüğü, vergi düzeni, kamu-özel sektör dağılımı gibi karar alıcıların dünya görüşleri ve değer yargıları çerçevesinde şekillenen unsurlardan oluşmaktadır.

Kantitatif araçlar ise, mevcut yapıyı değiştirmeksizin, toplumun etkilenme derecesini değiştiren vergi oranlarının, döviz kurlarının değiştirilmesi gibi unsurlardan oluşur.

Ekonomi politikasının asıl işlevi ise bozulan ekonomik dengenin yerine oturtulmasından çok, hedeflenen dengelere ulaşılmasını sağlayacak politikaların uygulanmasıdır. Bu ise açıkça daha adil gelir dağılımını, daha düşük bir enflasyon oranını, daha yüksek bir istihdam düzeyinin sağlanmasını, daha çok yatırım ve üretimi, sürdürülebilir bir büyüme hızını sağlayacak ekonomi politikalarının belirlenmesi anlamını taşımaktadır. Bu durumda ekonomi politikalarını genel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Bunlar; Para ve Maliye politikalarıdır.

2. İktisat Politikalarının Tarihçesi

Kıtlıklar ve tercihler arasındaki ilişkileri inceleyen ekonomi bilimi, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahiptir. 15. yüzyılda Avrupa devletleri zenginlik ve refahın kaynağını, Merkantalist felsefenin etkisiyle değerli madenlere dayandırdığından; özellikle İngiltere, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler sömürgecilik yoluyla zenginliklerini arttırmaya çalışmışlardır. Bu aşamada devlet müdahalesi de gündeme gelmiştir.

Yaşanan toplumsal ve ekonomik koşullar, ülkelerin kendi deneyimleri ve genel teori ile birleşerek ekonomi politikalarını

oluşturmuştur. Ekonomi politikaları her dönemde ve her koşulda aynı şekilde geçerlilik gösteremez.

Örneğin 18. ve 19. yüzyılda Klasik Okula mensup Adam Smith, David Ricardo, Thomas R. Malthus, Alfred Marshall paraya Merkantalistler kadar önem vermeyip, para etrafında gelişen reel olayların ve arzın önemine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca ekonominin tam istihdamda, kendiliğinden dengede olduğunu, her arzın kendi talebini yarattığını (Say Kanunu), oluşabilecek piyasa dengesizliklerinin kısa dönemli olup, esnek ücret ve esnek fiyat mekanizmalarının işlemesi ile düzeleceği savunulmuştur. Bu aşamada Klasik iktisatçılar devletin ekonomiye müdahalesinin asgari düzeyde olması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yüzden devletin ekonomiye müdahalesini ortadan kaldıracak “en iyi bütçe denk bütçe” ve “en iyi vergi nötr (Kaynak dağılımını etkilemeyen) vergidir” görüşünü savunmuşlardır.

Klasik okula ilk ciddi eleştiri, kapitalist sisteme karşı olan Marksist Ekolden gelmiştir. Marksizm de kamusal planlama, planlanmış fiyatlar ve kamu mülkiyeti temellerine dayanan kapitalist sistemin bir alternatifi olmuştur.

Ancak kapitalist dünya içinde de devlet konusunda tartışmalar sürmüştür. 1929 yılında, etkisi tüm dünyayı sardığı için “Dünya Ekonomi Buhranı” olarak bilinen krizin yaşanması John Maynard Keynes’ in görüşlerinin kabul edilmesine ortam hazırlamıştır. Keynes, tam istihdamın tesadüf bir denge olduğunu, önemli olanın talep ve talep artırıcı politikaların olduğunu, ekonomik koşullara göre de devlet müdahalesinin gerekliliğini savunmuştur.

1960’lardan itibaren de Milton Friedman öncülüğündeki Monetaristler, para arzının ekonomik faaliyetlerin ve dengelerin temelini oluşturduğunu savunarak, Klasik Okulun görüşleri doğrultusunda, Keynesyen Okula eleştiriler getirmişlerdir.

1980’lerde Arthur Laffer’in adıyla gündeme gelen “arz yönlü ekonomi” Amerika Birleşik Devletleri’nde Reagan, İngiltere’de Thatcher hükümetleri tarafından uygulanmıştır. Ancak beklenen olumlu sonuçları verememiştir. Fakat ABD’ de Reagan döneminden sonraki ekonomik performanstaki artışı, bu dönemde uygulanan arz yönlü politikalara bağlayan iktisatçılar da vardır. Arz yönlü ekonomiyi savunanlar; vergi indirimi gibi yollar ile ekonominin canlanacağını ifade etmişlerdir.

Temelde Klasik Okul ve Keynezyen Okul görüşleri, yeni eleştiriler çerçevesinde zenginleştirilip, geliştirilerek uygulama bulmaktadır. Ancak günümüzde ekonomiye ve ekonomi politikalarına yön veren dinamiklerin başında özellikle finansal piyasalar gelmektedir. Piyasaya da etki eden diğer dinamikler ise siyaset ve bürokrasi olarak ifade edilmektedir. Amaçlanan ise piyasanın, ekonomik gelişmeler çerçevesinde, siyasetten arındırılmış bir işleve ulaştırılmasıdır.

3. İktisat Politikaları Hedef ve Araçları

Ekonomilerin istikrarlı ve sürdürülebilir bir şekilde işlemesi, kamu otoritelerinin uyguladığı iktisat politikalarıyla yakından ilişkilidir. İktisat politikaları, ekonomik istikrarın sağlanması, büyümenin gerçekleştirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi ve dış ekonomik ilişkilerde denge sağlanması gibi temel hedeflere ulaşmak amacıyla kullanılan yöntemleridir. İktisat politikaları, hem kısa vadeli ekonomik dalgalanmalarla başa çıkmak hem de uzun vadeli kalkınma hedeflerine ulaşmak için çeşitli araçlarla uygulanır. Para politikası, maliye politikası, gelirler politikası ve dış ticaret politikası gibi farklı alanlarda şekillenen bu araçlar, politika karar alıcılarının ekonomik yapıyı yönlendirmede önemli rol oynarlar. Bu alt başlıkta uygulamada sıklıkla karşılaşılan para ve maliye politikaları analiz edilmiştir.

3.1. Para Politikası

Para politikası, bir ülkenin ekonomik istikrarını sağlamak ve makroekonomik hedeflerine ulaşmak amacıyla merkez bankası

tarafından yürütölen temel politikalarından biridir. Para politikası ile emel olarak, piyasadaki para arzını ve faiz oranlarını kontrol ederek enflasyon, istihdam, büyüme ve döviz kuru gibi göstergeler üzerinde etkili olmak hedeflenir.

Para politikasının etkin bir şekilde uygulanması, ekonomik dalgalanmaların azaltılması ve fiyat istikrarının korunması açısından büyük önem taşır. Günümüzde merkez bankaları, özellikle fiyat istikrarını sağlamak doğrultusunda para politikasını şekillendirmekte ve ekonomik beklentileri etkileme konusunda kritik roller üstlenmektedir. Alt bölümde para politikasının hedefleri ve sıklıkla kullanılan araçlar hakkında bilgi verilmiştir.

3.1.1. Para Politikasının Hedefleri

Hükümetler toplam talep ve fiyat istikrarsızlığı gibi sorunların neden olacağı iç ve dış ekonomik dengesizlikleri gidermeyi temel hedef olarak görürler. Mevcut ekonomik yapı;

1- Fiyatlar istikrarının sağlanması,

2- Sürdürülebilir büyüme hızının yakalanması,

3- Ödemeler dengesinin sağlanması, koşullarını gerçekleştirmiş ise o ülkenin hükümetinin iktisat politikasının yeterli bir performans gösterdiği kabul edilir. İktisat politikasının bu üç temel hedefi, “sihirli üçgen” olarak adlandırılmaktadır. Sihirli üçgen denmesindeki neden ise, bu üç hedefin de aynı anda gerçekleşme zorluğundan kaynaklanmasıdır. Örneğin, anti-enflasyonist politikaların uygulanması, ekonominin büyüme performansını olumsuz etkileyebilir. Çünkü enflasyonu durdurmak için uygulanacak olan politikalar, harcamaların kısılmasına neden olabilir. Harcamaların azalması, toplam talebi azaltacak, bu da yatırımların azalmasına neden olacaktır. Sonuçta ekonominin büyümesi yavaşlayacaktır.

Enflasyon oranı, ekonomik büyüme hızı ve işsizlik oranı gibi temel makroekonomik göstergeler, ekonomik yaşamın doğrudan ve dolaylı etkileri nedeniyle toplumun tüm kesimleri tarafından yakından takip edilmektedir. Özellikle kısa vadede kamuoyunun en fazla önem atfettiği değişkenler işsizlik ve enflasyon oranlarıdır. Zira bu iki göstergeye ilişkin olumsuz gelişmeler, bireylerin günlük yaşam koşullarını hızla ve doğrudan etkileyebilmektedir. Söz konusu iki göstergenin toplamı ise literatürde “hoşnutsuzluk endeksi” olarak adlandırılmakta olup, ekonomik koşullar karşısında toplumsal memnuniyet düzeyinin ölçülmesine yönelik bir gösterge işlevi görmektedir. Diğer taraftan, ekonomik büyüme daha çok uzun vadeli etkiler üreten bir göstergedir ve kamuoyunun kısa dönemdeki algısından ziyade, yapısal kalkınma perspektifi açısından değerlidir.

Belirtilen bu hedeflerin gerçekleştirilmesi büyük ölçüde para politikalarının etkinliği ile ilişkilidir. Para politikası, genel anlamda, ekonomik konjonktüre bağlı olarak toplam harcama düzeyini artırmaya veya azaltmaya yönelik müdahaleleri içermektedir. Bu bağlamda, para politikası araçları aracılığıyla ekonomik istikrar sağlanmaya çalışılır.

Para politikasının temel amaçları arasında; tam istihdamın sağlanması, fiyat istikrarının korunması, sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve dış ödemeler dengesinin gözetilmesi yer almaktadır.

Tam istihdam, geniş anlamda ele alındığında, tüm üretim faktörlerinin ekonomiye etkin biçimde dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Bu bağlamda hiçbir ekonomik kaynak atıl durumda kalmaz. Ancak, uygulamada genellikle dar anlamda kullanılmakta olup yalnızca emek faktörünün istihdamı kastedilmektedir. Bu çerçevede, mevcut reel ücret düzeylerinde çalışmaya istekli ve yetenekli olan bireylerin aktif olarak istihdamda yer alması durumu söz konusudur.

Ekonomik analizlerde tam istihdamla uyumlu kabul edilen işsizlik oranı ortalama olarak %4 düzeyinde ele alınmaktadır. Bu oran, gelişmiş ekonomilerde %3, gelişmekte olan ülkelerde ise %5 seviyelerinde değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, para politikalarının temel hedeflerinden biri, istihdam düzeyini artırarak işsizliği azaltmak ve böylece büyüyen işgücüne yeterli düzeyde istihdam olanağı yaratmaktır. Ancak, emek arzı fazlalığı, eksik istihdam, iş aramayan ancak işsiz konumda olan bireyler ve gizli işsizlik gibi yapısal sorunlar, tam istihdam hedefine ulaşmada önemli engeller oluşturmaktadır.

Fiyat istikrarı, ekonomide fiyatların genel düzeyinde ani ve sürekli dalgalanmaların önlenmesini ifade etmektedir. Fiyatlardaki dengesizlikler hem yukarı yönlü (enflasyon) hem de aşağı yönlü (deflasyon) gelişmeler şeklinde olabilir. Ancak, tarihsel ve güncel deneyimler göstermektedir ki, dünya genelinde fiyat istikrarsızlığı genellikle enflasyonist eğilimler doğrultusunda ortaya çıkmaktadır. Enflasyon, fiyatlar genel seviyesinde süreklilik arz eden bir artışa işaret ederken, bu durum ulusal paranın satın alma gücünün azalmasına ve ekonomik dengenin bozulmasına neden olmaktadır.

Enflasyonun temel nedenlerinden biri, toplam talebin toplam arzı aşması durumudur. Bu durum, serbest piyasa ekonomilerinde fiyatların arz-talep dengesiyle belirlendiği ortamda ekonomik karar alma süreçlerini sekteye uğratar. Özellikle fiyatlardaki oynaklık, piyasa aktörlerinin geleceğe dönük beklentilerini olumsuz etkileyerek yatırım, üretim ve tüketim kararlarını belirsizliğe sürükler.

Enflasyonun süregelen bir biçimde yüksek seyretmesi, yolsuzluk, rüşvet, ve kayıtdışı ekonomi gibi olumsuz sosyoekonomik davranışları tetikleyebilir. Ayrıca, bu süreç uzun vadede toplumda güvensizlik, karamsarlık ve yönetime olan inancın zedelenmesi gibi sosyal maliyetler doğurabilir. Enflasyonun en fazla etkilediği kesim ise genellikle sabit gelirli bireyler, özellikle ücretle geçinen çalışanlar olmaktadır. Çünkü

nominal ücret artışları çoğu zaman enflasyonun gerisinde kalmakta ve bu kesim reel gelir kaybı yaşamaktadır.

Ekonomik büyüme, bir ekonominin mal ve hizmet üretim kapasitesindeki artış olarak tanımlanmakta olup, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin temel hedeflerinden biridir. Gelişmekte olan ülkeler daha yüksek büyüme oranlarına ulaşmayı hedeflerken, gelişmiş ülkeler açısından istikrarlı ve sürdürülebilir büyüme ön plandadır. Bu durum, gelişmiş ülkelerin tarım sektöründe modernizasyonu sağlamış ve sanayileşme sürecini büyük ölçüde tamamlamış olmalarından kaynaklanmaktadır. Ayrıca, bu ülkelerde nüfus artış hızının düşük olması, düşük ancak dengeli büyüme oranlarını mümkün kılmaktadır.

Kısa vadede enflasyonun ekonomik büyümeyi teşvik edici etkileri olabilmektedir. Ancak uzun vadede kontrolsüz enflasyon, çok sayıda ekonomik sorunu beraberinde getirmektedir. Bu nedenle, para politikası ile büyüme hedeflenirken, uygun araçların seçimi ve zamanlaması kritik öneme sahiptir. Ayrıca, ekonomik büyümenin kapsayıcı nitelikte olması büyük önem arz etmektedir.

Kapsayıcı büyüme, toplumun tüm kesimlerinin eğitim, istihdam, yönetim ve gelir dağılımı süreçlerine adil ve etkin biçimde katılımını ifade eder. Bu tür bir katılım, bireylerin kendi potansiyellerini gerçekleştirmelerine olanak tanıırken, toplumsal kalkınma sürecini de destekleyici bir işlev görmektedir (Yıldız, 2024:137).

Az gelişmiş ekonomilerde, kişi başına düşen milli gelir seviyesinin düşük olması, yatırımların finansmanında kullanılan tasarruf oranlarının da düşük olmasına neden olmaktadır. Bu durum, yatırım yetersizliği ile sonuçlanmakta ve üretim artışını sınırlandırarak büyüme sürecini sekteye uğratmaktadır. Bu kısır döngünün kırılabilmesi için milli gelir düzeyinde anlamlı ve kalıcı artışlara ihtiyaç duyulmaktadır.

Son olarak, dış ödemeler dengesi, bir ülkenin yerleşikleri ile diğer ülke sakinleri arasında belirli bir dönemde gerçekleşen tüm ekonomik

işlemleri kapsayan sistematik bir kayıttır. Bu kapsamda cari işlemler dengesinin korunması, dış ekonomik ilişkiler açısından temel bir hedef olarak öne çıkmaktadır.

Bir ekonominin dış ticaret açığı vermesi, ilgili ülkenin kaynaklarının diğer ülkelere transferine neden olur. Bununla birlikte, iç piyasada döviz talebinin artması, döviz kurlarında yukarı yönlü baskı yaratmakta ve bu durum özellikle ithalata bağımlı üretim süreçleri olan ekonomilerde enflasyonist baskıların oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

3.1.2. Para Politikasının Araçları

Para politikası araçları, merkez bankalarının fiyat istikrarı, tam istihdam, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve dış denge gibi makroekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla kullandığı temel enstrümanlardır. Bu araçlar, ülkeden ülkeye bazı kurumsal farklılıklar gösterse de, genellikle merkez bankaları ya da bu konuda yetkilendirilmiş bağımsız para otoriteleri tarafından yürütülmektedir. Her ne kadar uygulamada farklı sınıflandırmalara tabi tutulsalar da, başlıca para politikası araçları arasında açık piyasa işlemleri, reeskont ve avans işlemleri, zorunlu karşılıklar, kesin alım-satım işlemleri ve döviz alım-satım müdahaleleri yer almaktadır.

Açık piyasa işlemleri (API), merkez bankalarının finansal piyasalarda devlet iç borçlanma senetleri (DİBS) gibi menkul kıymetleri alıp satarak piyasadaki likidite düzeyini ve dolayısıyla para arzını doğrudan etkiledikleri temel para politikası aracıdır. Türkiye'de bu işlemler çoğunlukla devlet tahvilleri, hazine bonoları ve döviz üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bazı ülkelerde ise bu işlemler altın gibi değerli metaller aracılığıyla da yapılmaktadır.

Eğer merkez bankası piyasadaki para miktarını artırmak isterse, devlet tahvili veya hazine bonolarını geri satma vaadiyle (repo işlemi) satın alarak bankacılık sistemine likidite sağlar. Bu yöntemle piyasa aktörlerinin elindeki menkul kıymetleri satın alan merkez bankası,

karşılığında piyasaya para sunar. Buna karşın, para arzını daraltmak ve piyasadaki fazla likiditeyi çekmek istediğinde ise, elindeki menkul kıymetleri geri alma vaadiyle (ters repo işlemi) satar. Bu sayede, bankacılık sisteminden para çekilmiş olur ve kredi genişlemesi sınırlandırılır.

Kesin alım-satım işlemleri, açık piyasa işlemlerinden farklı olarak, merkez bankasının piyasadan likiditeyi kalıcı olarak çekmek ya da kesin biçimde piyasaya likidite sağlamak amacıyla menkul kıymetlerinin geri alım veya satımıyla ilgili olarak herhangi bir taahhütte bulunmaksızın işlem yapmasıdır. Örneğin, piyasa koşullarında ciddi bir likidite daralması yaşandığında, merkez bankası DİBS alımı yoluyla sisteme doğrudan ve kalıcı bir şekilde para enjekte eder. Tersine, aşırı likidite durumunda DİBS satışı yaparak piyasadan kalıcı biçimde fon çekebilir. Bu işlemler, merkez bankasının para arzı üzerindeki kontrolünü güçlendiren etkili politika araçlarındandır.

Döviz alım-satım işlemleri, merkez bankalarının döviz piyasalarında doğrudan işlem yaparak döviz kuru düzeyini ve buna bağlı olarak iç fiyatlar genel seviyesini etkilemeye çalıştığı önemli bir para politikası aracıdır. Bu müdahaleler, genellikle kur rejiminin yönetimli dalgalı olduğu sistemlerde görülmektedir. Merkez bankası, yerli paranın aşırı değerlenmesini veya değer kaybını önlemek amacıyla döviz alım ya da satımı yaparak döviz arz ve talebine müdahale eder. Bu tür işlemler aynı zamanda para arzını etkileyerek enflasyonla mücadelede ya da büyümeyi teşvik etmede dolaylı araçlar olarak da kullanılmaktadır.

Reeskont işlemleri, ticari bankalar tarafından iskonto edilerek finansmana dönüştürülmüş senetlerin merkez bankası tarafından yeniden iskonto edilmesi işlemidir. Bu mekanizma, merkez bankasının ticari bankalara kısa vadeli kredi sağlamanın temel yollarından biridir. Reeskont oranları, merkez bankasının belirlediği faiz oranlarıyla ilişkilidir ve bu oranlardaki değişiklikler bankaların borçlanma maliyetlerini

doğrudan etkileyerek kredi arzı ve dolayısıyla para arzı üzerinde belirleyici olmaktadır.

Avans işlemleri ise, merkez bankasının belirli kurumlara veya kamu otoritelerine doğrudan ve genellikle düşük faizli kredi sağlaması anlamına gelir. Türkiye'de bu uygulama, 2001 yılına kadar yürürlükteydi ve Merkez Bankası, Hazine'ye kısa vadeli avans sağlama yetkisine sahipti. Ancak, 2001 yılında yürürlüğe giren yeni Merkez Bankası Kanunu ile birlikte, merkez bankasının kamu otoritelerine doğrudan finansman sağlaması yasaklanmış, sadece Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF)'na belirli koşullar altında avans kullanılmasına izin verilmiştir. Bu düzenleme, merkez bankası bağımsızlığını güçlendirme ve kamusal mali disiplini artırma amacı taşımaktadır.

Zorunlu karşılık oranı, bankaların topladıkları mevduatların belirli bir oranını merkez bankasında rezerv olarak tutmalarını zorunlu kılan düzenleyici bir araçtır. Bu uygulama, bankaların likidite yönetimini düzenlemenin yanı sıra, kredi hacmini sınırlayarak para arzı üzerinde doğrudan bir etki yaratmaktadır. Zorunlu karşılık oranlarının artırılması, bankaların kredi verebileceği kaynak miktarını azaltırken; düşürülmesi ise kredi genişlemesini teşvik edici bir rol oynar.

Zorunlu karşılıklar ayrıca, bankacılık sistemine güven sağlamak ve ödeme sistemlerinin istikrarını korumak açısından da önem arz etmektedir. Bununla birlikte, bazı görüşler, banka güvenliğinin mevduat sigorta sistemleri ile de sağlanabileceğini savunarak, zorunlu karşılık uygulamasının etkinliği konusunda tartışmalar ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, merkez bankalarının zorunlu karşılık politikasını esnek ve ihtiyaca göre ayarlayabilen bir yapıda kurgulaması gerektiği ifade edilmektedir.

Yukarıda belirtilen her bir para politikası aracının kendine özgü avantajları ve sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu araçların etkili bir şekilde kullanılabilmesi, uygulamanın ekonomik koşullara duyarlı, zamanlaması

doğru ayarlanmış ve birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasıyla yakından ilişkilidir. Örneğin, açık piyasa işlemleri ile zorunlu karşılık politikalarının birlikte ve uyum içinde kullanılması, para arzı kontrolünü daha etkin hale getirebilir. Ayrıca, para politikasının maliye politikaları ile koordinasyonu, toplam talep yönetimi ve ekonomik istikrar açısından önem taşımaktadır. Nitekim, para politikası araçlarının etkisi, makroekonomik hedeflere ulaşmadaki başarının temel belirleyicilerinden biridir.

3.2. Maliye Politikası

Temel iktisat politikalarından bir diğeri de maliye politikasıdır. Maliye politikası, devletin kamu harcamaları ve vergi gelirleri aracılığıyla ekonomik faaliyetleri etkilemesi ve yönlendirmesidir. Maliye politikasının ekonomik sonuçları olduğu kadar, sosyal sonuçları da vardır. Örneğin, gelir dağılımının iyileştirilmesi doğrultusunda etkin bir politika aracıdır.

Maliye politikası, devletin kamu harcamaları, kamu gelirleri ve borçlanma gibi araçlar yoluyla ekonomik faaliyetleri yönlendirmesi ve makroekonomik hedeflere ulaşması amacıyla uyguladığı politikalar bütünüdür. Bu politika, yalnızca ekonomik dengeyi sağlamakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal refahı artırma, sosyal adaleti gerçekleştirme ve ekonomik yapıyı dönüştürme işlevi de görür.

Devletler, maliye politikası uygulamaları aracılığıyla ekonominin toplam harcama kapasitesini artırabilir ya da azaltabilir. Bu yönüyle maliye politikası, hem talep yönlü hem de arz yönlü ekonomik müdahale aracı olarak değerlendirilir. Maliye politikalarının uygulama etkinliği, genellikle mevcut ekonomik konjonktüre ve kamu otoritesinin politika tasarımı ve uygulamadaki kararlılığına bağlıdır.

3.2.1. Maliye Politikasının Hedefleri

Maliye politikasının, makro düzeyde ekonomik ve sosyal hedefleri vardır. Bu hedeflere ulaşabilmek için devletler ekonomik hayata

müdahale etmektedirler. Maliye politikasının genel olarak hedefleri; enflasyonun önlenmesi, ekonomik istikrar ve büyümenin sağlanması, gelir dağılımında adaletin sağlanması olarak sıralanabilir.

Ekonomik istikrar ve büyüme; Maliye politikasının kısa vadeli temel amacı ekonomik istikrarın sağlanması, uzun vadeli amacı ise sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmanın desteklenmesidir. Gelişmiş ülkeler, işsizlik ve enflasyon gibi makroekonomik sorunları dengelemek adına istikrarlı bir büyüme oranına ulaşmayı hedeflerken; gelişmekte olan ülkeler için öncelikli hedefler arasında sanayileşmenin tamamlanması, tarım sektörünün modernizasyonu, sermaye birikiminin artırılması ve tasarruf-yatırım ilişkilerinin güçlendirilmesi yer almaktadır.

Ekonomik kalkınma açısından, üretim, tasarruf ve yatırımların teşvik edilmesi, maliye politikasının temel işlevlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, kamu harcamalarının ve gelir politikalarının bu üç unsuru destekleyecek şekilde yapılandırılması büyük önem taşımaktadır.

Gelir Dağılımında Adaletin Sağlanması, Maliye politikasının bir diğer temel hedefleri arasında yer alır. Bu hedef, gelir ve servet dağılımında adaletin sağlanmasıdır. Toplumda ekonomik eşitsizliklerin artması, hem sosyal barışı hem de ekonomik istikrarı tehdit eder. Bu bağlamda, maliye politikası sosyal devlet ilkesi doğrultusunda yeniden dağıtım işlevi görür ve bireyler arasındaki ekonomik fırsat eşitsizliklerini azaltmayı amaçlar.

Adaletli bir gelir dağılımı, toplumsal refahın artırılması, fırsat eşitliğinin güçlendirilmesi ve ekonomik kalkınmanın kapsayıcı bir biçimde gerçekleştirilmesi açısından kritik öneme sahiptir

Yukarıda belirtilen maliye politikası hedeflerine ulaşmak için devletler üç grupta toplanan araçlardan yararlanır. Bu araçlar; kamu harcamaları, kamu gelirleri ve devlet borçlanma araçlarıdır. Toplumsal ihtiyaçların çokluğu ve niteliklerinin gelişerek değişmesi kamu

harcamalarının artışını gerekli kılarken, sınırlı ve yetersiz kalan kamu gelirleri bu harcamaları karşılayamamaktadır. Dolayısı ile hükümetler borçlanma yolu ile gelir yaratma yoluna gitmektedirler.

3.2.2. Maliye Politikasının Araçları

Maliye politikası uygulamalarında kullanılan araçlar üç ana başlık altında toplanır: kamu harcamaları, kamu gelirleri ve devlet borçlanması. Bu araçlar, ekonomik konjoktüre ve hedeflere bağlı olarak esnek bir biçimde kullanılmakta olup, para politikası ile birlikte makroekonomik politika setinin tamamlayıcı unsurlarını oluştururlar.

Kamu harcamaları, devletin ekonomik ve sosyal amaçlarla mal ve hizmet üretimi veya transferi amacıyla yaptığı tüm harcamaları kapsar. Bu harcamalar, bireylerin toplumsal yaşamdan doğan ortak ihtiyaçlarını karşılamak için yapılır. Ancak bu tür harcamaların artışı, sınırlı olan kamu gelirleri ile finanse edilemediğinde, borçlanma gereksinimi doğmaktadır.

Kamu harcamaları yoluyla toplam talep artırılabilir, istihdam desteklenebilir ve altyapı yatırımları ile uzun dönemli ekonomik büyüme teşvik edilebilir.

Maliye politikasının toplam talep üzerindeki etkisi doğrudan ve güçlüdür. Özellikle kamu harcamalarında meydana gelen artışlar, kamu sektöründe başlayan talep genişlemesini özel sektöre doğru aktararak ekonomide genel bir canlanma yaratmaktadır.

Kamu gelirleri, devletin kamu ihtiyaçlarını finanse edebilmek amacıyla vergi yetkisine ve kamu varlıklarından elde edilen gelir kaynaklarına dayanarak elde ettiği ekonomik kaynaklardır. Bu gelirler; vergiler, harçlar, resim ve şerefiyeler, parafiskal gelirler, mali tekellerden elde edilen gelirler, para cezaları, fon gelirleri, para basımı ve borçlanma gibi farklı kalemlerden oluşur.

Vergiler, kamu gelirlerinin en önemli kalemidir ve genellikle dolaysız vergiler (gelir, kurumlar vergisi) ile dolaylı vergiler (KDV, ÖTV gibi) olarak iki gruba ayrılır. Vergi sisteminin adil, etkin ve basit olması, hem gelir dağılımı açısından hem de ekonomik verimlilik açısından önem arz eder.

Maliye politikasının sosyal işlevlerinden biri olan yeniden dağıtım, daha çok dolaysız vergiler ve sosyal transferler aracılığıyla gerçekleştirilir.

Vergiler toplam talep üzerinde de etkilidir. Vergi oranlarında gerçekleştirilen indirimler bireylerin ve işletmelerin harcanabilir gelirlerini artırarak toplam harcamaların yükselmesine katkı sağlamakta, böylece maliye politikası genişletici bir etki göstermektedir.

Borçlanma, devletin mevcut kamu gelirleri ile kamu harcamalarını finanse edememesi durumunda başvurduğu bir diğer maliye politikası aracı borçlanmadır. Bu araç hem iç borçlanma hem de dış borçlanma biçiminde olabilir. Borçlanma, kısa vadede kamu harcamalarının sürdürülebilirliğini sağlarken, uzun vadede kamu maliyesi üzerinde faiz yükü oluşturabilir. Bu nedenle, borçlanmanın etkin, amaç odaklı ve geri ödenebilirliğini gözetilen bir mali disiplin çerçevesinde yürütülmesi gerekmektedir.

Maliye politikasının hedeflerine ulaşmada uyguladığı bu politikaların makroekonomik etkileri, büyük ölçüde bütçe açığındaki değişimlere ve bu açığın nasıl finanse edildiğine bağlı olarak şekillenmektedir. Eğer maliye politikası, esnek bir para politikası ile birlikte yürütülürse, ortaya çıkan açıklar artan kredi hacmiyle finanse edilebilir; bu durum piyasaya likidite sağladığı için genişletici etkinin daha da güçlenmesini sağlar. Buna karşılık, sıkı bir para politikası ile eşzamanlı olarak uygulanan maliye politikaları, finansman ihtiyacını karşılamak amacıyla daha yüksek faiz oranlarını gerekli kılabilir. Bu durum, özel sektörün kredi maliyetlerini artırarak ekonomik faaliyetleri

kısıtlayıcı bir etki yaratabilir. Ayrıca, Amerikan ekonomisinin 1980'lerde gördüğü gibi, uluslararası sermaye akışları üzerindeki etkiler yine büyük önem taşımaktadır (Musgrave ve Musgrave 1989:13).

Maliye politikası araçlarının hedeflenen ekonomik ve sosyal amaçlara ulaşmasında para politikası ile eşgüdüm büyük önem taşır. Bu iki politika türü, toplam talebin yönetimi ve makroekonomik istikrarın sağlanması açısından birbirini tamamlayıcı niteliktedir. Ayrıca, maliye politikasının başarılı olabilmesi için kamu otoritesinin uygulamada kararlı, hesap verebilir ve şeffaf olması gerekmektedir. Politika sürekliliği ve kurumsal güvenin sağlanması, ekonomik birimlerin beklentilerini olumlu yönde etkileyerek, maliye politikasının etkinliğini artırmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

İKTİSAT POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ

Amerika Birleşik Devletleri'nde 1929 yılında borsanın çöküşüyle başlayan ekonomik kriz hemen hemen tüm dünya ülkelerini etkilemiştir. Bu kriz ortaya çıkıncaya kadar para politikası etkin bir istikrar politikasıydı. Fakat 1929 dünya ekonomik krizi, para politikasının yetersizliğini ortaya koymuştur. Bu gelişme karşısında istikrar politikaları bir diğer önemli politikayı, maliye politikasını ön plana çıkarmıştır. Günümüzde her iki politika aracı da kullanılmaktadır.

Maliye politikaları vergiler ve kamu harcamaları yoluyla makro değişkenler üzerinde etkili olurken, para politikası da para arzındaki ve faiz oranlarındaki değişmeler ile etkili olmaktadır.

1. Politikaların Etkinliği

İktisat literatüründe uzun süredir tartışılan temel konulardan biri, makroekonomik istikrarın sağlanmasında para ve maliye politikaları başta olmak üzere uygulanan iktisat politikalarının etkinliğidir. Tartışmaların temelinde hangi iktisat politikasının daha etkin olduğu yatar. İktisadi ekoller açısından tartışmanın merkezinde Klasik ekol ile Keynes vardır.

Keynes ve taraftarları maliye politikasının daha etkin olduğunu savunurlarken, Klasik Ekol ve taraftarları ise para politikasının daha etkin olduğunu ileri sürmektedirler. Keynes "Likidite Tercihi Teorisi" ile maliye politikasının para politikasına göre daha etkin bir politika olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Klasik Ekol taraftarları ise maliye politikasının (özellikle kamu harcamalarının) özel kesimin yatırım harcamalarını olumsuz etkilediğini, "Dışsallık Etkisi" yarattığını belirterek, etkin politikanın para politikası olduğunu savunmaktadırlar.

Etkinlik kavramının net bir tanımının olmaması, etkinlik ile ilgili tartışmaların temel bir özelliğini oluşturur. Politikaların etkinliği, politikaların hedeflerine ulaşma derecesi olarak tanımlanabildiği gibi, hükümetin siyasi hedeflerine ulaşması olarak da tanımlanmaktadır.

Ekonominin genel dengesini açıklamada sıklıkla kullanılan IS-LM-BP modeli içerisinde, politika etkinliği, iktisat politikalarının denge milli geliri ne ölçüde etkilediğiyle ilgilidir. Uygulanan bir politika, denge faiz oranını değiştirmeden milli gelir düzeyini etkiliyorsa tam etkin bir politika olarak değerlendirilir.

Dinamik toplam talep-toplam arz modellerinde iktisat politikalarının etkinliği, enflasyon yaratmadan milli gelir düzeyini değiştirmeye ilgilidir. En etkili politika, fiyat istikrarını bozmadan milli gelir düzeyini arttırandır.

İktisat politikalarının etkinliği, beklentiler, güven, gecikmeler, ekonomik yapı, yöneticilerin kapasitesi, koordinasyon, küreselleşme, özgürlükler gibi birçok faktör tarafından etkilenir.

2. Para Politikalarının Etkinliği

Para Politikası, para arz ve talebini ekonominin gereksinimlerine göre ayarlayarak, fiyat istikrarı hedefi çerçevesinde ekonomi politikasının yürütülmesidir. Para politikasının makro değişkenler üzerindeki etkileri ekonomideki denge ve dengesizlik durumlarında farklı sonuçlar vermektedir. Para arzı ve faiz oranları kullanılarak yatırımlar ve toplam talep değiştirilebilmektedir. Para politikasının yürütücüsü genelde Merkez Bankasıdır. Merkez Bankası elindeki araçları kullanarak para arzı üzerinde etkili olur.

Merkez bankası açık piyasa işlemleri yaparak, reeskont oranlarını arttırarak veya zorunlu karşılık oranlarını değiştirerek para arzı üzerinde etkili olur.

Keynes'e göre para arzındaki değişmelerin faiz oranları ve yatırım harcamaları üzerindeki etkileri, düşük olacak ve toplam talep bu uygulamadan fazla etkilenmeyecektir. Dolayısıyla para politikasının gelir ve fiyat değişimleri üzerindeki etkisi azdır.

Monetaristlere göre ise, para arzı faiz oranlarını ve yatırım harcamalarını önemli ölçüde etkiler. Bunun doğal sonucu olarak da, para politikasının gelir ve fiyatlar üzerindeki etkinliği son derece önemlidir.

2.1. Deflasyonda Para Politikasının Etkinliği

Deflasyon, ekonomik durgunluğu belirtmektedir. Bunun nedeni olarak da toplam talebin düşmesi ve yatırımların azalması gösterilir. Deflasyonun olduğu bir ekonomide, para politikası faiz oranlarını düşürmek suretiyle etkili olabilmektedir.

Faiz oranlarının düşmesi, harcamaları ve kredileri kolaylaştıracaktır. Bu gelişmeler de toplam talebi arttırarak milli gelirin yükselmesine neden olur. Bu şekilde para politikasının milli gelir ve istihdam üzerinde etkilerinin yüksek olması için faiz oranlarında sert düşüşlerin sağlanması gerekmektedir. Çünkü, durgunluğun yaşandığı dönemlerde sermayenin marjinal verimliliği çok düşüktür. Dolayısıyla faiz oranlarında birkaç puanlık düşmeler girişimcileri teşvik etmeyecektir. Bu yüzden faiz oranlarında yüksek oranlı düşüşlerin sağlanması gereklidir.

Faiz oranlarındaki düşme tüketim harcamalarının da artmasına neden olur. Örneğin, 2003-2005 yılları arasında Türkiye'de faiz oranlarının sürekli düşüş eğiliminde olması; otomobil, dayanıklı-dayanaksız tüketim mallarına olan talebin, önemli ölçüde artmasını sağlamıştır.

Para politikasının etkinliği, faiz oranlarındaki düşme ile makro ekonomik değişkenleri etkilemesi her zaman aynı sonucu vermez. Çünkü hem girişimcilerin hem de tüketicilerin geleceğe yönelik beklentileri para

Faiz oranlarındaki düşme doğrudan yatırımları, kredi ve finansman yoluyla da tüketimi, bu da toplam harcamaların artmasına yol açar. Bunların sonucu olarak da milli gelir artar.

Yukarıdaki şekil 1 aslında faiz oranlarında bir düşmenin etkileri olarak da düşünülebilir. O zaman da, faiz oranlarının yüzde 15'ten yüzde 10'a düşmesi para arzının 2'den 3'e çıkmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda yatırım talebi de 0,70'ten 1'e çıkmış olacaktır. Bu etkiler de para arzındaki artışın etkileri gibi olacaktır.

2.2. Enflasyonda Para Politikasının Etkinliği

Genel olarak enflasyonist dönemlerde para politikasının etkinliği daha çoktur. Bunun nedeni, faiz oranıdır. Faiz oranının altına düşmeyeceği asgari bir düzey vardır. Fakat faiz oranının üstüne çıkamayacağı bir azami sınır yoktur. Bunun anlamı; sermayenin marjinal verimliliği ne kadar yüksek olursa olsun, faiz oranlarını bunun üstüne çıkararak yatırımların azalması sağlanabilir.

Enflasyonist dönemden kurtulmak için uygulanan politika sıkı para politikasıdır. Yani, para arzı denetim altında tutulur. Para arzının kısılması durumunda para talebi fazlalığı ortaya çıkacaktır. Piyasalarda para sıkışıklığı oluşacaktır. Bu sıkışıklığı ortadan kaldırmak amacıyla birey ve firmalar ellerindeki tahvilleri satmaya başlayacaklardır. Bu durumda tahvillerin fiyatları düşecek, bu da doğal olarak faiz oranlarının yükselmesine neden olacaktır.

Faiz oranlarının artması doğrudan yatırımları etkileyecektir. Yatırımların azalması milli gelirin düşmesi ile sonuçlanacaktır.

Yukarıdaki açıklamalar ışığında, para politikası etkinliğinin özellikle iki faktöre bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi, yatırımların faiz oranlarına olan duyarlılığıdır. İkinci faktör ise, para talebinin faiz oranlarına olan duyarlılığıdır. Bu faktörlerin para

Şekil 3'de ise para arzının faiz oranlarına daha az duyarlı olduğu görülmektedir. Para arzındaki artış faiz oranlarını daha düşük oranda düşürecektir. Para talep eğrisinin M_d durumundan M_{d1} durumuna kayması sonucunda reel faiz oranı düşmekte, bu düşmeye paralel olarak da yatırım talebi artmaktadır. Dolayısıyla para politikası M_d para talep eğrisinde daha etkilidir.

2.3. Para Politikasının Etkinliğini Sınırlayan Faktörler

Para politikası, merkez bankalarının para arzını ve faiz oranlarını kontrol ederek makroekonomik dengeleri yönlendirmeyi amaçladığı temel araçlardan biridir. Bu politikalar aracılığıyla özellikle yatırımlar, tüketim harcamaları ve dolayısıyla toplam arz- toplam talep üzerinde etkide bulunularak ekonomik büyüme, fiyat istikrarı ve istihdam düzeyinin düzenlenmesi hedeflenir. Ancak, para politikası uygulamaları her zaman beklenen sonuçları vermeyebilir. Bu durumu doğuran çeşitli etkinlik sınırlayıcı faktörler, para politikasının başarı düzeyini doğrudan etkilemektedir. Bu faktörler arasında özellikle zamanlama gecikmeleri ve etkinlikteki düzensizlikler ön plana çıkmaktadır.

Gecikmeler sorunu: Para politikası uygulayıcılarının, ekonomideki sorunun varlığını tanımak için belirli bir süre geçebilir. Sorunun tanımlanmasından sonra da bunu ortadan kaldırmak için hangi politikanın uygulanacağını belirlemek için belli bir zaman gereklidir. Sorun ve uygulanacak politikalar belirlenmiş dahi olsalar, uygulamaların ekonomi üzerindeki etkilerini görmek hemen mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla para politikasının etkinliğini azaltan temel faktörlerden biri zaman gecikmeleridir. Bu gecikmeler üç temel aşamada ortaya çıkar:

- Tanılama gecikmesi (recognition lag): Ekonomik bir sorunun varlığının tespiti zaman alabilir. Ekonomik göstergelerin açıklanmasında yaşanan gecikmeler veya yanlış yorumlamalar, politika tepkisinin gecikmesine neden olabilir.

- Karar gecikmesi (decision lag): Ekonomik sorunun tanımlanmasının ardından uygun politika aracının seçilmesi ve bu konuda karar alınması da belirli bir süre gerektirir.
- Etkileşim gecikmesi (effectiveness lag): Para politikası uygulamaya konulduktan sonra, alınan kararların reel ekonomi üzerindeki etkilerinin ortaya çıkması zaman alır. Özellikle faiz oranlarındaki değişimlerin yatırımlar ve tüketim üzerindeki etkileri genellikle aylar sonra hissedilir.

Bu nedenle, para politikasının etkilerinin kısa vadede görülmesi her zaman mümkün değildir ve uygulayıcıların sabırlı ve ölçülü hareket etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, gecikmeli etkiler nedeniyle uygulanan politikalar, ekonomik dalgalanmaları daha da derinleştirebilir.

Düzensiz etkinlik Para politikasının etkisini sınırlayan bir diğer unsur ise düzensiz etkinlik olarak ifade edilmektedir. Aynı türden para politikası önlemleri, farklı makroekonomik hedefler üzerinde aynı düzeyde etkili olmayabilir. Örneğin, genişleyici para politikası uygulamaları, işsizliğin azaltılmasında sınırlı bir başarı sağlarken, enflasyonla mücadelede daha belirgin sonuçlar doğurabilir. Benzer şekilde, aynı faiz indirimi bazı sektörlerde yatırım iştahını artırırken, diğer sektörlerde etkisiz kalabilir. Bu durum, para politikasının her koşulda tek tip ve öngörülebilir bir etki yaratmadığını göstermektedir.

Her ne kadar para politikasının etkinliğini sınırlayan çeşitli faktörler bulunsun da, bu politika aracı özellikle doğru kullanılmadığında ciddi makroekonomik sorunlara yol açabilecek kadar güçlü bir etkiye sahiptir. Örneğin, yüksek enflasyon ortamında genişletici para politikalarının tercih edilmesi, zaten yüksek olan fiyatlar genel düzeyini daha da artırarak hiperenflasyon riskini beraberinde getirebilir. Bu nedenle, para politikasının uygulanmasında konjonktürel analiz, doğru zamanlama ve uygun araç seçimi son derece kritik hale gelmektedir.

3. Maliye Politikasının Etkinliği

Maliye politikası, sürdürülebilir ekonomik büyümenin sağlanması, yüksek istihdam düzeyinin korunması, fiyat istikrarının temin edilmesi ve gelir dağılımında adaletin gözetilmesi gibi temel makroekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla hükümetler tarafından uygulanan ekonomik politikalardan biridir. Bu politika, kamu harcamaları, vergiler ve diğer kamu gelirlerinin, para politikası ile koordineli biçimde, ekonomik konjoktüre uygun olarak yönlendirilmesi esasına dayanır. Maliye politikasının temel araçlarını oluşturan devlet bütçeleri, söz konusu politika yaklaşımının uygulama alanını belirleyen en önemli yasal ve planlayıcı belgelerden biridir.

Devlet bütçesi, belirli bir mali yıl içerisinde hükümetin gerçekleştirmeyi planladığı harcamalar ile elde etmeyi öngördüğü gelirleri gösteren, yasal niteliğe sahip bir ekonomik programdır. Bütçede gelir ve giderin eşit olması hedeflenmekle birlikte, uygulamada çoğu zaman bütçe açıkları söz konusu olabilmektedir. Bu tür durumlarda kamu açıkları, genellikle borçlanma yoluyla finanse edilmektedir. Borçlanma iç piyasadan veya dış kaynaklardan sağlanabilir; ancak her iki durumda da maliye politikası ve kamu borç yönetimi birbirine entegre şekilde yürütölmek zorundadır.

Maliye politikasının uygulamadaki önemi, doğrudan etkiler yaratabilmesi ve kısa vadeli sonuçlarının gözlemlenebilir olmasıdır. Vergi oranlarında yapılacak değişiklikler ya da kamu harcamalarındaki artış ve azalışlar, toplam talep üzerinde hemen etkili olabilir. Bu açıdan bakıldığında, maliye politikası uygulama araçlarının etkileri, para politikasına kıyasla daha öngörülebilir ve ölçülebilir niteliktedir. Örneğin, vergi oranlarının artırılması durumunda, vergi gelirlerinin yükselip yükselmediği kısa sürede gözlemlenebilirken, para arzının artırılmasının faiz oranları, tüketim ve yatırım üzerindeki etkilerini anlamak için daha fazla sayıda ekonomik göstergeye ve daha uzun süreli analizlere ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu bağlamda, maliye politikası özellikle Keynesyen iktisat yaklaşımı çerçevesinde önemli bir konumda yer alır. Keynesyen modele göre, özel sektör harcamalarının yetersiz kaldığı durumlarda devletin aktif bir şekilde ekonomiye müdahale etmesi, kamu harcamaları ve vergi düzenlemeleri aracılığıyla toplam talebi yönlendirmesi gereklidir. Bu anlayışta, kamu harcamaları doğrudan toplam talebi artırarak ekonomik durgunluk dönemlerinde genişletici etki yaratır. Dolayısıyla Keynesyen görüşe göre, maliye politikası ekonomik istikrarı sağlama açısından son derece etkili ve güvenilir bir araçtır.

Buna karşılık, monetarist yaklaşım, maliye politikasının etkinliğine daha temkinli yaklaşmakta ve para politikasını öncelikli araç olarak görmektedir. Monetaristlere göre, devletin artırdığı harcamaları vergi artışları yoluyla finanse etmesi durumunda, vatandaşlar üzerindeki ek vergi yükü, kamu harcamalarının yaratacağı talep artışını dengeleyici bir etki yaratacaktır. Bu bağlamda, kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki genişletici etkisi sınırlı kalacaktır. Ancak bütçe açıklarının, doğrudan Merkez Bankası kaynakları kullanılarak finanse edilmesi durumunda, yani para arzı artırılarak karşılanması halinde, kamu harcamalarının milli gelir üzerindeki etkisi daha güçlü olacaktır. Yine de monetarist görüşe göre, bu tür uygulamaların uzun vadede enflasyonist baskıları artırma riski bulunduğundan dolayı dikkatle yönetilmesi gerekir.

Sonuç olarak, monetarist iktisatçılar, maliye politikasının ekonomik faaliyetler üzerindeki etkinliğinin, uygulanan kamu harcamalarının nasıl finanse edildiğine bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Kamu harcamalarının büyüklüğünden ziyade, bu harcamaların yarattığı makroekonomik etkiler, finansman yöntemiyle birlikte değerlendirilmelidir.

Ekonomik istikrarın ve verimliliğin, devlet müdahalesi olmaksızın, piyasa mekanizmaları tarafından sağlanabileceğini savunan klasik iktisat ekolü, gerek para gerekse maliye politikalarının etkisiz ve zararlı olabileceğini savunurlar. Klasik iktisat okuluna göre para,

yalnızca bir değişim aracıdır ve ekonomide reel değişkenleri etkileme kapasitesi yoktur. Bu görüş, paranın nötrlüğü ilkesiyle özetlenebilir. Paranın nötrlüğü, para arzındaki değişikliklerin yalnızca fiyat düzeyi üzerinde etkili olduğunu, üretim, istihdam ve reel gelir gibi değişkenler üzerinde kalıcı bir etkisinin olmadığını savunur. Bu ekol maliye politikasını da ekonomik dengeyi bozan bir araç olarak değerlendirir. Devletin harcamalarının artırılması veya vergilerin azaltılması yoluyla toplam talebin yönlendirilmesi fikri klasik iktisada göre yanılıcı ve etkin olmayan bir müdahaledir.

3.1. Kamu Harcamaları ve Dışlama Etkisi

Kamu harcamaları sonucunda ortaya çıkan giderler, eğer vergi gelirleriyle kapatılmıyorsa kamu açığı ortaya çıkar. Bu açıkları kapatmanın iki yolu vardır. Bunlardan birincisi borçlanmadır. Fakat borçlanma sürekli olursa faizlerin artmasına neden olacaktır. Faizlerin artması ise yatırımların ve toplam harcamaların azalması sonucunu doğurur.

İlk etapta kamu harcamaları milli geliri arttırır. Fakat daha sonraki aşamada, ortaya çıkan kamu açığının finansmanı ek vergilerle veya ülke içerisindeki yerleşiklerden borçlanarak sağlanıyorsa, kamu harcamalarının etkisi azalır. Çünkü ek vergi artışı, hane halkının veya firmaların harcamalarından kısımlarına neden olur. Toplam harcamalar ve para arzı azalır. Bu gelişme faizlerin yükselmesine neden olarak yatırımların azalması sonucunu ortaya çıkarır. Bu duruma dışlama etkisi denir. Monetaristler dışlama etkisinin çok güçlü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna karşılık Keynesci iktisatçılar dışlama etkisinin zayıf olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre, kamu harcamalarındaki artışın özel kesim harcamalarını dışlama etkisi zayıf olduğundan bu tür bir maliye politikasının toplam talep ve milli gelir üzerindeki etkisi yüksek olacaktır.

Kamu açıkları Merkez bankası kaynaklarından karşılanırsa, kamu harcamalarının milli geliri arttırma etkinliği yüksek olacaktır. Çünkü bu

durumda para arzı artacaktır. Para arzının artması faizlerin düşmesine neden olarak yatırım talebinin artması sonucunu doğuracaktır.

Enflasyon dönemlerinde maliye politikası daraltıcı yönde uygulanır. Kamu harcamaları azaltılır. Vergiler arttırılabilir. Vergiler içerisinde özellikle etkili olanı gelir vergisidir. Gelir vergisindeki değişiklik aynı yıl içerisinde etkisini gösterir. Aynı zamanda fiyatları çok artan mallar üzerinde yüksek oranlı vergiler uygulanabilir. Böylece hem haksız kazançların önüne geçilir, hem de enflasyonun daha da artması önlenmiş olur.

Ekonomide durgunluğun yaşandığı dönemlerde ise, kamu harcamaları arttırılır ve vergiler azaltılır. Her iki durumda da toplam harcamalar artar, para arzı artar, faiz oranları düşer ve yatırımlar artarak milli gelir yükselir. Ekonomide canlılık yaşanmaya başlar.

Maliye politikalarının etkisi açısından bütçe rakamları önemlidir. Bütçenin açık vermesi, genişlemeci bir maliye politikasının uygulandığını gösterir. Tersine durumda ise yani bütçenin fazla vermesi, sıkı maliye politikasının uygulandığının göstergesi olabilir.

3.2. Maliye Politikasının Etkinliğini Etkileyen Faktörler

Maliye politikası, kamu harcamaları ve vergilendirme yoluyla ekonomik faaliyetleri yönlendirmeyi amaçlayan temel makroekonomik araçlardan biridir. Ancak, uygulama sürecinde çeşitli içsel ve dışsal faktörler nedeniyle bu politikanın etkisi sınırlı kalabilmektedir.

Maliye politikasının istenilen sonuçları vermemesinin temelinde zamanlama gecikmeleri, siyasi kısıtlar, finansman yapısı, kurumsal zayıflıklar, harcama etkinliği sorunları ve beklentiler gibi çok sayıda unsur bulunmaktadır.

Zamanlama Gecikmeleri; maliye politikası kararlarının alınması ve uygulamaya konması zaman alıcı bir süreçtir. Bu süreç, genellikle üç aşamalı bir gecikmeyi içerir:

- Tanılama gecikmesi (recognition lag): Ekonomideki sorunların (örneğin durgunluk, yüksek enflasyon) tespit edilmesi belirli bir zaman alır. Göstergelerin güncel olmaması ve veri analizlerindeki gecikmeler politika tepkisinin hızını azaltır.
- Karar alma gecikmesi (decision lag): Uygulanacak maliye politikası araçlarının belirlenmesi ve siyasi süreçlerden geçerek yasal hale gelmesi süreci zaman alır. Bu durum özellikle seçim dönemlerinde siyasi çıkarlara göre şekillenebilir.
- Etkileşim gecikmesi (implementation lag): Kararların uygulamaya geçmesi ve nihai olarak ekonomik göstergeler üzerinde etkisinin hissedilmesi genellikle gecikmeli olur. Örneğin, bir kamu yatırım projesinin planlanması, ihalesi ve tamamlanması birkaç yıl sürebilir.

Zamanlama gecikmeleri nedeniyle, alınan mali önlemler ekonomideki mevcut konjonktür değil, genellikle geçmiş dönemin koşullarına yanıt verir. Bu durum, yanlış zamanda yanlış politika uygulanmasına yol açarak ekonomik istikrarsızlığı derinleştirebilir.

Siyasi kısıtlar; Maliye politikasının uygulanmasında siyasi tercihlerin ve kurumsal yapıların önemli bir rolü vardır. Hükümetlerin popülist baskılarla, özellikle seçim dönemlerinde kısa vadeli büyüme hedeflerine yönelerek uzun vadeli mali disiplinden taviz vermeleri, politikanın etkinliğini düşürmektedir.

Ayrıca, kamu maliyesinin yönetimiyle görevli kurumların teknik kapasite eksiklikleri, bürokratik yavaşlık, yasal çerçevenin yetersizliği ve denetim mekanizmalarının zayıflığı da maliye politikasının etkili şekilde tasarlanmasını ve uygulanmasını engelleyebilir.

Finansman yapısı; maliye politikası uygulamalarının ekonomik etkisi büyük ölçüde kamu harcamalarının nasıl finanse edildiğine

bağlıdır. Eğer bütçe açıkları borçlanma ile finanse ediliyorsa, bu durum kamu borcunun artmasına, faiz oranlarının yükselmesine ve özel sektör yatırımlarının "crowding out" etkisiyle azalmasına yol açabilir.

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yüksek borçlanma, dışa bağımlılığı artırırken, iç piyasada faiz yükünü de büyütebilir. Bu da maliye politikasının genişletici etkisini nötralize eder.

Kurumsal zayıflıklar, kamu harcamalarının **kompozisyonu** ve **verimliliği**, maliye politikasının etkinliği üzerinde belirleyicidir. Tüketim ağırlıklı cari harcamaların yüksek olması durumunda, yapılan harcamalar uzun vadeli büyüme üzerinde sınırlı etki yaratır. Buna karşın, altyapı yatırımları, eğitim ve sağlık gibi üretken harcamaların artırılması daha kalıcı faydalar sağlayabilir.

Ne var ki birçok ülkede, kamu harcamalarının büyük bir kısmı siyasi kaygılarla yönlendirilen kalemlere (seçim yatırımları, sübvansiyonlar, personel giderleri vb.) gitmekte, bu da kaynakların etkin kullanılmasını engellemektedir.

Beklentiler, maliye politikalarının etkisi, yalnızca uygulanan tedbirlerin niteliğine değil, aynı zamanda ekonomik aktörlerin bu politikalara dair beklentilerine de bağlıdır. Eğer hanehalkı ve firmalar, hükümetin maliye politikası uygulamalarını sürdürülebilir bulmuyorsa veya gelecekte yüksek vergilerle karşılaşacaklarına inanıyorsa, tüketim ve yatırım kararlarında temkinli davranarak toplam talebi azaltabilirler. Bu durum, maliye politikasının çarpan etkisini zayıflatır.

Küreselleşen dünyada sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, maliye politikasının iç dinamiklerden bağımsız hale gelmesini zorlaştırmaktadır. Açık ekonomilerde, kamu harcamalarındaki artış dış ticaret açığını ve cari açıkları büyütebilir. Aynı şekilde, yatırımcı güvenindeki dalgalanmalar kısa vadeli sermaye hareketlerine neden olarak ekonomik istikrarı olumsuz etkileyebilir. Bu tür etkiler, maliye politikasının kontrol dışı unsurlar nedeniyle sınırlı kalmasına yol açar.

Uzun vadeli bakıldığında, maliye politikasının etkinliği, kamu maliyesinin sürdürülebilirliği ile doğrudan ilişkilidir. Sürekli bütçe açıkları veren, kamu borcu giderek artan ülkelerde, uygulanan genişletici maliye politikaları piyasa güvenini sarsabilir. Bu da ülkenin kredi risk primini yükseltir, dış finansmana erişimini zorlaştırır ve faiz oranlarını artırarak maliyetleri büyütür.

Maliye politikası, ekonomik istikrarın sağlanması açısından son derece etkili bir araç olmakla birlikte, etkinliğini sınırlayan çok sayıda faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin dikkate alınmaması durumunda, uygulanan politikaların hedeflenen makroekonomik çıktılara ulaşması mümkün olmayabilir. Dolayısıyla, maliye politikalarının tasarlanmasında sadece ekonomik göstergeler değil, aynı zamanda kurumsal yapı, beklenti yönetimi ve finansman stratejileri de dikkate alınmalı; politika uygulamaları bilimsel ve bütüncül bir yaklaşımla yürütülmelidir.

Genel olarak bir politikanın etkinliğini belirlemek için aşağıdaki soruların yanıtlarının bulunması gerekir;

- Uygulanan politikanın kaynak-fon maliyeti nedir?
- Bu politikanın uygulanmasında ortaya çıkacak dolaylı etkiler nelerdir? Sonuçları ne ölçüde olumlu veya olumsuzdur?
- Bu politikanın sosyo-politik etkileri ne olacaktır?
- Politika uygulaması, ulaşılmak istenen amaç üzerindeki etkisi ne kadar süre içerisinde ortaya çıkacaktır?
- Uygulanan politikanın, “sorunun” ortaya çıkış nedenleriyle ne derece ilgilidir? Veya ortaya çıkan sorunu yalnızca ortadan kaldırmaya mı yöneliktir?
- Uygulanan politikanın etkilerinin yalnızca belirli bir amaçla sınırlı mıdır? Veya başka amaçları da etkilemekte midir?

- Politika uygulamasının esnekliği nasıldır?

Yukarıdaki sorulara verilecek yanıtlar, bir ekonomide uygulanan politikaların ne kadar etkili olduğunu göstermede bir yol gösterici bir diğer ifade ile “erken uyarı sinyali” olarak kullanılabilir. Dolayısıyla; maliyeti az, hedef değişken üzerinde etkisi büyük, hedeflenen sonuca en kısa sürede ulaşılmasını sağlayan, sorunun nedenlerine olumlu anlamda etki eden, seçici ve esnek olan, son olarak da toplumun değer yargılarına uygun düşen politikalar son derece etkili olacaktır.

ALTINCI BÖLÜM

EKONOMİNİN GENEL DENGESİ VE POLİTİKALARIN ETKİNLİĞİ

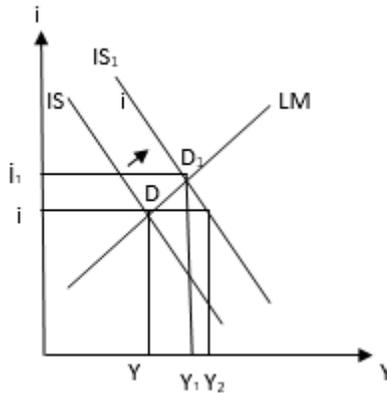
Bu bölüm içerisinde öncelikle kapalı bir ekonomide politikaların etkinliği analiz edilecektir. Daha sonra da açık ekonomide Mundell-Fleming modeli çerçevesinde iktisat politikalarının etkinliği araştırılacaktır.

1. Kapalı Ekonomide Politikaların Etkinliği

Kapalı bir ekonomide iktisat politikalarının etkinliği mal ve para piyasaları dikkate alınarak analiz yapılabilmektedir. Aşağıda öncelikle maliye politikası daha sonrada para politikasının etkinliği araştırılmıştır.

1.1. Maliye Politikasının Etkinliği

Maliye politikasının mal piyasası dengesini gösteren IS eğrisini etkilediği önceki bölümlerde belirtilmişti. Genişletici maliye politikası IS eğrisini sağa doğru kaymasına neden olurken, daraltıcı maliye politikası da IS eğrisinin sola doğru kaymasına neden olur. Aşağıdaki şekil 1’de bu durum gösterilmiştir.

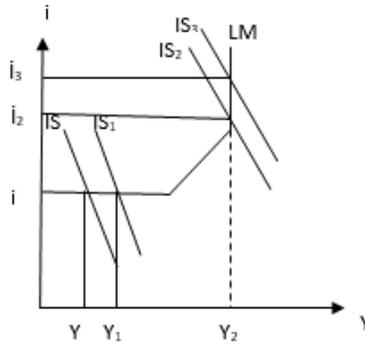

Şekil 1: Maliye Politikasının Etkisi

Yukarıdaki şekil 1’de görüldüğü gibi, ekonominin genel dengesi D noktasında sağlanmıştır. D noktasında denge gelir düzeyi, faiz düzeyi de i ’dir. Genişletici maliye politikası IS doğrusunu sağa doğru kaydırarak D_1 noktasında yeni bir denge oluşmasına neden olmuştur. D_1 noktasında denge gelir düzeyi Y_1 yükselmiştir. Faiz oranı da i_1 seviyesine çıkmıştır. Maliye politikası kısmen etkilidir. Çünkü milli gelir artarken aynı zamanda faiz oranı da artmıştır. Politikaların etkinliği açısından temel hedef milli geliri etkilemektir. Burada kamu kesimin dışlama etkisi ortaya çıkmıştır. Uygulanan politika sonucunda faiz oranlarının artması, özel kesimin yatırım harcamalarını azaltarak, milli gelirin düşmesine neden olmuştur. Eğer faiz oranları artmasaydı denge milli geliri Y_2 gibi daha yüksek bir düzeye gelecekti.

Daraltıcı maliye politikası da IS doğrusunun sola doğru kaymasına ve milli gelir ile faiz oranının azalmasına neden olacağı grafikten anlaşılmaktadır.

Maliye politikasının etkinliği LM doğrusunun eğimine bağlıdır. Bilindiği gibi LM doğrusu pozitif eğimli çizilebildiği gibi, yatay eksene dikey ve yatay olarak da çizilebilmekteydi. Yatay olarak çizilen Keynesyen görüşleri ön plana çıkarırken, dikey olarak çizilen de Klasik Ekolün görüşlerini yansıtmaktaydı.

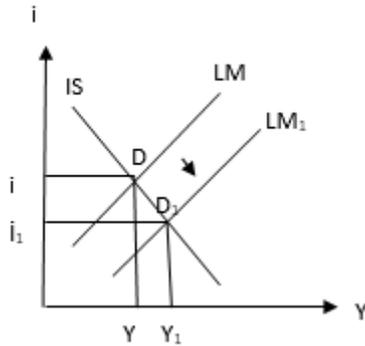

Şekil: 2 Farklı LM Eğimlerinde Maliye POLitikası

Şekil 2’de Keynesyen aralık olarak kabul edilen LM’nin yatay olduğu durumda uygulanan maliye politikasının (grafikte genişletici maliye politikası gösterilmiştir) IS doğrusunu sağa kaydırarak denge milli gelirini arttırdığı görülmektedir. Faiz oranlarında bir değişiklik olmamıştır. Bu durumda maliye politikası tam etkindir. Klasik ekolün görüşünü yansıtan LM durumunda (LM yatay eksene dikey) ise genişletici maliye politikası milli gelirden herhangi bir değişikliğe neden olmadan sadece faiz oranlarının artmasına neden olmuştur. Bu durumda maliye politikası tam etkisizdir. Bunun temel nedeni dışlama etkisidir. Bu durumda tam dışlama etkisi ortaya çıkmıştır. Her iki ekolün kendi görüşlerini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.

1.2. Para Politikasının Etkinliği

Para politikasının IS-LM dengesi içerisinde LM üzerinde etkili olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. Genişletici para politikası LM doğrusunun sağa doğru, daraltıcı para politikası uygulamasının da LM’nin sola doğru kaymasına neden olur. Bu durumda denge faiz oranı ve gelir düzeyi değişir. Aşağıdaki grafikte genişletici para politikasının kapalı ekonomide genel denge üzerindeki etkisi gösterilmiştir.

Şekil.3 Para politikası Etkisi

Şekil 3’te görüldüğü gibi genişletici para politikası sonucunda LM doğrusu sağa kayarak LM₁ konumuna gelmiştir. Bu değişim denge gelir ve faiz düzeyini etkilemiştir. Denge gelir düzeyi Y₁’e artarken, faiz oranı da

i_1 'e düşmüştür. Daraltıcı para politikası da tersi sonuçlara neden olur. Değişen para arzı faiz oranlarını etkileyerek, yatırımlar aracılığıyla milli geliri etkilemektedir. Düşen faiz oranları yatırım harcamalarının artmasına neden olarak milli geliri arttırır. Para politikası milli gelir düzeyini değiştirdiği için etkindir.

Para politikasının etkinliği öncelikli olarak IS doğrusunun eğimine ve sonra da LM doğrusunun eğimine bağlıdır. IS doğrusu ne kadar yatık ve LM ne kadar dikse para politikasının etkinliği de o ölçüde artar. Bu yaklaşım Klasik ekolün görüşünü yansıtmaktadır. Klasik ekolde IS doğrusu Keynesyen ekole göre daha yatıktır. Çünkü Klasik ekolde yatırımların faize duyarlılığı daha yüksektir.

2. Açık Ekonomide Politikaların Etkinliği (IS=LM=BP)

Mundell ve Fleming 1960'ların başlarında, parasal denge, faiz oranları ve uluslararası sermaye akımlarının ortaya çıkışını, ilk olarak Hicks'in IS-LM analizinde sentezlediği kapalı ekonomi Keynesyen modelini açık ekonomiye uygulayarak genişletmişlerdir (Gandolfo 2016:191). Mundell-Fleming Modeli para ve maliye politikalarının etkilerini kur sistemlerini de dikkate alarak analiz eden bir modeldir.

Bu kitapta, hem sabit kur sisteminde hem de serbest kur sistemi altında iktisat politikalarının etkinliği analiz edilmiştir. Aynı zamanda BP'nin pozitif eğimli olduğu durumlar analiz edilmiştir. Ancak BP ve LM doğrularının ikisinin de pozitif eğimli olması analizi zorlaştırmaktadır. İki de pozitif eğimli olan BP ve LM eğrilerinden hangisinin daha yatık veya dik olduğunun önemi yüksektir. Bunun belirleyen, para talebinin mi yoksa sermaye hareketlerinin mi faize duyarlı olduğudur. Yapılan ampirik çalışmalar sermaye hareketlerinin faize daha duyarlı olduğunu göstermiştir. Bu durumda BP eğrisi LM'den daha yatık olacaktır. Bu yüzden kitaptaki analizlerde BP eğrisi her zaman LM eğrisinden daha yatık çizilmiştir.

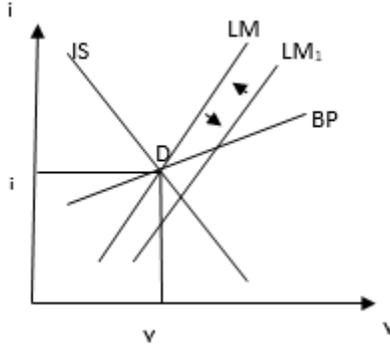
Sabit kur sisteminin uygulandığı ve dış açığın bulunduğu bir ekonomide, iç ve dış dengenin eş anlı sağlanmasına para piyasasının uyum sağlaması gerçekleştirir. Serbest kur sisteminin uygulandığı ve dış açığın bulunduğu bir ekonomide ise, iç ve dış dengeyi mal piyasası uyumu sağlar (Aslan 2010:421.)

2.1 Sabit Kur Sistemi Altında Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği

Sabit kur sistemi, kısmi sermaye hareketliliği varsayımı altında öncelikli olarak para politikasının, daha sonra da maliye politikasının etkinliği araştırılmıştır.

2.1.1. Para Politikasının Etkinliği

Aşağıdaki şekil 4'te genişletici para politikasının etkileri görülmektedir. Ekonominin genel dengesi, genişleme öncesinde D noktasındadır. Genişletici para politikası uygulaması LM eğrisinin sağa doğru kaymasına neden olmuştur. Faiz oranı düşer. Milli gelir ve ithalat artar. İthalatın artması cari dengeyi olumsuz etkilerken, faiz oranlarındaki düşme de sermaye hesabını olumsuz etkiler. Ekonomi dış açık verir. Bu da piyasada döviz talebinin artmasına neden olur. Döviz kuru artış eğilimine girer. Sabit kur sistemi uygulandığı için Merkez Bankası döviz kurunu sabit tutmak için döviz piyasasına müdahale eder. Talebi karşılamak amacıyla piyasaya döviz sürer. Bu da para arzının azalmasına neden olur. LM doğrusu eski seviyesine geri döner. Sonuçta, milli gelir düzeyi ve faiz oranı değişmez. Para politikası bu sistemde tamamen etkinsizdir. Daraltıcı para politikası da tersi sonuçlar yaratarak, denge faiz oranı ve milli gelir düzeyinin değişmemesine neden olur. Dolayısıyla daraltıcı para politikası da etkinsizdir.

Şekil:4 Sabit Kur Sisteminde Para Politikası Etkinliği

Tam sermaye hareketliliği varsayımı altında analizler gerçekleştirilmiş olsaydı, para politikasının tamamen etkisiz olduğu görülecekti.

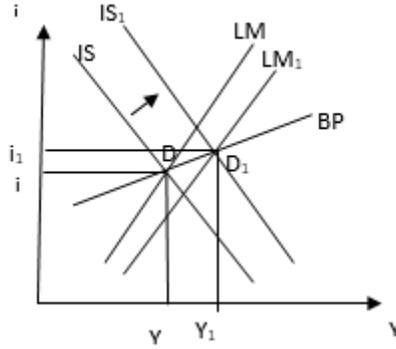
2.1.2. Maliye Politikasının Etkinliği

Sabit kur sistemi ve kısmi sermaye hareketliliği varsayımı altında maliye politikasının etkinliği aşağıdaki şekil 5'te gösterilmiştir. Para politikasında olduğu gibi, burada da genişletici politikanın etkileri analiz edilmiştir. Örneğin, kamu harcamalarındaki bir artış IS doğrusunun sağa doğru kaymasına neden olur. Böylece genel denge bozulmuş olur.

IS'nin sağa kayması sonucunda milli gelir düzeyi artar. Bu da ithalatı arttırır. Fakat faiz oranlarının artması yabancı sermaye girişine neden olur. Bu durumda dış açık da oluşabilir, dış fazla da. Eğer sermaye girişi artan ithalat değerinden fazla olursa dış fazla oluşur. Tersisi durumda ise dış açık oluşur. Bunu belirleyecek olan iç dengenin BP'nin neresinde sağlandığıdır. Aşağıdaki grafikte bu denge BP doğrusunun üzerinde yer almaktadır. Bu da dış fazlayı göstermektedir.

Dış fazla durumunda ülke içinde döviz arzı bolluğu yaşanır. Bu durumda döviz kurları düşme eğilimine girer. Sabit kur sistemi uygulandığından dolayı Merkez Bankası kurlara müdahale eder. Piyasadan döviz satın alır. Bunun karşılığında da piyasaya ulusal parayı

sürer. Para arzı artar. LM doğrusu sağa kayar. Ekonominin yeni genel dengesi D_1 noktasında sağlanmış olur. Denge gelir düzeyi Y_1 'e, faiz oranı da i_1 'e çıkar. Faiz ve gelirdeki artışları belirleyecek olan doğruların eğimidir. Sonuçta denge milli gelir düzeyinin etkilenmesi, maliye politikasının sabit kur sistemi ve kısmi sermaye hareketleri durumunda etkin olduğunu gösterir.

Şekil:5 Sabit Kur Sisteminde Maliye Politikası Etkinliği

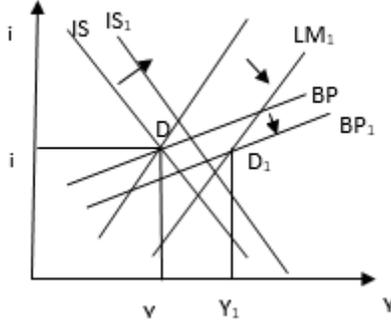
Sonuç olarak sabit kur sistemi kısmi sermaye hareketliliği durumunda maliye politikası para politikasından daha etkilidir. Eğer analizler tam sermaye hareketliliği ve sabit kur sistemi varsayımları altında yapılmış olsaydı da maliye politikası yine etkin olacaktı. Sabit kur sisteminde maliye politikası daha etkili bir politikadır.

2.2. Serbest Kur Sistemi Altında Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği

Serbest kur sistemi, kısmi sermaye hareketliliği varsayımı altında öncelikli olarak para politikasının, daha sonra da maliye politikasının etkinliği araştırılmıştır.

2.2.1. Para Politikasının Etkinliği

Aşağıdaki şekil 6'da serbest kur sistemi, kısmi sermaye hareketliliği varsayımı altında genişletici para politikasının etkileri gösterilmiştir.

Şekil:6 Serbest Kur Sisteminde Para Politikasının Etkinliği

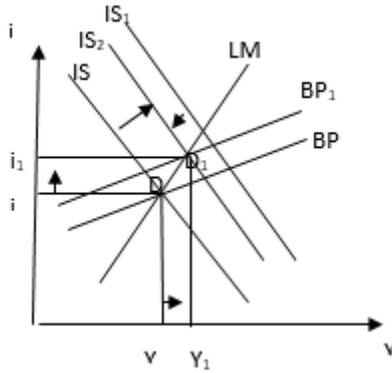
Şekil 6'da görüldüğü gibi politika öncesinde ekonominin genel dengesi D noktasında sağlanmıştı. Genişletici para politikası LM doğrusunun sağa kaymasına neden olur. İç denge daha düşük faiz oranı ve daha yüksek milli gelir düzeyinde oluşur. Gelir artışı ithalatı arttırırken, düşük faiz sermaye çıkışına neden olur. Sonuçta dış açık oluşur. Grafikte de bu durum iç dengenin BP doğrusunun altında oluşmasıyla görülmektedir.

Dış açık döviz talebinin artmasına neden olur. Döviz talebi artışı da döviz kurlarını yükseltir. Döviz kurlarının artması nispi olarak ihracat mallarını ucuzlatarak, ihracatın artmasına neden olur. IS doğrusu sağa kayar. Aynı zamanda döviz kuru artışı BP doğrusunun da sağa kaymasına neden olur. Denge milli gelir düzeyi artar. Faizdeki değişim belirsizdir. BP doğrusunun eğimi, IS ve LM doğrularının kaymalarındaki büyüklüklere göre belirlenecektir.

Sonuç olarak serbest döviz kuru, kısmi sermaye hareketliliği varsayımı altında para politikası etkilidir. Tam sermaye hareketliliği varsayımı altında para politikası tamamen etkili bir politikadır.

2.2.2. Maliye Politikasının Etkinliği

Serbest kur sistemi, kısmi sermaye hareketleri varsayımı altında genişletici maliye politikasının etkileri aşağıdaki şekil 7’de gösterilmiştir.

Şekil:7 Serbest Kur Sisteminde Maliye Politikasının Etkinliği

Başlangıçta ekonominin genel dengesi D noktasında sağlanmıştır. Genişletici maliye politikası IS doğrusunun sağa kaymasına neden olur. Faiz oranı ve milli gelir düzeyi artar. Faiz oranının artması ülkeye yabancı sermayenin girmesini sağlayarak dış fazlaya neden olur. Diğer taraftan artan milli gelir ithalatı arttırarak dış açığa neden olur. Sermaye hareketlerinin faize duyarlılığı yüksek olduğu için sonuçta dış fazla oluşur. Döviz arzı artar. Buna bağlı olarak döviz kuru düşer, ulusal para değeri kazanır. Ülkenin uluslararası piyasalarda rekabet gücü azalır. İhracat düşer. İhracatın düşmesi IS doğrusunun sola kaymasına neden olur. Döviz kuru değişikliğine bağlı olarak BP doğrusu da sola kayar. Yeni denge D_1 noktasında oluşur.

Sonuçta, ilk duruma göre denge faiz oranı ve milli gelir düzeyi artmış olur. Maliye politikası kısmen etkilidir. Grafik dikkatle analiz

edildiğinde denge milli gelir düzeyi daha fazla olacakken, Y_1 seviyesinde kalmıştır. Burada dışlama etkisi ortaya çıkmaktadır. Dışlama etkisinin nedeni döviz kurunun düşmesi ve ihracatın azalmış olmasıdır. Eğer tam sermaye hareketliliği varsayımı geçerli olsaydı, maliye politikası tamamen etkisiz bir politika olacaktı. Oysa sabit kur sisteminde maliye politikası hem kısmi sermaye hareketlerinde, hem de tam sermaye hareketliliğinde etkin bir politikaydı.

İktisat politikalarının etkinliği genel olarak değerlendirildiğinde, maliye politikasının sabit kur sistemlerinde daha etkili bir politika olduğu anlaşılmaktadır. Serbest kur sisteminde ise para politikasının etkinliği daha yüksektir.

Sabit kur sistemi, tam sermaye hareketliliği altında bağımsız bir para politikası başarısız olmaktadır. Bu üçü bir arada yürütülemez. Buna Üçlü Açmaz, imkansız üçleme ya da bağdaşmayan üçlü denir.

3. Ekonomik Özgürlük ve İktisat Politikalarının Etkinliği

İktisat politikalarının etkinliğini belirleyen faktörlerden biri hiç kuşkusuz ekonomik özgürlüktür. Ekonomik özgürlük, piyasa mekanizmasının sağlıklı işlenmesini ve politika araçlarının etkili sonuç vermesini kolaylaştırmaktadır.

Ekonomik özgürlük sadece piyasa mekanizmasının işlenmesi ile ilgili değildir. Mülkiyet hakları, yolsuzluk düzeyi, yargı bağımsızlığı, vergi yükü, iş özgürlüğü gibi değişkenleri de kapsamaktadır.

Ekonomik özgürlüğün yüksek olduğu ülkelerde, maliye ve para politikaları daha etkin olmaktadır. Ampirik çalışmalar bunu desteklemektedir. Politikaların esnek, şeffaf, öngörülebilir, gecikmelerin daha az olduğu, güvenilir olması etkinliği arttıran başlıca unsurlardır.

Buna karşın, ekonomik özgürlüğün zayıf olduğu ülkelerde piyasa aksaklıkları iktisat politikalarının etkinliğini azaltmaktadır. Bunun nedenleri olarak da, devletin keyfi uygulamaları, yargıya güvenin

olmaması, yolsuzlukları olması gibi faktörler gösterilebilir. Bu da, hem iç hem dış yatırımcının güvenini sarsar ve politikaların etkinliği sınırlanmış olur.

Dünyada ekonomik özgürlüğü ölçen ve bu konuda düzenli endeks yayınlayan başlıca kuruluşlar; Amerikan kuruluşu olan The Heritage Foundation (Miras Vakfı) ve Kanada merkezli bağımsız bir kuruluş olan Fraser Institute' dir. İlk kuruluş "Ekonomik Özgürlük Endeksi" (Index of Economic Freedom) adı altında yayın yaparken, ikinci kuruluş da "Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi" (Economic Freedom of the World Index) yayınlamaktadır.

Ekonomik özgürlük endeksi ilk defa 1995 yılında yayınlanmıştır. Her yıl The Heritage Foundation adlı Amerikan düşünce kuruluşu tarafından yayınlanmaktadır. Ülkelerin ekonomik özgürlük düzeylerini ölçen ve karşılaştıran bir endekstir. Bu endeks ülkeleri dört ana katagori ve on iki alt göstergesi temel olarak değerlendirmektedir.

Bu dört temel unsur ve 12 alt değişkenler;

- Hukukun Üstünlüğü (mülkiyet hakları, hükümetin dürüstlüğü, yargının etkinliği);
- Devletin Büyüklüğü (devlet harcamaları, vergi yükü, mali sağlık);
- Düzenleyici Verimlilik (iş özgürlüğü, emek özgürlüğü, parasal özgürlük); ve
- Açık Piyasalar (ticaret özgürlüğü, yatırım özgürlüğü, finansal özgürlük).

Ülkeler 0 ile 100 arasında değerler alırlar. Yüksek değerler yüksek özgürlük düzeyi anlamına gelmektedir.

80–100 Özgür

70–79,9 Çoğunlukla Özgür

60–69,9 Orta Derecede Özgür

50–59,9 çoğunlukla zɡr Değil

0–49,9 Bastırılmış olarak kabul edilmektedir.

Endeksin 2025 raporunda, 184 ülke­deki ekonomik politikaları ve koşulları değerlendirilmiş ve çoğunlukla zɡr olmayan bir dünya ekonomisi olduğu belirtilmiştir. Aynı raporda ekonomik zɡr­lğn aynı zamanda sağlık, eğitim, evre, inovasyon, sosyal ilerleme ve demokratik yönetişim gibi faktörleri içeren genel refahla da önemli lde ilişkili olduğu ifade edilmiştir.

2025 raporunda, ilk sıralarda Singapur, İsviçre, İrlanda gibi ülkeler yer alırken, son sıralarda ise Kuzey Kore, Küba, Venezüella yer almaktadır. Bu sıralamada Türkiye 111. sıradadır. Türkiye'nin endeks değerisi 56,1 ile çoğunlukla zɡr değer kategorisinde yer almaktadır.

Dünya Ekonomik zɡr­lk Endeksi 1996 yılında yayınlanmaya başlanmıştır. Endeks 5 temel kategori ve 40'tan fazla alt göstergeye dayanır. Bunun sonucunda ülkeler 0-10 arasında puanlar alırlar. Burada da yüksek puan en yüksek zɡr­lüğü göstermektedir.

Dünya Ekonomik zɡr­lk Endeksi 2025 yılı raporunda küresel zɡr­lğn, st üste 19. kez gerilediği belirtilmektedir. Çoğu ülkede, siyasi hak ve medeni zɡr­lklerinde gerileme yaşandığı yine aynı raporda ifade edilmektedir.

2024'te ulusal seçimlerin yapıldığı ülke ve bölgelerin yüzde 40'ından fazlasında adaylara suikast girişimleri veya saldırılar düzenlenmiş, sandık merkezlerine saldırılar yapılmış veya seçim sonrası protestolar orantısız gc kullanılarak bastırılmıştır. Otoriter ülkelerdeki seçimler, gerçek muhalif adayların katılımını engellemek için manipüle edilmiştir. Böyle bir ortamda iktisat politikalarının etkinliğinden bahsedilemez.

Aynı raporda, devam eden iç savaşlar ve devletlerarası çatışmaların yanı sıra silahlı milisler, paralı askerler ve suç örgütlerinin

uyguladığı Őiddet, güvenliği zayıflattığı ve temel hakların kullanılmasını engellediği belirtilmiştir. Bu da dünyayı 2024 yılında yalnızca daha az güvenli değil, aynı zamanda daha az zgr hale getirmiştir (Freedom House 2025).

İktisat politikalarının etkinliğini sağlayabilmek için ekonomik özgürlüklerin sağlanması gerekmektedir. Hukukun stnlğ, Şeffaf ve tutarlı bir hukuk sisteminin varlığı, yabancı yatırımcılar için riskleri azaltacağı gibi kısa ve uzun vadede iktisat politikalarının etkinliğini de arttıracaktır. Ekonomik zgrlğn yüksek olduğu ortamlarda, para ve maliye politikalarının öngörülebilirliği artmakta, ekonomik aktörler üzerindeki belirsizlik azalmakta, yatırım ve tüketim kararları daha rasyonel temellere oturmaktadır

İktisat politikalarının etkinliğinin arttırılması isteniyorsa, yalnızca doğru politika setlerinin değil, aynı zamanda bu politikaların uygulanabileceği zgr ve öngörülebilir bir ekonomik ortamın da inŐa edilmesi büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKLAR

- Adelman I. (1971). *Ekonomik Büyüme ve Kalkınma Teorisi*. Çev. Vural Savaş. Sermet Matbaası. İstanbul.
- Arrow K.J. (31 March 1996). Economic Equilibrium. Institute for Mathematical Studies in The Social Sciences, *Technical Report* No. 142. Stanford, California
- Aslan N. (2010). *Makro İktisat*. Genişletilmiş İkinci Baskı. İkinci Sayfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul.
- Ciccolo j., Fromm G. (May 1979). "q" and the Theory of Investment. *The Journal of Finance* Vol. 34, No. 2, pp. 535-547. <https://doi.org/10.2307/2326997>
- Çakmak A. (1997). *Ortodoks Makro İktisada Giriş*. Bilim Teknik Yayınevi. İstanbul.
- Dagum B.E. (March 2021) .Business Cycles and Current Economic Analysis. *Studies of Applied Economics*. Vol. 28-3. P. 577-594 DOI: 10.25115/eea.v28i3.4742
- Darity W., Young W. (March 1995). IS-LM: An Inquest. *History of Political Economy* 27(1):1-41 DOI:10.1215/00182702-27-1-1
- Dées S., Zimic S. (August 2016). Animal Spirits, Fundamental Factors and Business Cycle Fluctuations. *European Central Bank Working Paper Series* No 1953 / August 2016.
- DİE. (2001). *İstatistikî Göstergeler 1923–1998*. Yayın No: 2252. Ankara.
- Dirimtekin H. (Şubat 1989). *Genel İktisat Teorisi II (Makro)*. Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir.
- Diulio A.E. (1985). *Makro Ekonomi: Teori ve Problemler*. Çev. Gökdere Y.A. Birinci Baskı. Ankara
- Eğilmez M. (2009). *Küresel Finans Krizi*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Eichengreen, B. (1987). Macroeconomics and History. In: Field, A.J. (eds) *The Future of Economic History*. Recent Economic Thought Series, vol 9. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-009-3269-2_2
- Erkan H. (1980). Ekonomi Biliminin Temel Paradigması : Denge Ve Kaynakları. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 7 (1/2), 99-122.
- Ertek T. (2006). *Makro Ekonomiye Giriş*. Betaş, 2. Baskı, İstanbul.
- Felderer B., Homburg S. (1999). *Makroökonmik und neue Makroökonmik*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg New York. Siebte, verbesserte Auflage.

- Freedom House. (February 2025). Freedom in the World 2025 The Uphill Battle to Safeguard Rights. Washington.
- Friedman M. (1968). The Role of Monetary Policy. *The American Economic Review*. 58(1), 1-17.
- Galbraith J.K. (2009). *Büyük Kriz 1929*. Çev. Elif Nihan Akbaş. Pegasus Yayınları. İstanbul.
- Gandolfo, G. (2016). The Mundell-Fleming Model. In: *International Finance and Open-Economy Macroeconomics*. Springer Texts in Business and Economics. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-49862-0_10
- Gleick J. (1987). *Chaos: Making a New Science*. Published: Viking Penguin Inc. New York. U.S.A.
- Gupta, K.V., Mandal N.B., Parsad. R. (2025).History of Statistics on Timeline. *ICAR-Indian Agricultural Statistics Research Institute*. New Delhi.
- Gürsoy M. (2009). *Ekonomik ve Finansal Krizler*. MG Yayınları. İstanbul.
- Helpman E. (1999). The Structure of Foreign Trade. *Journal of Economic Perspective*. Volume 13:2. Spring 1999. P. 121-144. DOI: 10.1257/jep.13.2.121
- İşgüden T.(1988). *Makro İktisat*. Üçüncü Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Jeníček V., Krepl V. (2009): The role of foreign trade and its effects: Role zahraničního obchodu a jeho efekty. *Agricultural Economics – Czech*, 55: 211–220.
- Kornai J. (1983). Equilibrium as A Category of Economics. *Acta Oeconomica*, Vol. 30, No. 2, Pp. 145-159.
- Kose, M. A., Sugawara, N., Terrones, M. E. (February 10, 2020). Global Recessions. *CAMA Working Paper* No. 10/2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3535972>
- Mankiw G. N. (2009). *Makroekonomi*. Çev. Edit. Ö. Faruk Çolak. Eflatun Yayınevi. Ankara.
- Musgrave, R. A., & Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice* (5th ed.). McGraw-Hill.
- Parker S. (2009). *Büyük Çöküş*, Çev. Burcu Çekmece. Arkadaş Yayınevi. Ankara
- Paya M. (1997). *Makro İktisat*. Filiz Kitabevi. İstanbul.
- Persons M.W. (July 1925). Statistics and Economic Theory. *The Review of Economics and Statistics*, Vol. 7, No. 3 (Jul., 1925), pp. 179-197.

- Pichelmann K. and Schuh U. A. (1997). The Nairu-Concept: A Few Remarks. *OECD Economics Department Working Papers* No. 178.
- Sheynin, O., Lovric, M. (2025). History of Statistics. In: Lovric, M. (eds) *International Encyclopedia of Statistical Science*. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-662-69359-9_273
- Sloman J. (2004). *İktisat Makro*. Çeviren: Ahmet Çakmak. Bilim Teknik yayınevi. Eskişehir.
- Snowdon B., Vane H.R. (2005). *Modern Macroeconomics Its Origins, Development and Current State*. Edward Elgar Publishing. Northampton Massachusetts USA.
- Stigler M.S. (2003). *The History of Statistics*. Ninth printing, ABD.
- T.C.M.B. Ödemeler Dengesi İstatistikleri. (Haziran 2025). Veri Yönetişimi ve İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü.
- TÜİK. (Kasım 2007) . *İşgücü, istihdam ve işsizlik İstatistikleri*. TÜİK Matbaası. Ankara.
- TÜİK. (Mayıs 2024). *İşgücü İstatistikleri Mikro Veri Seti 2023*. Yayın No: 4738. Ankara.
- TÜİK. (2024). Haber Bülteni. Sayı: 537562. 29 Şubat 2024.
- TÜİK. (2024). Haber Bülteni. Sayı: 53617. 5 Ağustos 2024.
- Unay C. (2001). *Makro Ekonomi*. Vipaş A.Ş. Yayın No: 13. Bursa.
- Worldbank.(2024).<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD> (Erişim Tarihi 12.08.2024)
- WTO. (2025). *Global Trade Outlook and Statistics*. April 2025.
- Yoshikawa H. (September 1980). On the "q" Theory of Investment. *The American Economic Review* Vol. 70, No. 4, pp. 739-743.
- Yıldız E. (Haziran 2024). *Kalkınmak Az Gelişmişlikten, Gelişmeye*. Gazi Kitabevi. Ankara.